

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ТЕХНОЛОГІЙ ТА
ДИЗАЙНУ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

НОВІКОВ ДМИТРО ВІКТОРОВИЧ

УДК 339.147.2:338.124.4+631.115.7(043.3/5)

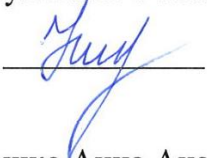
ДИСЕРТАЦІЯ

**УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ
АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ
В УМОВАХ ПРОДОВОЛЬЧОЇ КРИЗИ**

051 Економіка
05 Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD)

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело  Д. В. Новіков

Науковий керівник Олешко Анна Анатоліївна, доктор економічних наук,
професор

Київ-2023

АНОТАЦІЯ

Новіков Д. В. *Управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи.* – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка». – Київський національний університет технологій та дизайну, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2023.

Дисертаційна робота присвячена розробленню теоретико-методичних положень та практичних рекомендацій щодо управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи.

Конкурентні процеси на національному та зовнішньому ринках агропромислової продукції супроводжуються безпрецедентним протистоянням країн-експортерів у боротьбі за збут сільськогосподарської продукції. На цьому тлі відбувається ескалація світової продовольчої кризи, спричиненої дефіцитом та волатильністю цін на зернові та інші види сільськогосподарської продукції, та національної продовольчої кризи, яка має регіональний контекст і виявляється у нестачі продовольства, їх низькій якості, обмеженні економічної доступності в окремих населених пунктах України. Традиційні форми та методи управління підприємствами агропромислового комплексу неефективні, а нові, адаптовані до умов продовольчої кризи та воєнного стану, не розроблені.

Відтак, вирішення наукової проблеми щодо управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу України в умовах продовольчої кризи, пошук нових форм, методів, технологій та механізмів формування конкурентних переваг агропромислових підприємств України набуває особливої актуальності.

Метою дисертаційної роботи є розроблення теоретико-методичних та прикладних положень щодо управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи.

Об'єктом дослідження є конкурентні процеси на ринку агропромислової продукції в умовах продовольчої кризи та економічні відносини, що виникають в управлінні конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та практичні положення щодо управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи.

У дисертації розглянуто управління конкурентоспроможністю агропромислових підприємств як цілеспрямований вплив менеджменту на формування конкурентних переваг агровиробників на зовнішньому та внутрішньому ринках сільськогосподарської продукції з метою досягнення оптимального рівня продовольчої безпеки, забезпечення збалансованості економічної, екологічної та соціальної складових сталого розвитку й досягнення оптимального рівня прибутковості.

Проблематика забезпечення конкурентоспроможності підприємств агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи має два виміри: внутрішній – пов'язаний із досягненням прийнятного рівня продовольчої безпеки України та продовольчої незалежності, що полягає у самозабезпеченні внутрішнім виробництвом основних продуктів харчування та їх доступності для населення; зовнішній – полягає в експорті вітчизняної агропродукції (переважно зернових, кукурудзи, ріпаку) до країн з низьким рівнем продовольчої безпеки та до країн, що мають дефіцит балансу харчових продуктів.

Реалізація внутрішнього виміру передбачає забезпечення конкурентоспроможності підприємств агропромислового комплексу шляхом диверсифікації напрямів агропромислового виробництва.

По-перше, необхідним є створення багатопрофільних агропромислових корпорацій з вирощування сільськогосподарських культур, тваринництва та виробництва продукції кінцевого призначення для харчової промисловості, енергетичного сектору, фармацевтики, оборонної галузі. Важливим є створення сільськогосподарських кластерів залежно від основних точок тяжіння аграрного виробництва та формування механізму кооперації фермерських господарств у схемі «виробництво – споживання», розвиваючи напрями, які сьогодні знаходяться у занедбаному стані: садівництво, ягідництво, тваринництво.

По-друге, впровадження інноваційних технологій виробництва біопалива з ріпаку, органічного сільського господарства, альтернативних джерел енергії, диджиталізація аграрного сектору (від розподілу земельних ресурсів та їх легального використання до цифровізації використання кожного гектара української землі) сприятимуть посиленню інноваційного чинники конкурентоспроможності. Також важливо розробити нові форми і методи зберігання збіжжя, у тому числі шляхом розширення географії розміщення елеваторів і складських приміщень, переходу до мобільних елеваторів, впровадження програми з забезпечення підприємств полімерними рукавами.

По-третє, необхідно мінімізувати імпорتنу залежність від поставок сільськогосподарської та харчової продукції кінцевого призначення, добрив тощо. Це можливо за наявної потужної сировинної бази за рахунок переходу від «ресурсного додатку» до «базового аграрного виробника», що зменшить вплив іноземних товарів на українського аграрія та сформує власний національний продукт зі світовим брендом.

По-четверте, на часі впровадження програм корпоративної соціальної відповідальності шляхом цілепокладання: в економічній сфері – забезпечення конкурентоспроможності підприємств за рахунок таких конкурентних переваг як: ефективне управління ризиками, економія коштів, доступ до капіталу, відносини з клієнтами, управління людськими ресурсами та

розвиток інноваційного потенціалу; в екологічній сфері – формування високих екологічних стандартів та активації екологічних чинників діяльності з раціональним використанням природно-ресурсного потенціалу на засадах циркулярної економіки; у соціальній сфері – реалізація корпоративного волонтерства, програм соціальної допомоги персоналу та незахищеним верствам населення. Агропромислові підприємства здатні забезпечити незахищені верстви населення їжею, товарами першої необхідності; матеріальну та соціальну підтримку внутрішньо переміщених осіб; зоозахисну діяльність, порятунок та прихисток покинутих тварин; формування корпоративного волонтерства та залучення до волонтерської діяльності широкого кола зовнішніх і внутрішніх стейкхолдерів; ліквідацію негативних екологічних наслідків воєнних дій та екоциду.

Реалізація зовнішньоекономічного виміру передбачає реалізацію експортної діяльності підприємств агропромислового комплексу шляхом виходу на нові ринки сільськогосподарської продукції з розширенням товарних позицій експорту на основі впровадження інноваційних технологій безвідходного виробництва й глибокої переробки сировини, що дозволяє на мікроекономічному рівні – забезпечити життєздатність агрофірм та їх рентабельність, на макроекономічному – забезпечити валютні надходження до державного бюджету та мінімізувати міжнародні ризики для України санкційного й обмежувального характеру на ринку зернових.

За результатами аналізу визначено, що рівень конкурентоспроможності агропромислового сектору України знизився внаслідок розгортання продовольчої кризи, скорочення земель сільськогосподарського призначення, переривання ланцюгів поставок, порушення логістики, блокування експорту сільськогосподарської продукції ззовні, руйнацій, спричинених воєнними діями. Найбільша кількість об'єктів агросектору, що зазнали руйнувань внаслідок воєнних дій знаходиться в Харківській та Херсонській, Миколаївській, Київській, Чернігівській та Дніпропетровській областях. Основними проблемами агропромислового виробництва стали: окупація

населених пунктів та відсутність доступу до господарств (2653 од. – кількість суб'єктів господарювання агропромислового комплексу, які зазнали збитків); втрата робочої сили (мобілізація, добровольчі виклики та переселення); пошкодження майна (майнові втрати: техніка, склади, ангари, елеватори); логістичні перешкоди (руйнування інфраструктури); паливна та енергетична криза (зростання вартості енергоресурсів, відсутність достатньої кількості); «блокада портів»; мінування полів (близько 1 млн га потребує огляду на предмет розмінування); нереалізоване зерно – агрохолдинги є менш гнучкими до змін в макросередовищі; екоцид українських земель (забруднення найродючіших ґрунтів, руйнація Каховського водосховища, втрата 1,9 млн га – ріллі та 9 тис. га – багаторічних насаджень).

З урахуванням рівня руйнації, спричиненої воєнними діями, та індикатора продовольчої забезпеченості запропоновано методику аналізу, моніторингу та оцінки рівня конкурентоспроможності агропромислового комплексу регіонів України, застосування якої стало аналітичною основою до розробки й прийняття управлінських рішень та формування стратегій конкурентоспроможності агропромислових підприємств на макро-, мезо- та мікрорівні.

Прикладні аспекти синергії держави, бізнесу та населення у забезпеченні продовольчої безпеки та подоланні продовольчої кризи передбачають: 1) для держави – створення нормативно-правових, інвестиційних, екологічних, соціальних, економічних та інноваційних передумов та державних програм розвитку пріоритетних сфер агропромислового виробництва; 2) для бізнесу – залучення безробітних до збирання урожаю та інших сільськогосподарських робіт, надання соціальних послуг, формування ініціатив «знизу – догори»; 3) для населення – залученість у процеси державного управління, державно-приватного партнерства, розвитку територіальних громад.

У дисертації розроблено уніфікований механізм управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу

України, що передбачає формування конкурентних переваг, адаптованих до міжнародного контексту та воєнно-політичних й регіональних умов функціонування національної господарської системи. У механізмі враховано авторські розробки щодо диверсифікації сільськогосподарського виробництва з переорієнтацією на внутрішній ринок збуту продукції кінцевого призначення, залучення малих агрофірм до кооперації сільськогосподарського виробництва, впровадження інноваційних технологій комбінованого виробництва на принципах безвідходності, ресурсоощадності та циркулярної економіки, формуванні програм корпоративної соціальної відповідальності бізнесу з узгодженням бізнес-стратегій корпорацій із наративами відновлення економіки країни на засадах сталого розвитку.

На практичному рівні в дисертації удосконалено конкурентну стратегію агропромислового підприємства шляхом розроблення коригуючих заходів, що враховують сучасні реалії та прогнозовані сценарії ескалації продовольчої кризи, а саме: скорочення географії ринків збуту зернових, ускладнення логістики та розриву ланцюгів поставок продукції, падіння платоспроможного попиту та стискання ринку, фізичне скорочення площі орних земель, втрату виробничих потужностей та зменшення кількості кваліфікованих працівників, зростання цін на сировину та матеріали, інфляційні процеси, зміни стратегій основних конкурентів та динамічні зміни зовнішнього економічного середовища. Запропоновано заходи щодо впровадження інноваційних технологій комбінованого виробництва, що ґрунтується на принципах безвідходності, ресурсоощадності та циркулярної економіки. Розроблено програму соціальної відповідальності бізнесу як конкурентної переваги щодо оптимізації доходів і витрат, лояльності споживачів, підвищення мотивації персоналу, доступу до соціально-відповідальних інвестицій, брендування розвитку аграрного бізнесу, відновлення територій та проведення комплексних дій щодо рекультивації порушених земель. На прикладі конкретного агропромислового підприємства (ТОВ «УІФК-АГРО») розраховано рівень продовольчого забезпечення

продукцією рослинництва та розроблено програму корпоративної соціальної відповідальності як конкурентної переваги підприємства.

За результатами дослідження опубліковано 19 наукових праць, з них: одна стаття – у виданні, що входить до наукометричної бази WoS, розділ у колективній монографії, 4 статті – у фахових виданнях з економіки, 13 публікацій – у матеріалах міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Ключові слова: конкурентоспроможність, управління конкурентоспроможністю, агропромисловий комплекс, агропромислові підприємства, продовольча безпека, продовольча криза.

ABSTRACT

Novikov D.V. *Management of the competitiveness of agro-industrial enterprises in the conditions of food crisis.* – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 051 "Economics". – Kyiv National University of Technologies and Design, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2023.

The dissertation is devoted to the development of theoretical and methodological principles and practical recommendations concerning managing the competitiveness of enterprises of the agro-industrial complex in the conditions of food crisis.

Competitive processes on the national and foreign markets of agro-industrial products are accompanied by an unprecedented confrontation of exporting countries in the struggle for the sale of agricultural products. On this background, there is an escalation of the world food crisis, caused by the shortage and volatility of prices on grain and other types of agricultural products, and the national food

crisis, which has a regional context and is manifested in the lack of food, its low quality, and the limitation of economic availability in certain settlements of Ukraine. Traditional forms and methods of managing enterprises of the agro-industrial complex are ineffective, and new ones adapted to the conditions of the food crisis and martial law have not been developed yet.

Therefore, the solution of the scientific problem of managing the competitiveness of the enterprises of the agro-industrial complex of Ukraine in the conditions of food crisis, the search for new forms, methods, technologies and mechanisms of the formation of competitive advantages of the agro-industrial enterprises of Ukraine are gaining special popularity.

The aim of the dissertation is to develop theoretical, methodological and applied principles regarding the management of the competitiveness of enterprises of the agro-industrial complex in the conditions of food crisis.

The object of the study is competitive processes in the market of agro-industrial products in the conditions of food crisis and economic relations that arise in the management of the competitiveness of enterprises of the agro-industrial complex.

The subject of the research is theoretical, methodical and practical principles regarding the management of the competitiveness of enterprises of the agro-industrial complex in the conditions of food crisis.

The dissertation examines the management of the competitiveness of agro-industrial enterprises as a purposeful influence of management on the formation of competitive advantages of agricultural producers on the foreign and domestic markets of agricultural products with the aim of achieving the optimal level of food security, ensuring the balance of economic, ecological and social components of sustainable development and achieving the optimal level of profitability.

The problem of ensuring the competitiveness of enterprises of the agro-industrial complex in the conditions of food crisis has two dimensions: internal – related to the achievement of an acceptable level of food security of Ukraine and food independence, which consists in self-sufficiency through internal production

of basic food products and their availability to the population; external – consists of the export of domestic agricultural products (mainly grain, corn, rapeseed) to countries with a low level of food security and to countries with a deficit with the balance of food products.

The implementation of the internal dimension involves ensuring the competitiveness of enterprises of the agro-industrial complex by diversifying the directions of agro-industrial production.

First of all, it is necessary to create multi-disciplinary agro-industrial corporations for the cultivation of agricultural crops, stock-breeding and the production of products of final use for the food industry, the energy sector, pharmaceuticals, and the defense industry. It is important to create agricultural clusters depending on the main points of attraction of agricultural production and to form a mechanism of cooperation of farms in the "production-consumption" scheme, developing directions that are currently in a neglected state: horticulture, berry growing, stock-breeding.

Secondly, the introduction of innovative technologies for the production of biofuel from rapeseed, organic agriculture, alternative sources of energy, digitalization of the agricultural sector (from the distribution of land resources and their legal use to the digitalization of the use of each hectare of Ukrainian land) will contribute to the strengthening of innovative factors of competitiveness. It is also important to develop new forms and methods of grain storage, including expanding the geographic location of elevators and warehouses, switching to mobile elevators, and implementing a program to provide enterprises with polymer sleeves.

Thirdly, it is necessary to minimize import dependence on the supply of agricultural and food products for final use, fertilizers, etc. This is possible with the available powerful raw material base due to the transition from a "resource appendage" to a "basic agricultural producer", which will reduce the influence of foreign goods on the Ukrainian farmer and form his own national product with a global brand.

Fourth, it is time to implement programs of corporative social responsibility by setting goals: in the economic sphere – ensuring the competitiveness of enterprises at the expense of such competitive advantages as: effective risk management, cost savings, access to capital, customer relations, human resources management and development of innovative potential; in the environmental sphere – formation of high environmental standards and activation of environmental factors of activity with rational use of natural resource potential on the basis of circular economy; in the social sphere – the implementation of corporative volunteering, social assistance programs for personnel and unprotected layers. Agro-industrial enterprises are able to provide food and essential goods to the unprotected layers; material and social support of internally displaced persons; animal protection activities, rescue and shelter of abandoned animals; formation of corporate volunteering and involvement of a wide range of external and internal stakeholders in volunteering; elimination of negative environmental consequences of military actions and ecocide.

The implementation of the foreign economic dimension involves the implementation of export activities of enterprises of the agro-industrial complex by entering new markets of agricultural products with the expansion of export product positions based on the introduction of innovative technologies of waste-free production and deep processing of raw materials, which allows at the microeconomic level to ensure the viability of agricultural companies and their profitability, at the macroeconomic level – to ensure foreign exchange revenues to the state budget and minimize international risks for Ukraine of a sanctioning and restrictive nature on the grain market.

Based on the results of the analysis, it was determined that the level of competitiveness of the agro-industrial sector of Ukraine decreased due to the development of food crisis, reduction of agricultural land, interruption of supply chains, disruption of logistics, blocking of export of agricultural products from outside, destruction caused by military actions. The largest number of objects of the agricultural sector that were destroyed as a result of military operations is

located in the Kharkiv and Kherson, Mykolaiv, Kyiv, Chernihiv and Dnipropetrovsk regions.

The main problems of agro-industrial production were: the occupation of settlements and the lack of access to farms (2,653 units – the number of economic entities of the agro-industrial complex that suffered losses); loss of labor force (mobilization, voluntary calls and resettlement); property damage (property losses: equipment, warehouses, hangars, elevators); logistical obstacles (destruction of infrastructure); fuel and energy crisis (increasing cost of energy resources, lack of sufficient quantity); "blockade of ports"; demining of fields (about 1 million hectares need inspection for demining); unrealized grain - agricultural holdings are less flexible to changes in the macro environment; ecocide of Ukrainian lands (pollution of the most fertile soils, destruction of the Kakhovka Reservoir, loss of 1.9 million hectares of arable land and 9 thousand hectares of perennial plantations).

Taking into account the level of destruction caused by military actions and the indicator of food security, a method of analysis, monitoring and assessment of the level of competitiveness of the agro-industrial complex of the regions of Ukraine was proposed, the application of which became the analytical basis for the development and adoption of management decisions and the formation of strategies for the competitiveness of agro-industrial enterprises at the macro-, meso- and micro levels.

Applied aspects of the synergy of the state, business and population in ensuring food security and overcoming the food crisis include: 1) for the state – creation of regulatory, investment, environmental, social, economic and innovative premises and state programs for the development of priority areas of agro-industrial production; 2) for business - involvement of the unemployed in harvesting and other agricultural work, provision of social services, formation of "bottom-up" initiatives; 3) for the population – involvement in the state administration processes, public-private partnership, development of territorial communities.

The dissertation developed a unified mechanism for managing the competitiveness of enterprises of the agro-industrial complex of Ukraine, which provides the formation of competitive advantages adapted to the international context and the military-political and regional conditions of the functioning of the national economic system. The mechanism takes into account the author's developments regarding the diversification of agricultural production with a reorientation to the domestic market of final product sales, the involvement of small agricultural companies in the cooperation of agricultural production, the introduction of innovative technologies of combined production based on the principles of zero waste, resource saving and circular economy, the formation of corporate social responsibility business programs with the agreement of business – strategies of corporations with narratives of restoring the country's economy on the basis of sustainable development;

At the practical level, the dissertation improves the competitive strategy of an agro-industrial enterprise by developing corrective measures that take into account modern realities and projected scenarios of the escalation of food crisis, namely: the reduction of the geography of grain sales markets, the complication of logistics and the disruption of product supply chains, the drop in solvent demand and the contraction of the market. physical reduction of the area of arable land, loss of production capacity and decrease in the number of qualified workers, rising prices for raw materials and materials, inflationary processes, changes in the strategies of the main competitors and dynamic changes in the external economic environment. Measures for the implementation of innovative technologies of combined production based on the principles of zero waste, resource saving and circular economy are proposed. A program of social responsibility of business has been developed as a competitive advantage in terms of optimizing revenues and expenses, consumer loyalty, increasing staff motivation, access to socially responsible investments, branding the development of agrarian business, restoring territories and carrying out complex actions regarding the reclamation of disturbed lands. On the example of a specific agro-industrial enterprise (UIFK-AGRO LLC),

the level of food supply with plant products was calculated and a program of corporate social responsibility was developed as a competitive advantage of the enterprise.

According to the results of the research, 19 scientific works were published, among them: one article – in a publication included in the WoS scientometric database, a chapter in a collective monograph, 4 articles – in specialized economics publications, 13 publications – in the materials of international and all-Ukrainian scientific and practical conferences.

Key words: competitiveness, competitiveness management, agro-industrial complex, agro-industrial enterprises, food security, food crisis.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Наукові праці, у яких опубліковано основні результати дисертації

монографії:

1. Новіков Д.В. Конкуренстоспроможність вітчизняних підприємств як умова ефективного функціонування в інтегрованому бізнес-середовищі *Стан та тенденції розвитку сучасного підприємництва*: монографія. за наук. ред. М.П. Денисенка. К.: ТОВ «ДКС центр», 2019. 464 с. С. 174-186. (1,1 д.а).

публікації у зарубіжних та наукових фахових виданнях України,
включених до міжнародних наукометричних баз:

2. Oleshko, A., Novikov, D., & Petrivskyi, Business Corporate Social Responsibility in the Economic Recovery of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. 9(3). P. 162-166. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-3-162-166>. (0,5 д.а.). *Особистий внесок автора: запропоновано впровадження програми корпоративної соціальної відповідальності як конкурентної переваги підприємства (0,2 д.а.). (WoS)*

3. Новіков Д.В. Концепція соціальної відповідальності бізнесу в аграрному секторі України. *Підприємництво та інновації*. 2020. №13. С. 89-94. (0,5). (*Index Copernicus*).

4. Новіков Д.В. Методи оцінки конкурентоспроможності підприємства. *Науково-практичний журнал «Регіональна економіка та управління»*. 2020. № 1 (27). С. 49-52; (0,5 д.а.). (*Index Copernicus*).

5. Новіков Д.В. Дослідження сутності конкурентоспроможності в умовах економічної інтеграції. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2019. №25, 2018. С. 221-225 (0,4 д.а.).

6. М.П. Денисенко, Д.В. Новіков Сучасний стан та перспективи розвитку сільського господарства України. *«Агросвіт»*. 2019. №12. С. 15-21. (0,5 д.а.). *Особистий внесок автора: запропоновано заходи з підвищення рівня конкурентоспроможності АПК України (0,2 д.а.).*

2. Опубліковані праці апробаційного характеру:

7. Новіков Д.В., Мельник А.О. Основні тенденції розвитку сільськогосподарського ринку України. *Сучасні тенденції соціально-гуманітарного розвитку України та світу* матеріали науково-практичної конференції, 27 вересня 2019 р. Львів, 2019. с. 101. (0,1 д.а.).

8. Новіков Д.В., Мельник А.О., Натрошвілі С.Г. Класифікація методів оцінки конкурентоспроможності підприємства. *Проблеми інтеграції освіти, науки та бізнесу в умовах глобалізації*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 4 жовтня 2019 р. Київ, 2019. С. 73-74 (0,17 д.а.).

9. Новіков Д.В. Ефективність цифрових технологій у аграрному секторі України. *Економіка, менеджмент та аудит: сучасні проблеми, перспективи та напрями розвитку*: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції, 22 лютого 2020 р. Львів, 2020 р. С. 36-39. (0,15 д.а.).

10. Новіков Д.В. Соціальна відповідальність агропідприємств – головна конкурентна перевага. *Менеджмент, маркетинг, підприємництво: проблеми та перспектива розвитку*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 13 червня 2020 р. Одеса, 2020 р. С. 64-67. (0,4 д.а.).

11. Новіков Д.В., Мельник А.О. Проблеми та перспективи впровадження big data у сільське господарство. *Сучасні детермінанти розвитку бізнес-процесів в Україні* Матеріали III Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, 11 квітня 2019 р. Київ, 2019. С. 293-296. (0,1 д.а.).

12. Novikov D. Staff Training for Important Branches of Ukrainian National Economy. *Інноваційні тенденції підготовки фахівців в умовах полікультурного та мультлінгвального глобалізованого світу*: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, 9 квітня 2019 р. Київ, 2019. С. 259-261. (0.12).

13. Новіков Д.В. Інформаційні технології в сільському господарстві України: проблеми та перспективи. *Аспекти прогнозування економічного та*

соціального розвитку країни: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 30 січня 2021 р. Дніпро, 2021 р. С. 31-35. (0,13 д.а.).

14. Новіков Д.В. Конкурентоспроможність креативної економіки України. *Домінанти соціально-економічного розвитку України в умовах інноваційного типу прогресу: тези доповідей II Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених, 25 березня 2021 р. Київ, 2021 р. С. 79-82. (0,1 д.а.).*

15. Новіков Д.В. Перспективи українського ринку землі. *EUROPEAN SCIENTIFIC DISCUSSIONS: тези доповіді IX Міжнародної науково-практичної конференції, 18-20 червня 2021 р. Рим, 2021 р. С. 27-31. (0,18 д.а.).*

16. Новіков Д.В. Український ринок землі: проблеми та перспективи. *Прогнозування соціально-економічного розвитку: планування, управління та аналіз. 31 липня 2021 р., м. Дніпро, 2021р. (0,18 д.а.)*

17. Олешко А.А., Новіков Д.В. Конкурентні стратегії біотехнологічних підприємств в контексті нових реалій. *Актуальні проблеми менеджменту, фінансів та публічного управління в сучасних глобалізаційних процесах: матеріали IX Міжнародної науково-практичної інтернет конференції, 17 березня, 2022 р., м. Ірпінь (0,1 д.а.)*

18. Новіков Д. В. Аграрне виробництво в умовах воєнного стану: проблеми та можливості їх вирішення. *Інноватика в освіті, науці та бізнесі: виклики та можливості: матеріали III Всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, м. Київ, 17 листопада 2022 року. Т. 2. Київ : КНУТД, 2022. С. 161-166. (0,5 д.а.).*

19. Новіков Д.В. Заходи підвищення конкурентоспроможності українських товаровиробників на світовому ринку в нових реаліях. *Домінанти соціально-економічного розвитку України у нових реаліях: тези доповіді Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та студентів, 30 березня 2023 р., Київ: КНУТД, 2023. С. 187-188. (0,1 д.а.)*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	20
<p>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ В УМОВАХ ПРОДОВОЛЬЧОЇ КРИЗИ.....</p>	
	31
1.1. Категоріальний апарат конкурентоспроможності в сучасній економічній парадигмі.....	31
1.2. Концептуальні засади управління конкурентоспроможністю підприємств.....	51
1.3. Вплив продовольчої кризи на процеси управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу.....	66
Висновки до розділу 1.....	82
<p>РОЗДІЛ 2. ПОЗИЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ НА РИНКУ АГРОПРОМИСЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ Й СВІТІ.....</p>	
	85
2.1. Структура агропромислового виробництва України та його роль у національній економіці.....	85
2.2. Сучасний стан та тенденції розвитку експортної та імпоротної діяльності в агропромисловому комплексі України.....	98
2.3. Економічне становище та умови функціонування агропромислових підприємств України.....	107
Висновки до розділу 2.....	122

РОЗДІЛ 3. МОДЕРНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ В УМОВАХ ПРОДОВОЛЬЧОЇ КРИЗИ.....	126
3.1. Вплив руйнацій агросектору на конкурентоспроможність агропромислових підприємств та процеси розгортання продовольчої кризи.....	126
3.2. Соціальна відповідальність підприємств агропромислового комплексу як конкурентна перевага.....	144
3.3. Впровадження інноваційних інструментів управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового сектору в умовах продовольчої кризи.....	155
Висновки до розділу 3.....	169
ВИСНОВКИ.....	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	178
ДОДАТКИ.....	196

ВСТУП

Актуальність теми. Конкурентні процеси на національному та зовнішньому ринках агропромислової продукції супроводжуються безпрецедентним за своєю геополітичною суттю протистоянням країн-експортерів у боротьбі за збут сільськогосподарської продукції. Внаслідок блокування експорту ззовні на агроринках України має місце надлишок експорторієнтовної сільськогосподарської продукції рослинництва, що призводить до збитковості агропідприємств. На цьому тлі відбувається ескалація світової продовольчої кризи, спричиненої дефіцитом та волатильністю цін на зернові та інші види сільськогосподарської продукції, та національної продовольчої кризи, яка має регіональний контекст і виявляється у нестачі продовольства, їх низькій якості, обмеження економічної доступності в окремих населених пунктах України (здебільшого у тих, що знаходяться у зоні бойових дій).

Руйнації внаслідок війни в Україні, скорочення земель сільськогосподарського призначення, санкційні обмеження з боку країн Європейського Союзу на поставку зернових, блокування агроекспорту, переривання ланцюгів поставок, порушення логістики, монополізація та фіскальні перепони, нестача обігових коштів, енергетичних, матеріальних, трудових та інших ресурсів у агропідприємств, їх перепрофілювання на потреби армії, волонтерську діяльність – такі реалії суттєво вплинули на локальний, регіональний, національний та міжнародний рівень конкурентоспроможності агропромислових підприємств. Традиційні форми та методи управління підприємствами агропромислового комплексу неефективні, а нові, адаптовані до умов продовольчої кризи та воєнного стану, не розроблені.

У цьому контексті вирішення наукової проблеми управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу України в умовах продовольчої кризи, пошук нових форм, методів, технологій та

механізмів формування конкурентних переваг агропромислових підприємств України набуває особливої актуальності.

Проблематика забезпечення конкурентоспроможності досліджувалася у наукових роботах таких закордонних та вітчизняних вчених, як М. Портер, М. Сторпер, К. Маркс, А. Маршалл, А. фон Хаєйк, А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд, З. Борисенко, Р. Лупак, Г. Филюк, О. Чернега. Теоретичні та прикладні положення щодо управління конкурентоспроможністю агропромислових підприємств висвітлені у працях таких вітчизняних науковців: Ю. Данько, Ю. Полунєєв, Л. Слюсарєва, В. Худолей, Л. Антонюк, Г. Федосєєва, М. Хорунжий, О. Янковий та інших.

Водночас, за наявності значного масиву наукових досліджень, подальшої розробки та вирішення потребують проблеми управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи та з урахуванням міжнародного контексту.

Необхідність розроблення теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу України в умовах продовольчої кризи зумовили вибір теми дисертаційної роботи, мети, завдань та методів дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до тематики науково-дослідних робіт Київського національного університету технологій та дизайну за темами:

«Інтелектуалізація соціально-економічного розвитку в постпандемічному суспільстві» (державний реєстраційний номер 0120U114581), у межах якої здобувачем *розроблено напрями підвищення конкурентоспроможності підприємств агропромислового комплексу України з урахуванням її позиціонування у глобальній продовольчій програмі;*

«Цифрова економіка як передумова структурних, інтеграційних трансформацій вітчизняних бізнес-процесів в умовах глобалізації» (державний реєстраційний номер 0119U103116) – здобувачем *запропоновано*

інструменти впровадження інноваційних технологій комбінованого виробництва в агропромисловому секторі, заснованих на принципах біоекономіки.

Метою дисертаційної роботи є розроблення теоретико-методичних та прикладних положень щодо управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи.

Для досягнення поставленої мети у роботі вирішені такі завдання:

систематизовано категоріальний апарат конкурентоспроможності в сучасній економічній парадигмі та сформовано концептуальні засади управління конкурентоспроможністю підприємств;

обґрунтовано вплив продовольчої кризи на процеси управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу;

проаналізовано структуру агропромислового виробництва України та визначено його роль в національній економіці;

досліджено особливості позиціонування підприємств на ринку агропромислової продукції в Україні й світі;

розглянуто економічне становище, тенденції функціонування та розвитку експортної діяльності агропромислових підприємств України;

з'ясовано роль агропромислових підприємств України у забезпеченні продовольчої безпеки на конкурентних засадах;

визначено напрями формування соціально відповідального підприємництва як конкурентної переваги підприємств агропромислового сектору та чинника у подоланні продовольчої кризи;

розроблено механізм управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового сектору України в умовах продовольчої кризи;

надано пропозиції щодо впровадження економічних і соціальних інструментів управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи підвищення рівня

ефективності управління персоналом підприємств на макро- та мікроекономічному рівні.

Об'єктом дослідження є конкурентні процеси на ринку агропромислової продукції в умовах продовольчої кризи та економічні відносини, що виникають в управлінні конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та практичні положення щодо управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. При проведенні дисертаційного дослідження використані наступні методи: історико-логічний (для дослідження генезису та здійснення ретроспективного огляду теоретичних основ і концептуальних засад управління конкурентоспроможністю); узагальнень, наукової абстракції та декомпозиції (для розкриття понятійно-категоріального апарату управління конкурентоспроможністю); аналізу і синтезу (з метою поєднання положень макро- та мікроаналізу, виявлення причинно-наслідкових зв'язків функціонування агропромислового сектору України); емпіричні методи наукового пізнання (для оцінки ефективності управління конкурентоспроможністю агропромислових підприємств) формалізації (для ідентифікації конкурентних переваг та перешкод розвитку, визначення впливу результатів діяльності агропромислових підприємств та агропромислової політики держави на процеси розгортання продовольчої кризи); методи порівняльного, факторного, проблемно-ситуаційного, статистичного, економічного аналізу (для дослідження економічних, соціальних, інноваційних процесів, що відбуваються на ринку агропромислової продукції); соціально-психологічні (для формування програми корпоративної соціальної відповідальності як конкурентної

переваги агробізнесу); графічні (для наочного зображення процесу та результатів дослідження).

Комплексний підхід, заснований на поєднанні макро-, мезо- та мікроекономічного аналізу, використано як наскрізний при дослідженні управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи.

У дисертаційній роботі використані наукові доробки українських та закордонних учених, фахові наукові статті, монографії; нормативні та законодавчі акти; статистичні дані, аналітичні, експертні та прогнозні матеріали міністерств і відомств України, Державної служби статистики України, Національної академії аграрних наук України, Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного Валютного фонду, Міжнародної продовольчої та сільськогосподарської організації, Європейського Союзу, Організації економічного співробітництва і розвитку тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці теоретико-методичних засад та практичних рекомендацій щодо управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи, зокрема:

уперше:

розроблено уніфікований механізм управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу України, що передбачає формування конкурентних переваг, адаптованих до міжнародного контексту та воєнно-політичних й регіональних умов функціонування національної господарської системи. У механізмі враховано запропоновані напрями диверсифікації сільськогосподарського виробництва з переорієнтацією на внутрішній ринок збуту продукції кінцевого призначення, залучення малих агрофірм до кооперації сільськогосподарського виробництва, впровадження інноваційних технологій комбінованого виробництва на принципах безвідходності, ресурсощадності та циркулярної економіки, формуванні програм корпоративної соціальної

відповідальності бізнесу з узгодженням бізнес-стратегій корпорацій із наративами відновлення економіки країни на засадах сталого розвитку;

удосконалено:

теоретико-методичні положення модернізації системи управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу України, які на відміну від сформованих, враховують процеси розгортання продовольчої кризи, що дало змогу розробити пропозиції щодо забезпечення конкурентоспроможності агропідприємств в реаліях скорочення земель сільськогосподарського призначення, переривання ланцюгів поставок, порушення логістики, блокування експорту сільськогосподарської продукції ззовні;

категоріальний апарат управління конкурентоспроможністю підприємств на основі декомпозиції її складових на міжнародному, регіональному, макро-, мікроекономічному рівнях, що дозволило дати трактувати управління конкурентоспроможністю агропромислового підприємства як цілеспрямований вплив менеджменту підприємства на формування конкурентних переваг агровиробників на зовнішньому та внутрішньому ринках сільськогосподарської продукції з метою досягнення оптимального рівня продовольчої безпеки, забезпечення збалансованості економічної, екологічної та соціальної складових сталого розвитку й досягнення оптимального рівня прибутковості.

напрями експортної діяльності підприємств агропромислового комплексу шляхом виходу на нові ринки сільськогосподарської продукції з розширенням товарних позицій експорту на основі впровадження інноваційних технологій безвідходного виробництва й глибокої переробки сировини, що дозволяє на мікроекономічному рівні – забезпечити життєздатність агрофірм та їх рентабельність, на макроекономічному – забезпечити валютні надходження до державного бюджету та мінімізувати міжнародні ризики для України санкційного й обмежувального характеру на ринку зернових;

методичні підходи до впровадження програм корпоративної соціальної відповідальності шляхом цілепокладання: в економічній сфері – забезпечення конкурентоспроможності підприємств за рахунок таких конкурентних переваг як: ефективне управління ризиками, економія коштів, доступ до капіталу, відносини з клієнтами, управління людськими ресурсами та розвиток інноваційного потенціалу; в екологічній сфері – формування високих екологічних стандартів та активації екологічних чинників діяльності з раціональним використанням природно-ресурсного потенціалу на засадах циркулярної економіки; у соціальній сфері – реалізація корпоративного волонтерства, програм соціальної допомоги персоналу та незахищеним верствам населення;

оцінювання рівня конкурентоспроможності з урахуванням продовольчої кризи в частині зв'язку продовольчої безпеки з балансом виробництва сільськогосподарської продукції, наявністю земель сільськогосподарського призначення, розвитком циркулярної економіки, наявністю трудових ресурсів, потребами споживачів та руйнаціями агропромислової інфраструктури внаслідок воєнних дій;

дістало подальшого розвитку:

обґрунтування корпоративної соціально відповідальної складової в управлінні конкурентоспроможністю підприємства, що дозволяє забезпечити розширення доступу до капіталу та ринків, збільшення продажів і прибутків, економія операційних витрат, підвищення продуктивності та якості, формування людських ресурсів, покращення іміджу та репутації бренду, зростання лояльності клієнтів, оптимізація процесів прийняття рішень і управління ризиками;

методика аналізу, моніторингу та оцінки рівня конкурентоспроможності агропромислового комплексу регіонів України з урахуванням рівня руйнації, спричиненої воєнними діями, застосування якої є аналітичною основою до розробки й прийняття управлінських рішень та

формування стратегій конкурентоспроможності агропромислових підприємств на макро-, мезо- та мікрорівні;

прикладні аспекти синергії держави, бізнесу та населення у забезпеченні продовольчої безпеки та подоланні продовольчої кризи, що передбачають: 1) для держави – створення нормативно-правових, інвестиційних, екологічних, соціальних, економічних та інноваційних передумов та державних програм розвитку пріоритетних сфер агропромислового виробництва; 2) для бізнесу – залучення безробітних до збирання урожаю та інших сільськогосподарських робіт, надання соціальних послуг, формування ініціатив «знизу – догори»; 3) для населення – залученість у процеси державного управління, державно-приватного партнерства, розвитку територіальних громад;

формування адаптивних коригуючих заходів агропромислових підприємств, що враховують сучасні реалії та прогнозовані сценарії ескалації продовольчої кризи, а саме: скорочення географії ринків збуту зернових, ускладнення логістики та розриву ланцюгів поставок продукції, падіння платоспроможного попиту та стискання ринку, фізичне скорочення площі орних земель, втрату виробничих потужностей та зменшення кількості кваліфікованих працівників, зростання цін на сировину та матеріали, інфляційні процеси, зміни стратегій основних конкурентів та динамічні зміни зовнішнього економічного середовища.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці науково обґрунтованих практичних рекомендацій щодо управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу України.

Рекомендації автора використані у практичній діяльності:

ТОВ «КАПІТАЛ-АГРОІНВЕСТ» – запропоновано заходи щодо впровадження інноваційних технологій комбінованого виробництва, що ґрунтується на принципах безвідходності, ресурсоощадності та циркулярної економіки в межах реалізації цілей Європейської зеленої угоди (European

Green Deal) та, відповідно, зеленої трансформації агропромислового виробництва України (довідка № 67/1 від 16.11.2022);

ТОВ «УАГРОХОЛДИНГ» – удосконалено конкурентну стратегію агропромислового підприємства шляхом розроблення коригуючих заходів, що враховують сучасні реалії та прогнозовані сценарії ескалації продовольчої кризи, а саме: скорочення географії ринків збуту зернових, ускладнення логістики та розриву ланцюгів поставок продукції, падіння платоспроможного попиту та стискання ринку, фізичне скорочення площі орних земель, втрату виробничих потужностей та зменшення кількості кваліфікованих працівників, зростання цін на сировину та матеріали, інфляційні процеси, зміни стратегій основних конкурентів та динамічні зміни зовнішнього економічного середовища (довідка № 05/12 від 19.12.2022);

ТОВ «УІФК-АГРО» – розроблено програму соціальної відповідальності бізнесу як конкурентної переваги щодо оптимізації доходів і витрат, лояльності споживачів, підвищення мотивації персоналу, доступу до соціально-відповідальних інвестицій, брендування розвитку аграрного бізнесу, відновлення територій та проведення комплексних дій щодо рекультивациі порушених земель (довідка № 67/1 від 16.03.2023).

Основні теоретичні результати й науково-практичні рекомендації автора впроваджено в освітній процес Київського національного університету технологій та дизайну при викладанні дисциплін «Макроекономічний розвиток країн» та «Економіка та управління корпораціями» (довідка № 05-77/765 від 10.05.2023).

Особистий внесок здобувача. Наукові положення, розробки та висновки дисертаційної роботи є результатом самостійно проведеного автором дослідження.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації доповідалися й одержали схвалення на шести міжнародних та трьох Всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Результати дослідження оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях: «Проблеми інтеграції освіти, науки та бізнесу в умовах глобалізації» у доповіді «Класифікація методів оцінки конкурентоспроможності підприємства» (м. Київ, 4 жовтня 2019 р.); «Економіка, менеджмент та аудит: сучасні проблеми, перспективи та напрями розвитку» у доповіді «Ефективність цифрових технологій у аграрному секторі України» (м. Львів, 22 лютого 2020 р.); «Сучасні детермінанти розвитку бізнес-процесів в Україні» у доповіді «Проблеми та перспективи впровадження big data у сільське господарство» (м. Київ, 11 квітня 2019 року); «Аспекти прогнозування економічного та соціального розвитку країни» тези на тему «Інформаційні технології в сільському господарстві України: проблеми та перспективи» (м. Дніпро, 30 січня 2021 року); «EUROPEAN SCIENTIFIC DISCUSSIONS» дослідження «Перспективи українського ринку землі» (м. Рим, 18-20 червня 2021 року); «Актуальні проблеми менеджменту, фінансів та публічного управління в сучасних глобалізаційних процесах» в доповіді «Конкурентні стратегії біотехнологічних підприємств в контексті нових реалій» (м. Ірпінь, 17 березня 2022 р.); Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Менеджмент, маркетинг, підприємництво: проблеми та перспектива розвитку» тези на тему «Соціальна відповідальність агропідприємств – головна конкурентна перевага» (м. Одеса, 13 червня 2020 р.); «Домінанти соціально-економічного розвитку України в умовах інноваційного типу прогресу» у доповіді «Конкурентоспроможність креативної економіки України» (м. Київ, 25 березня 2021 р.); «Інноватика в освіті, науці та бізнесі: виклики та можливості» за темою «Аграрне виробництво в умовах воєнного стану: проблеми та можливості їх вирішення» (м. Київ, 17 листопада 2022 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 19 наукових праць, з них: одна стаття – у виданні, що входить до наукометричної бази WoS, розділ у колективній монографії, 4 статті – у фахових виданнях з економіки, 13 публікацій – у матеріалах міжнародних та всеукраїнських

науково-практичних конференцій. Загальний обсяг публікацій – 5,4 д. а., з яких автору належить 4 д. а.

Структура й обсяг роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів і висновків. Загальний обсяг роботи становить 215 сторінок, з них основного тексту – 167 сторінок. Матеріали дисертації містять 26 таблиць та 48 рисунків. Список використаних джерел із 181 найменування розміщено на 18 сторінках, додатки – на 11 сторінках.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ
АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ
В УМОВАХ ПРОДОВОЛЬЧОЇ КРИЗИ

1.1. Категоріальний апарат конкурентоспроможності в сучасній економічній парадигмі

Господарська діяльність у сучасних економічних реаліях супроводжується такими явищами та процесами як конкуренція та конкурентоспроможність. При цьому захист конкуренції у підприємницькій діяльності гарантує держава [1].

Сучасна економічна парадигма включає широкий спектр трансформацій у конкурентному середовищі з урахуванням глобалізації та цифровізації усіх сфер суспільного життя. Ця парадигма передбачає глобальну конкуренцію вищого рівня та створення відкритих умов до міжнародної конкуренції між транснаціональними корпораціями та національними фірмами [2].

Суб'єкт господарювання, керуючись вектором ефективного здійснення своєї діяльності має на меті отримати вищі фінансові та якісні показники. Проте повторне виконання однакових процесів у ході виробництва без звернення уваги на певні аспекти результату діяльності, може привести до змін, які здатні спричинити втрату існуючих ринкових позицій [3]. Хоча в історії незалежності України ділове середовище підпорядковується глобальним тенденціям і намагається відповідати сучасним запитам з боку стейкхолдерів, рівень теоретичного базису знань про конкуренцію та конкурентоспроможність залишається на недостатньо високому рівні. Адже дані поняття видозмінюються відповідно до розвитку усіх сфер життя країни. Тому актуально буде висвітлити сучасні погляди щодо сутності

конкурентоспроможності та визначити основні складові, які формують її як категорію.

Відомі зарубіжні та вітчизняні дослідники конкурентоспроможності досліджували різні аспекти конкурентоспроможності, зокрема:

М. Porter [4], М. Storper [5], Р. Krugman [6] розглядали конкурентоспроможність країн, регіонів, базуючись на різних складових, які формують конкурентні переваги;

Liargovas, P. та Skandalis, K. [7], Depperu, D. та Cerrato, D. [8], Elif Akben-Selcuk [9] розглядають фактори, що впливають на конкурентоспроможність фірм на транзитивних ринках;

Ajami, R. A. та Goddard, G. Jason [10], Buckley, P.J. [11], Филюк Г. М. [12] досліджували конкурентоспроможність в умовах глобалізації та інтернаціоналізації бізнесу;

Bain, J.S. [13] досліджував перешкоди розвитку конкурентоспроможності;

Б.В. Буркинський [14] досліджував основи конкурентоспроможності всередині країни;

О.І. Амоша [15] вивчав управління конкурентоспроможністю країни в перехідних умовах на засадах оновлення техніко-технологічної бази.

С. Вовчок та Л. Слюсарєва визначили складники, які забезпечують рівень конкурентоспроможності:

1) конкурентоспроможність продукції (якість, ціна, рівень споживчої переваги та задоволення);

2) конкурентоспроможність ресурсного потенціалу (рівень технікотехнологічного оснащення, виробничо-сировинна структура, кадрове забезпечення та фінансово-інноваційні можливості);

3) конкурентоспроможність організаційного потенціалу та системи менеджменту (форма господарювання і власності, організаційна структура, структура управління та функції, механізми управління, гнучкість та оперативність менеджменту);

4) конкурентоспроможність інформаційно-маркетингових і комунікаційних зв'язків (система внутрішньої і зовнішньої інформації з постачальниками, споживачами, інвесторами, потенційними клієнтами) [16].

Трактування конкурентоспроможності взаємопов'язане з дефініціями «конкуренція», «конкурентні переваги», «конкурентний потенціал».

Термін «конкуренція» розглядають у вузькому та широкому розумінні.

У першому випадку, конкуренція у перекладі з латинської мови означає «змагання» чи «зіткнення». У широкому значенні конкуренція – це суперництво, боротьба між виробниками товарів та послуг за кращі, економічно вигідні умови виробництва та реалізації продукту [17].

Загалом, в історичному розвитку поняття конкуренції досліджувалось багатьма авторами, їх визначення та розуміння наведено у табл.1.1.

Таблиця 1.1

Трактування дефініції «конкуренція»

Автори	Визначення
Адамик В.А. [19]	Суперництво у будь-якій сфері діяльності між окремими юридичними або фізичними особами (конкурентами), зацікавленими у досягненні однієї мети
Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р. [18]	Змагання між суб'єктами господарювання з метою придбання завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, унаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання, мають можливість вибирати між декількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначити умови обороту товарів на ринку
Кріппендорф К. [20]	Особлива форма взаємодії і боротьби на світовому ринку між національними і транснаціональними виробниками з метою забезпечення кращих можливостей збуту своєї продукції й одержання найбільшого прибутку
Маркс К. [21]	Властива товарному виробництву антагоністична боротьба між приватними виробниками за більш вигідні умови виробництва і збуту товарів
Маршалл А. [22]	Змагання між представленими на ринку підприємствами, яке має на меті забезпечити кращі можливості збуту своєї продукції, задоволення різних потреб покупців
Мочерний С.В. [23]	Боротьба за сектори «з більшою доданою вартістю». Реальний дохід країни може рости, тільки якщо її праця і капітал надходять у бізнес, що дає вищу вартість у перерахуванні на зайнятого і країна займає кращі позиції в такому бізнесі, ніж її міжнародні конкуренти
Панасенко Д.А. [24]	Політико-економічні відносини між державами стосовно отримання кращих умов на ринках збуту для себе та своїх виробників

Продовження табл. 1.1

Прайснер А. [25]	Змагальність фірм, при якій самостійні дії ефективно обмежують можливості кожної із них односторонньо впливати на загальні умови обігу продукції на світовому ринку або на окремих національних чи регіональних ринках
Туган-Барановський М.І. [26]	Діяльне суперництво декількох осіб у досягненні однієї і тієї мети. Конкуренти прагнуть витіснити один одного, захопити у своє виняткове володіння те чи інше господарське благо, і тому конкуренція завжди має характер боротьби
II категорія – «регулюючий елемент ринку»	
Адамик В. [27]	Елемент ринкового механізму, який забезпечує рівновагу між попитом і пропозицією шляхом безкомпромісної боротьби за обмежений обсяг платоспроможного попиту споживачів між різними суб'єктами господарювання
Грецький Р. [28]	Економічна категорія, що виражає виробничі відносини між товаровиробниками в процесі обміну продуктами праці
Долан Е., Ліндсей Д. [29]	Діяльність людей, направлена на задоволення потреб методом підвищення якості товару, регулювання його обсягу і ціни на ринку
Пуцентейло П. [30]	У розвинутому товарному виробництві конкуренція є об'єктивним економічним явищем, яке примушує господарюючі суб'єкти прагнути до збільшення прибутку за рахунок розширення масштабів діяльності, удосконалення форм організації виробничого процесу і зростання продуктивності праці
Рудницька М.О. [31]	Невід'ємна властивість ринку та одна з найбільш важливих характеристик зростаючої інтернаціоналізації господарської діяльності
III категорія – «суперництво традиційного з інноваційним»	
Гейер Г.В. [32]	Суперництво між економічними суб'єктами, в основі якого лежать відмінності (кількісні і якісні), пов'язані з рівнем розвитку науково-технічного потенціалу й умовами здійснення і реалізації інновацій
Портер М. [33]	Динамічний процес, що розвивається, безупинно мінливий ландшафт, нові шляхи маркетингу, нові виробничі процеси і нові ринкові сегменти
Хайек Ф. [34]	Процедурою відкриття, коли конкуренція сама встановлює порядок і створює необхідну рівновагу, а перемагає в конкурентній боротьбі той, хто дізнався, винайшов, створив щось нове, хто зумів вловити і зрозуміти розсіяне в суспільстві знання
Хамел Г., Прахалад К. [35]	Вчені розглядали конкуренцію як суперництво виробників, успіх у якій забезпечується інтелектуальною конкурентною перевагою. Найважливішою умовою відповідною конкурентної позиції виробника є використання «базових функціональних властивостей продукту» (можливості розвитку і використання продукту) і «ключових компетенцій» (знання й уміння людей щодо розробки таких продуктів)
Шумпетер Й. [36]	Учений стверджував, що новий етап розвитку конкурентних відносин полягає не в конкуренції цін або якості, а в конкуренції нових продуктів, нових технологій, нових джерел забезпечення та нових організаційних форм. За Й. Шумпетером, конкуренція визначається як суперництво старого з новим, з інноваціями

Джерело: узагальнено за [18-36; 55].

У Законі України «Про захист економічної конкуренції» дано наступне визначення: «економічна конкуренція (конкуренція) - змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибрати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку» [18].

Конкуренція – явище в економіці, яке є рушійною силою розвитку суспільства. Боротьба за споживача, дешеві ресурси, кваліфікованих фахівців, ринки збуту – спонукає до ефективного управління та пошуку оптимального поєднання «потреб-ресурсів-результатів» [37].

Нобелівський лауреат з економіки 1974 р., австрійський вчений Фрідріх А. фон Хаєк відзначає, що конкуренція – це процес, за допомогою якого люди отримують і передають знання [34]. М. Портер зазначає, що конкуренція – це динамічний процес, який розвивається; це ландшафт, який безперервно змінюється, на якому з'являються нові товари, нові шляхи маркетингу, нові виробничі процеси та нові ринкові сегменти [33].

Конкуренція – це поняття, притаманне для соціально-економічних систем, де наявні елементи ринкової економіки [38]. Планова економіка, яка не передбачає боротьби за споживача, спрямована на виробництво встановленого обсягу товарів і послуг за певний проміжок часу і відсутність конкуренції [39, с. 27]. У світовій спільноті, завдяки процесам інтеграції така країна як Китай (приклад планової економіки) є однією з провідних за обсягами виробництва та збуту власної продукції [40]. Такі результати можливі завдяки вдалому поєднанню конкурентних стратегій з принципами планової економіки. Гнучкість, адаптивність, глобалізаційні процеси та східна філософія мислення призвели до лідерства Китаю у світовій торгівлі.

Розрізняють такі рівні конкуренції:

- від підприємства до рівня ринку та галузі;
- від місця розташування: домашнє господарство-країна;

- від підприємства через кластер на рівень країни (рис. 1.1).

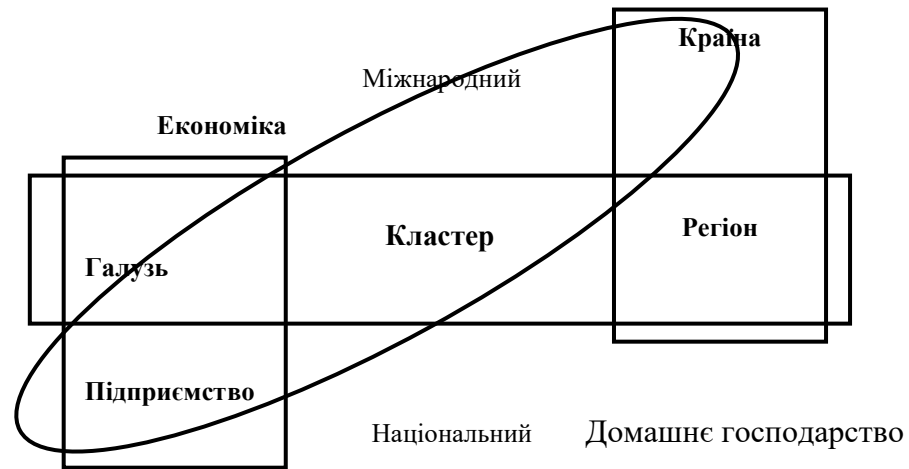


Рис. 1.1. Рівні конкуренції

Джерело: [41]

Але й слід розглянути інший бік конкуренції, який характеризується впливом негативних ефектів на розвиток людства. До негативних проявів конкуренції слід віднести такі:

- конкуренція спричиняє надмірне споживання ресурсів – чисельність населення світу становить 8049639866 осіб [42], з якої близько 12,42 % відчувають нестачу благ першої необхідності (їжа, одяг, засоби гігієни). Відбувається необґрунтоване використання природних ресурсів для виробництва товарів лише для певної частки світового населення, а саме платоспроможної;

- ірраціональне задоволення потреб – ідеальної форми існування суспільства не існує, оскільки взаємовідносини між людьми формують складні процеси, які неможливо чітко підпорядкувати і контролювати. У світовому господарстві формуються виробники, які орієнтуються на різний клас споживача. Наприклад, одяг – результат праці, який має вирішити потребу людини в теплі, захисті. Проте втрачається «первинність» і натомість виникає потреба в самовираженні через дизайнерський одяг. Це

спонукає до надмірного використання ресурсів. Технологія виробництва має бути оптимальна, для збереження балансу у вирішенні глобальних проблем людства. Н. Коваль зазначає що бідність і голод – це наслідки боротьби за ринки збуту та прагнення отримати більший дохід, а у конкуренції відсутній «здоровий глузд» [43];

– дисбаланс у розвитку країн – є одним із чинників війн і конфліктів. Країни, які мають високий економічний розвиток, значні запаси природних ресурсів у підсумку претендують на території інших суверенних держав, що знаходяться у своєрідній залежності від світової спільноти [44];

– відсутність єдності об'єднань країн, регіонів, підприємств заради створення ультранового світу, де будуть мати місце потреби в дослідженні Всесвіту, можливостей людського організму та пошуку джерел енергії, що не вичерпуються або самовідновлюються. Проте конкуренція породжує приховування та меркантилізм у реалізації інновацій – лише за визначені кошти або ж обумовлені форми розрахунку одні країни передають іншим свої наукові досягнення у сфері медицини, харчування, альтернативних джерел енергії [45];

– відсутність ентузіазму до розвитку людства – примітивізм у життєвих цінностях і цілях буття. Якщо наші предки прагнули досягнути та дослідити Всесвіт, то ми знаходимось на етапі, коли смачна вечеря, швидке збагачення, елітне авто та «вподобайки» під публікацією у соціальних мережах – є найвищою оцінкою результату праці людини. Саме за це ведеться конкурентна боротьба.

Поняття «конкуренція» має тривалу історію формування. Етапи дослідження та становлення теоретичного базису конкуренції наведено на рис. 1.2.

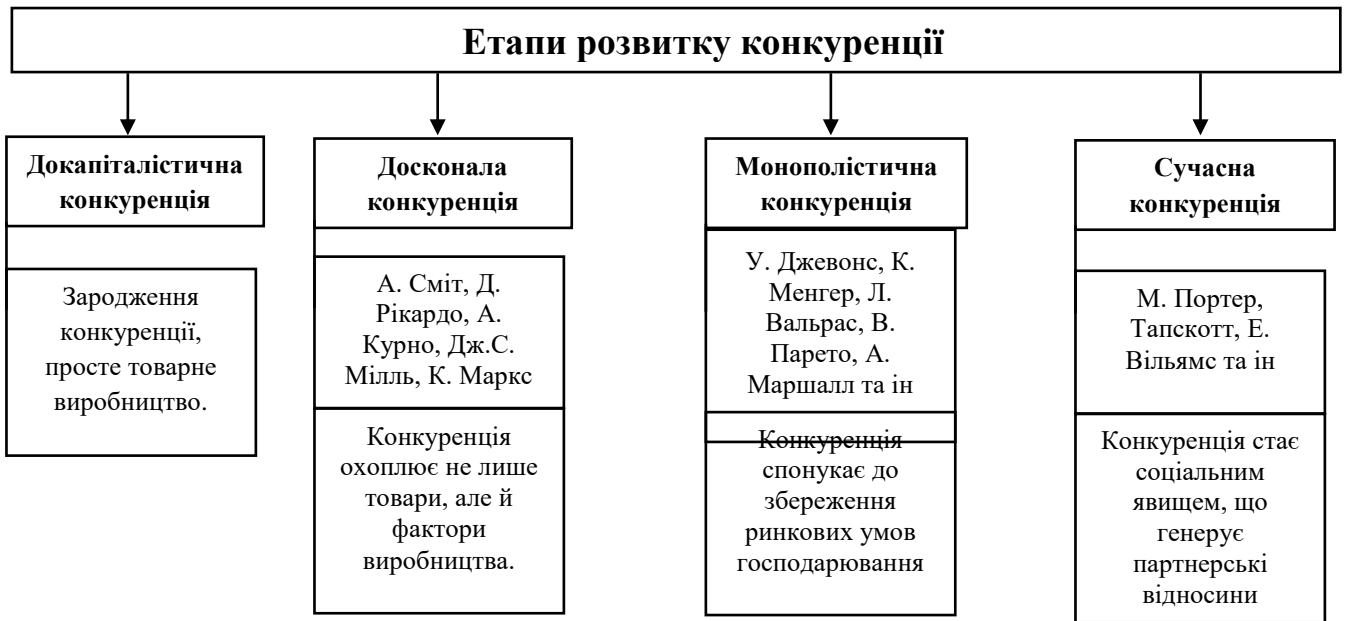


Рис. 1.2. Розвиток конкуренції

Джерело: сформовано автором.

Протоконкуренція зароджується в епоху розпаду первісного ладу та появи простого товарного виробництва (власники використовують свої засоби виробництва для виготовлення речових факторів і готової продукції) [47]. Риси, які визначають цей етап – випадковість та відсутність певної закономірності в появі боротьби. Ситуацію змінює виникнення товару у формі робочої сили. Створюються умови капіталістичної конкуренції, відбувається коливання цін, загострюється боротьба між дрібними товаровиробниками за ринки збуту. Французький економіст Анн Робер Жак Тюрго, характеризуючи зародження капіталістичних відносин, відзначає позитивний вплив конкуренції на покупців та товаровиробників, оскільки обидві сторони в такому випадку мають зиск – перші отримують ширший вибір товарів, а інші вдосконалюють технологію виробництва та створюють якісніший товар [48].

Стрімкий розвиток капіталістичних відносин спонукає до формування другого етапу панування досконалої продукції (вільної) конкуренції, який триває до 70-х років XIX століття. Відбувається розширення меж конкурентного середовища. Воно охоплює не лише товар, але й залучає в

боротьбу фактори суспільного виробництва: землю, капітал, працю. Державне регулювання на цьому етапі не знаходить своєї ролі, ринок є вільним від монополій, а конкуренція чистою. У цей період зароджуються теоретичні погляди на конкуренцію (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Погляди на конкуренцію

Теорії	Зміст
Теорія абсолютних переваг (А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль) [49]	Приватна ініціатива й вільний конкурентний ринок, на якому рівновага між виробництвом і споживанням підтримувалась, з одного боку, завдяки конкуренції між великою кількістю незалежних виробників, а з другого – завдяки наявності масових індивідуальних споживачів
Теорія рівноваги (А. Маршалл) [22]	Конкуренція слугувала ідеальним механізмом встановлення рівноваги на ринку завдяки дії законів граничної корисності та граничної продуктивності. Вона забезпечувала розвиток технологій та споживацьких переваг на основі визначених відносних цін
Еволюційна теорія (Й. Шумпетер) [36]	Конкуренція враховувала не лише процеси регулювання кон'юнктури ринку, а й вміння суб'єктів ефективно впроваджувати інноваційні технології
Теорія конкурентних переваг (М. Портер) [4]	Конкуренція проявлялась завдяки конкурентним перевагам підприємств залежно від зміни конкурентного середовища та від їх ефективного використання
Теорія інтелектуального лідерства (Г. Хамел, К. Прахалад) [35]	Використання нових форм бізнесу, інноваційних технологій в глобальному масштабі, прийняття нестандартних рішень щодо задоволення несформованих потреб споживачів стали новими чинниками конкуренції

Джерело: узагальнено за [4; 22; 35; 36; 49].

Основоположник класичної концепції конкуренції А. Сміт вважав, що вільний ринок – це шлях до добробуту нації, а конкуренція розглядалась ним як невід'ємний елемент ринкового механізму, поведінкова категорія, коли «індивідуальні продавці та покупці суперничають на ринку за більш вигідні

умови продажу й покупки». Він називав конкуренцію «невидимою рукою» ринку, яка координує діяльність всіх його учасників. А. Сміт вважав, що конкуренція виступає як сила, що нібито повертає ринок через механізм взаємодії попиту й пропозиції до точки рівноваги. Сама ж точка рівноваги визначалась ним як «сукупність вигід і невиконання різного застосування праці та капіталу» [50]. А. Сміт створив модель досконалої конкуренції та довів, що саме в такому середовищі є можливим максимальне задоволення потреб не лише споживачів, але й виробників. Саме тут виникає питання рівнів конкуренції. Адже підприємства, регіони, кластери, країни, об'єднання країн ведуть змагання чи намагаються досягти у своєму середовищі найвигідніші позиції.

Д. Рікардо зазначав важливість автономності конкуренції, яка виражається у відсутності обмежень та свободі у формуванні цін на ринку. Остання має бути результатом взаємодії попиту та пропозиції, які виникають внаслідок конкурентної боротьби. Він вважав, що конкуренція не повинна піддаватися жодним обмеженням, а ціни на ринку мають формуватися тільки під дією попиту та пропозиції в результаті конкурентної боротьби [49]. Д. Рікардо сформулював так званий закон ринків, за якого рівноважний стан ринку залежить від повної зайнятості ресурсів. Ідеї засновників конкурентної економіки А. Сміт та Д. Рікардо розвинули в своїх працях Дж.С. Мілль та Антуан Огюстен Курно. Зокрема, Дж. С. Мілль у своєму вченні «Принципи політичної економії» велике значення надавав економічній конкуренції, яка, на його думку, закладена в самій природі економічних відносин. Він вважав конкуренцію єдиним регулятором цін, заробітної плати й ренти, а також зазначав, що «вона сама по собі є законом, який встановлює правила цього регулювання» [51]. А. Курно, відстоюючи цю тезу, вважав, що конкуренція базується на тому, що покупці встановлюють ціни, а продавці пристосовують обсяг випущеного товару до визначеного рівня цін. Використовуючи математичний аналіз, він довів, що під час монополії ціна товару значно вища за ту, яка за тих самих умов встановилася б на конкурентному ринку.

А. Курно вважав, що перевищення ціни під час монополії зумовлене скороченням пропозиції [12]. Таким чином, А. Курно виявив взаємозв'язок конкуренції та процесу ціноутворення на ринку, що дало потужний поштовх еволюції поглядів у розвитку конкурентних процесів.

Розвиток процесу концентрації капіталу та централізації виробництва привів до появи монополістичних об'єднань, які стали зловживати своїм особливим становищем на ринку, а конкуренція з вільної перетворилась на монополістичну, тобто недосконалу. Цей етап розпочався у 1870-х роках і тривав до Другої світової війни [52].

Початок четвертого етапу випадає на період після Другої світової війни й триває донині. Конкуренція набуває соціального характеру, в дію вступає антимонопольне законодавство, виконується спостереження за виконанням угод, щоб уникнути дій недобросовісної конкуренції [53]. У цей момент існує декілька моделей конкуренції в межах іншої, що породжує новий вид. Відбувається взаємне існування різних видів і водночас прогресивне зростання провідних ринкових економік світу, формується інноваційна конкуренція.

Для неї притаманні такі риси:

партнерство засноване на довірі – характерне високому контексту культури, у якому необхідність посвідчення домовленостей відсутня (Східні, арабські країни) [54];

підприємства стають відкритими для взаємного обміну інформацією – прозорість та доступність в отриманні даних, які дозволяють сформувати інформаційні системи для взаємного вдосконалення [55];

рух не лише грошей, але й знань, принципів введення бізнесу та обміну навичками – «капітал знань» стає головним для отримання розвитку і прибутку [56];

націленість на довгострокову співпрацю – формування надійних і взаємовигідних зв'язків передбачає формування лояльності та симбіозу заради більшого результату.

Ядром економічної боротьби стає сфера обігу, міжгалузевий рівень та міжнародні ринки. Умови диктують адаптацію чинних постулатів до вимог ринків. Постає питання не втратити індивідуальну конкурентоспроможність, яка є відмінним фактором у введенні господарської діяльності. Спроможність конкурувати на міжнародних ринках, де можуть бути представлені всі виробники цієї галузі чи товару, свідчить про життєздатність та високий розвиток підприємства, вміння ефективно використовувати свій фінансовий, виробничий, науково-технологічний та трудовий потенціал.

Здебільшого у сучасному світі сутність конкуренції передбачає задоволення первинної ланки потреб піраміди Маслоу і для цього суб'єкти господарювання активно ведуть свою діяльність [46]. Якщо розглядати конкуренцію в одній з базових галузей економіки, а саме сільському господарстві, то тут маємо сприятливі зрушення у розвитку засобів та предметів праці, технологій виробництва, технічному забезпеченні та підходах до ведення господарської діяльності. Завдяки конкурентному середовищу суб'єкти господарювання вдосконалюють фактори виробництва, щоб отримати вигіднішу позицію на ринку та мати більший якісний чи кількісний результат. Головним критерієм у цьому напрямку є рівень інновацій – без цього параметру неможливо здійснити якісний стрибок.

Можна виділити такі ознаки конкуренції:

- суб'єктивність, тобто наявність суб'єктів конкурентної взаємодії;
- активність (процес), спрямована на досягнення успіху в конкурентній боротьбі;
- результат, що виявляє позиції переможця і переможеного;
- вмотивованість – наявність конкурентних мотивів, таких як: досягнення успіху, лідерських позицій;
- ситуативність, що передбачає планування стратегії і тактики ведення господарської діяльності;
- об'єктивність, як умова ринкової економіки [55].

Сутність поняття конкуренції розкривається через функції [57]:

- регулюючу функцію, яка передбачає виробництво товарів і послуг, які необхідні споживачеві у даному місці, у даний час, за визначеною ціною. Таким чином, відбувається розподіл факторів виробництва за галузями. Найчастіше вони акумулюються в секторах економіки, де найбільш сприятливі умови їх використання;

- розподільчу функцію – дає змогу структурувати фінансові надходження серед учасників ринкових відносин залежно від результатів їх діяльності. Дозволяє залучати тимчасово вільні кошти для вдосконалення чи отримання вигідніших позицій у галузі;

- функцію мотивування – вищі показники діяльності несуть за собою більші ризики. Підприємець повинен не лише орієнтуватися на прибуток, але й враховувати наслідки від прийнятих рішень для його збільшення. Завдяки цій функції відбувається прогрес у створенні інновацій та їх впровадженні. Ризик кредиту, ймовірність втрат – спонукає до пошуку власного шляху ведення господарської діяльності заради вигідніших умов та результатів;

- стимулюючу функцію – несе загрозу для самої конкуренції, оскільки деякі гравці завдяки накопиченню капіталу та розширенню сфер виробництва поволі перетворюються у монополістів і беруть ринок в «свої руки», тим самим руйнуючи постулати суперництва і боротьби за споживача.

В сучасній економіці сформовано велику кількість видів конкуренції (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Класифікація видів конкуренції

Критерій	Види
Залежно від предмета конкуренції	Загальна – конкурентами є усі виробники, які беруть участь у боротьбі за гроші споживачів; предметна (формальна) – конкурентами вважаються підприємства, які виробляють товари одного асортименту; функціональна – конкуренція між товарами-замінниками
Залежно від застосовуваних засобів, за рахунок яких можна обійти конкурентів	Цінова – конкуренція шляхом зниження витрат виробництва; нецінова – використання будь-яких законних засобів зниження цін задля залучення нових споживачів

Продовження табл. 1.3

За характером цінової конкуренції	Пряма – підприємство оповіщає про зниження цін на товари, що випускаються і наявні на ринку; прихована – на ринок виводиться новий товар з істотно поліпшеними споживчими властивостями, ціна підвищується незначно
Залежно від масштабу	Місцева – у групі, відділенні, на підприємстві тощо; регіональна – у районі, місті, області тощо; національна – у країні; міжнародна – у декількох країнах; глобальна – у світовому масштабі, без конкретно визначених країн
За ступенем інтенсивності	Приваблива – коли в даному сегменті суб'єкт якісніше задовольняє свої потреби чи одержує прибуток більший, ніж у попередньому сегменті; помірна – дії суб'єктів конкуренції підтримують конкурентне середовище в даному сегменті ринку; жорстока для об'єкта конкуренції – суб'єкт поглинає, знищує або витісняє об'єкт із даного сегмента; гіперконкуренція – зростаюча динамізація конкуренції для всіх учасників ринку
За характером поведінки продавця	Монополія – якщо ситуація на ринку залежить тільки від власної поведінки продавця і реакції на нього покупців; поліполія – якщо продавець не може передбачити реакцію конкурентів і бере ринкову ціну як дану; монополістична – якщо продавець не може передбачити реакцію конкурентів і вибирає ціну, тому що його продукція диференційована, але це не впливає істотно на його конкурентів; олігополія – якщо продавець повинен урахувати реакцію своїх конкурентів
За ступенем диференціації товарів	Гомогенна – однорідна конкуренція, яка не включає диференціацію товару; гетерогенна – різнорідна, із диференціацією товару
За ступенем складності проникнення в галузь	Відкрита – без бар'єрів входження в галузь; закрита – із бар'єрами входження в галузь
Залежно від дотримання норм і правил	Сумлінна – конкуренція, яка здійснюється відкрито на ринку з повним дотриманням чинного законодавства й етичних норм; несумлінна – конкуренція, яка здійснюється на ринку з повним або частковим порушенням чинного законодавства й етичних норм
Залежно від отриманих результатів	Реальна (ефективна) – динамічна конкуренція, яка стимулюється прагненням до одержання надприбутків завдяки конкурентним перевагам; потенційна – інтереси підприємств розрізнені в часі та просторі
Залежно від ступеня взаємозамінності товарів	Параметрична – конкуренція серед виробників аналогічної продукції; товарна – конкуренція зовнішнім виглядом і функціями; марочна – конкуренція торгових марок виробників однорідної продукції; конкуренція бажань – конкуренція принципово іншої продукції, що конкурує на рівні бажань
За характером виникнення	Первинна – конкуренція, яка виникла і має місце вперше; похідна – конкуренція, створена, виведена з іншої подібної
Залежно від цілей	Стратегічна – конкуренція стратегічної направленості; тактична – конкуренція тактичної направленості

Джерело: узагальнено за [58-60].

До найбільш поширених видів належить поділ в залежності від застосовуваних методів – цінову, нецінову і нечесну конкуренцію. В основі цінової конкуренції лежить фундаментальна економічна категорія, яка характеризує відносини між покупцем і продавцем стосовно купівлі-продажу товару, послуги чи роботи [61]. Змагання відбуваються у розрізі зменшення витрат на виробництво ідентичної одиниці товару. Рушійними силами є результати науково-технічного прогресу, наукової організації праці, підвищення продуктивності живої праці тощо. На конкурентному ринку нездатність деяких фірм до зазначеної діяльності в кінцевому підсумку означає усунення їх іншими фірмами.

Протилежним метод конкурентної боротьби є нецінова конкуренція. В її основу покладено вдосконалення нецінових параметрів товару, послуги чи робіт. Фокус переходить на рівень задоволення потреби споживача, елементів просування та комунікацій, ініціювання додаткових благ, гарантійний та післягарантійний сервіс тощо. Підприємці намагаються продати хліб у кращій упаковці або з додатковою вигодою шматком сала.

Ще одним видом конкуренції виступає діяльність суб'єктів господарювання, яка здійснюється з порушенням чинного законодавства, використання неправдивих фактів у рекламній кампанії, ухилення від загальних правил гри на даному ринку. Такий вид конкуренції отримав назву «недобросовісна» або «нечесна» [62].

Чиста конкуренція передбачає присутність на ринку великої кількості продавців та покупців, яких об'єднує один товар та його замітники. Головними ознаками є відкритість та доступність інформації, відсутні бар'єри для здійснення процесу купівлі-продажу. У працях Й. Шумпетера розкрито питання досконалої конкуренції для суспільства як стимул для мінімізації витрат і максимального наближення оплати праці до її граничної продуктивності.

Олігополістична конкуренція характеризується невеликою кількістю виробників, які часто вступають у змови для отримання більшого прибутку.

Невелика кількість виробників спричинена обмеженістю патентів, насиченістю ринку даною продукцією, унікальністю технології виробництва тощо.

Монополістична конкуренція – ринкова боротьба, яка завершується пануванням одного виробника, який самовільно визначає умови купівлі-продажу [63].

Дослідження «конкуренції» визначає її як базову категорію сучасної економіки, яка формує мережу взаємовідносин у світовому господарстві, що спрямовані на отримання більшого ефекту від їх діяльності. Сутність поняття «конкуренції» полягає в суперництві між гравцями ринкової економіки за найбільш вдале задоволення потреб споживача з метою отримання максимально можливого результату (кількісного чи якісного). З цього визначення виходить, що важливо розуміти, які будуть використані методи боротьби, чим має володіти продукт, щоб задовольнити запит споживача, а тут вже відкривається питання цінової політики, збуту, товарного наповнення та комунікаційної складової. Звідси важливо знати види конкурентної боротьби, які дозволено використовувати чинним законодавством. Розрізняють ті, що спрямовані на досягнення низької собівартості шляхом скорочення витрат. А також ті, які не включають ціну як фактор боротьби. До незаконних належить нечесна конкуренція використання недобросовісних методів ведення бізнесу. Багатогранність конкуренції дозволяє учасникам ринкових відносин здійснювати інвестиції в дослідницькі проекти заради одержання вигідніших позицій, більшої частки ринку чи збільшення обсягів продажу.

Різні погляди щодо тлумачення конкурентоспроможності та її сутності, ніколи не були зведені до єдиного підходу (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Підходи до визначення дефініції «конкурентоспроможність»

Тлумачення дефініції «конкурентоспроможність»	Автор	Погляди
Потенціально або реалізована здатність економічного суб'єкта до функціонування у релевантному зовнішньому середовищі, яка ґрунтується на конкурентних перевагах і відображає його позицію відносно конкурентів.	Піддубний І. О., Піддубна А. І. [64]	Структурний
Конкурентоспроможність є проявом системи багатьох факторів, які створюють різні конкурентні переваги в залежності від конкурентного середовища.	Антонюк Л. Л. [65]	
Стабільна можливість задовольняти певні потреби покупців краще, ніж конкуренти, та завдяки цьому вдало продавати продукцію з прийнятними фінансовими результатами для виробника.	Хруцький В. Є., Корнєєва І. В. [66]	Функціональний
Відносна характеристика, яка відображає відмінності у процесі розвитку певного виробника від виробника конкурента як за ступенем задоволення власними товарами, так й за ефективністю виробничої діяльності.	Кирчата І.М. [67]	
Володіння властивостями, що створюють переваги для суб'єкта економічного змагання.	Клименко С.М. [68]	
Властивість об'єктів, що характеризує ступінь задоволення конкретної потреби в порівнянні з аналогічними об'єктами, представленими на даному ринку. Визначає здатність об'єкта витримувати конкуренцію в порівнянні з аналогічними об'єктами на даному ринку.	Тарнавська Н.П. [69]	
Володіння суб'єктом певними властивостями, які дають йому можливість розвиватися на інноваційній основі та перемагати у конкурентній боротьбі.	Гончаревич Л.Г. [70]	Поведінковий
Сукупність якісних та вартісних характеристик, що забезпечують йому переваги на ринку та задовольняють конкретні потреби. Здатність товару бути купленим першим на ринку товарів-конкурентів.	Лупак Р. Л., Васильців Т. Г. [71]	

Продовження табл. 1.4

Здатність продукції бути більш привабливою для споживача (покупця) у порівнянні з іншими виробами аналогічного виду та призначення, завдяки кращій відповідності своїх якісних та вартісних характеристик запитам ринку	Сіваченко І. Ю., Козак Ю. Г., Єхануров Ю. І. [72]	
Реальна конкурентоспроможність товару – потенційна конкурентоспроможність, яка змінюється під впливом маркетингових зусиль конкретного підприємства	О.А. Бриндіна [73]	

Джерело: узагальнено за: [64-73].

Виходячи з результатів цих обговорень виділяють два напрями визначення конкурентоспроможності: витрати/можливості проти продуктивності [33]. З точки зору, співвідношення витрат/ринкової частки, конкурентоспроможність розглядають як ринковий рівень собівартості, який дозволяє компаніям успішно конкурувати на міжнародному ринку. Дана позиція спирається на «зовнішній баланс» регіону, а саме на його здатність продавати товари та послуги, захист частки на міжнародному ринку та формуванні потоку для оплати імпорту. Таке розуміння конкурентоспроможності є важливим для організацій, які можуть відстежити та управляти макроекономічними дисбалансами. У концепції конкурентоспроможності Кругмана прослідковується негативний вплив на розвиток регіонів у випадку встановлення конкуренції нульової суми між регіонами (знижуються витрати, проте зростає експорт) [6].

Розглянемо конкурентоспроможність з позиції продуктивності. Портер наголошує на конкурентоспроможності як на рівні продуктивності даної місцевості, який підтримує рівень життя населення у даному регіоні. Конкурентоспроможність забезпечується наявними факторами виробництва. Здатність підприємства брати участь у конкурентній боротьбі за рахунок наявності певної переваги і визначає поняття «конкурентоспроможність». Конкурентоспроможність розглядається як ключова ознака для оцінки можливого потенціалу країни, галузі, підприємства.

Питання сутності поняття «конкурентоспроможності» знаходимо досить поширеним у науково-дослідних доробках, які акцентують свою увагу на підходах до формування сталої стратегії розвитку країни, галузі, підприємства.

Аналіз сутності конкурентоспроможності дозволяє виділити головні риси цієї дефініції:

- ефективне введення господарської діяльності;
- формування конкурентної переваги;
- динамічність та змінність;
- залежить від факторів мікро та макросередовища;
- конкурентоспроможність виступає стимулом до підвищення продуктивності праці, ефективнішого використання факторів виробництва.

Конкурентоспроможність підприємства визначається рівнем якості продукції, послуг чи робіт, які реалізуються на певному ринку. У сучасному діловому середовищі доцільно розглядати конкурентоспроможність через призму відповідних дисциплін:

- з точки зору економіки конкурентоспроможність має забезпечити ефективне використання ресурсів для отримання максимального фінансового результату;

- з позиції маркетингу конкурентоспроможність передбачає максимально можливе задоволення потреб споживачів, клієнтів;

- стосовно політики дане поняття визначає легітимність господарської діяльності та відповідність встановленим нормативно-правовим актам даної країни (дотримання законів і норм на вищому рівні, ніж решта гравців ринку);

- тлумачення конкурентоспроможності з соціальної точки зору: це здійснення господарської діяльності з урахуванням вимог суспільства та підтримки соціально-відповідального образу. Дана форма конкурентоспроможності відіграє значну роль у свідомості цільової аудиторії;

- екологічна конкурентоспроможність – впровадження проектів щодо використання альтернативних джерел енергії, використання «безвідхідної» моделі виробництва [3].

Форми конкурентоспроможності лише підтверджують багатоаспектність та складність у визначенні ефективного управління, оскільки дана категорія потребує перманентного дослідження поведінки та трендів кожного з факторів. Конкурентоспроможність класифікують за наступними ознаками рис. 1.3.

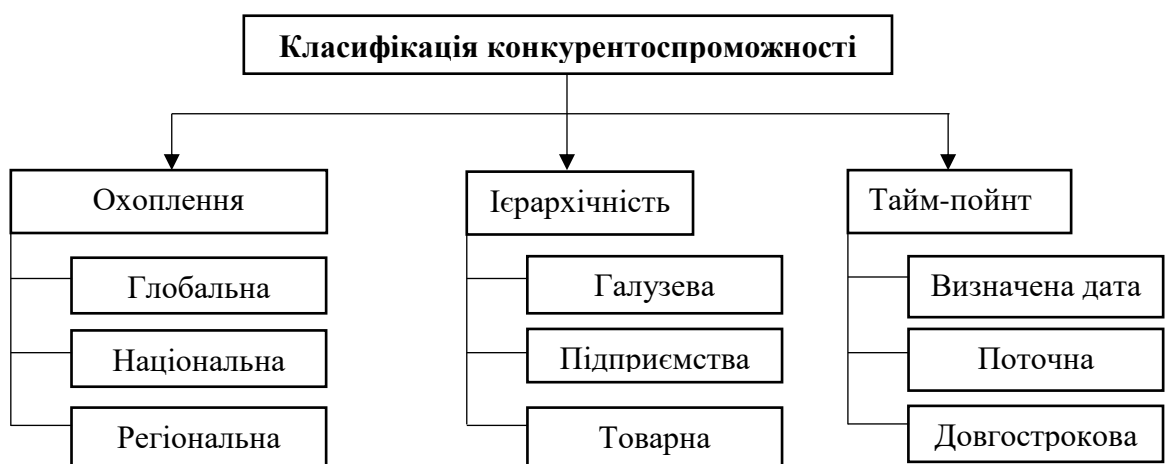


Рис. 1.3. Класифікація конкурентоспроможності

Джерело: узагальнено автором на основі [74].

Кожен суб'єкт господарювання згідно з наведеною на рис. 1.3 класифікацією здатен визначити свої слабкі та сильні сторони відносно ринкових умов і рівня конкурентоспроможності інших гравців ринку. Взагалі класифікація дозволяє отримати додаткову інформацію про можливості та загрози, які можуть виникати у даний момент часу, в даному місці, за даних умов. Швидкоплинність та взаємозв'язок між явищами та процесами, що відбуваються сьогодні вимагають від підприємств «вчорашньої» реакції на завтрашні події.

Дослідницька діяльність в даному напрямі триває й на сьогодні. Адже загального визначення сутності конкурентоспроможності недостатньо для його застосування на різних рівнях економіки, для відповідної галузі виробництва, існуючих видів ринку, для кожного підприємства та значної кількості товарів, послуг. Тому вистачає наукового простору для дослідження точкових визначень конкурентоспроможності.

Таким чином, конкурентоспроможність розглядається: по-перше, як володіння інструментами, що формують конкурентні переваги для суб'єкта економічного суперництва; по-друге, конкурентоспроможність є багатогранною дефініцією, що охоплює продукцію, підприємство галузь, сектор, країну тощо.

1.2. Концептуальні засади управління конкурентоспроможністю підприємств

В умовах ринкової економіки кожен суб'єкт господарювання намагається використати фактори виробництва ефективніше, ніж конкуренти. Систематизуючи та раціоналізуючи використання фінансових, матеріальних, людських ресурсів, формуються рішення, що покликані підвищити рівень конкурентоспроможності продукту, підприємства, галузі, країни. Звичайно, одним з головних показників успішної господарської діяльності є рентабельність, але вона не розглядає окремо складові, що забезпечують відповідну конкурентоспроможність.

Для досягнення максимального рівня конкурентоспроможності підприємства важливим є сукупність етапів та інструментів, які беруть участь в управлінні цим процесом.

Поняття «управління» розглядається з різних точок зору, оскільки в

науковій літературі відсутнє єдине та однозначне визначення цієї дефініції.

На рис. 1.4 подано підходи щодо тлумачення «управління».

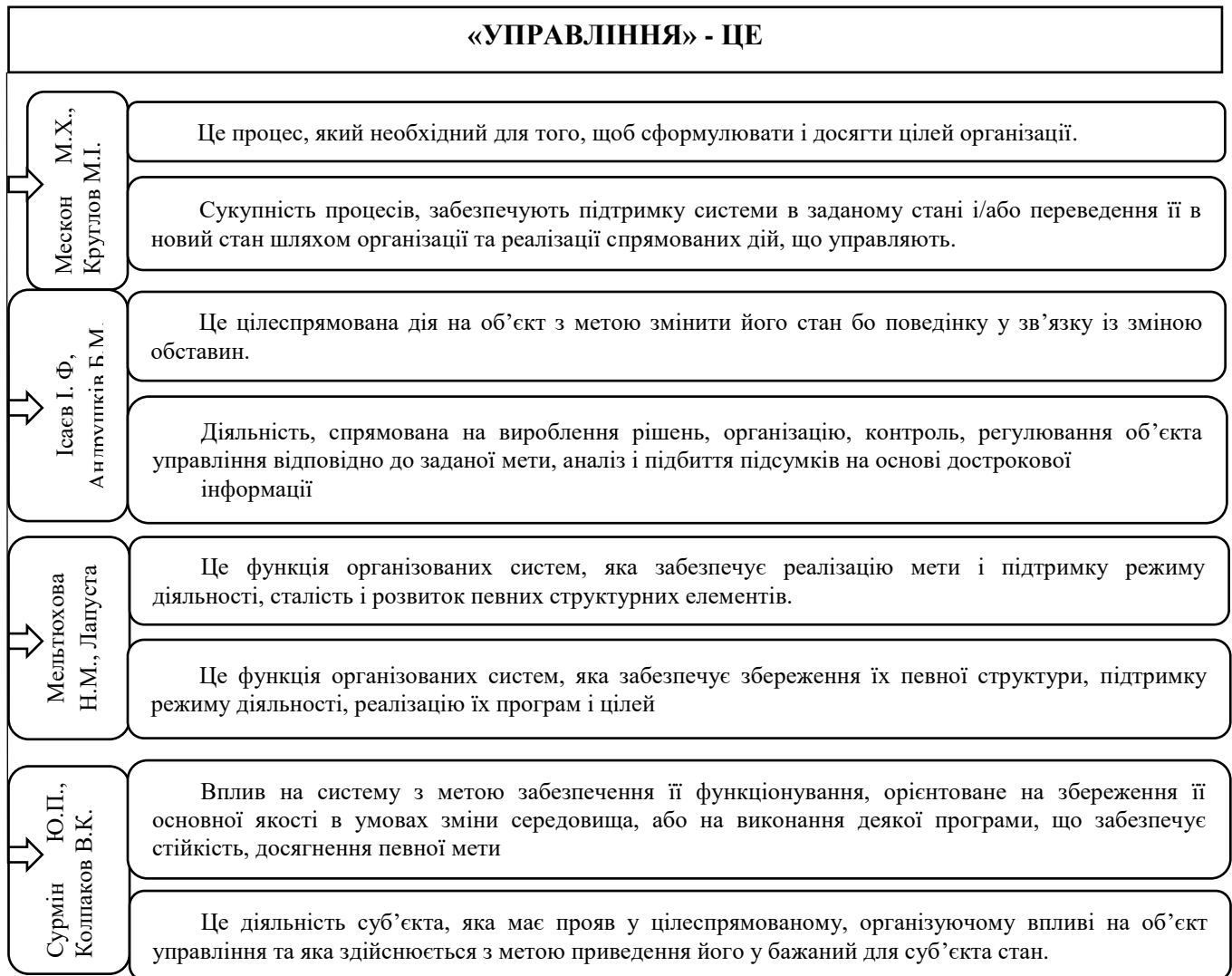


Рис. 1.4. Підходи до визначення поняття «управління»

Джерело сформовано автором на основі [75].

Насамперед, управління – це активність, яка упорядковує сукупність складових, які діють заради досягнення певної мети за проміжок часу до визначеної дати з можливістю контролю та корегування.

У табл. 1.5 наведено наукові підходи, які розкривають сутність управління конкурентоспроможністю як дії, так і явища.

Таблиця 1.5

Підходи до визначення змісту управління конкурентоспроможністю
підприємства

Категорія	Автор	Визначення
Дія	Н.Я. Бойчук, К.С. Малинка [76]	Забезпечення здатності реалізації переваг відносно інших підприємств даної галузі всередині національної економіки та за її межами.
	О.М. Гончар [77]	Розроблення заходів посилення конкурентних позицій підприємства на ринку (в першу чергу – частка ринку, яку воно займає).
	Н.І. Демчук, А.С. Донських, В.М. Ясинський [78]	Розроблення програми роботи в динамічному конкурентному середовищі, формування заходів з утримання конкурентних переваг у незмінному стані або з позитивною динамікою зростання
Явище	О.М. Афанасьєва [79]	Реальна і потенціальна система заходів у існуючих для них умовах проєктувати, виготовляти та збувати товари, які за своїми ціновими та неціновими характеристиками більш привабливі для споживачів, аніж товари конкурентів.
	Є.О. Діденко [80]	Система дій щодо розроблення, виготовлення, збуту та обслуговування в конкретних сегментах ринку конкурентоспроможних виробів.
	Л.В. Оболенцева [81]	Комплекс заходів, що відображає відмінності процесу розвитку даного виробника від виробника конкурента як за ступенем задоволення своїми товарами або послугами конкретної суспільної потреби, так і за ефективністю виробничої діяльності.

Джерело: сформовано автором на основі [76-81].

Таким чином, управління конкурентоспроможністю підприємства характеризується розробкою плану та стратегії, які поєднують фінансові, інтелектуальні, інноваційні та матеріальні ресурси для ефективнішого досягнення вигідніших ринкових позицій. Важливим аспектом в управлінні

конкуентоспроможності є дотримання ієрархії об'єктів, які мають досягти конкурентної переваги. Кожен з рівнів управління має прямий зв'язок і є взаємодоповнюючий для іншого. Все починається з найменшого суб'єкта господарювання (домашніх господарств) і сягає глобального рівня, який вже диктує умови для більшості. Суперництво загострюється з підвищенням рівня. На рис. 1.5 охарактеризовано кожен з рівнів управління конкурентоспроможністю.

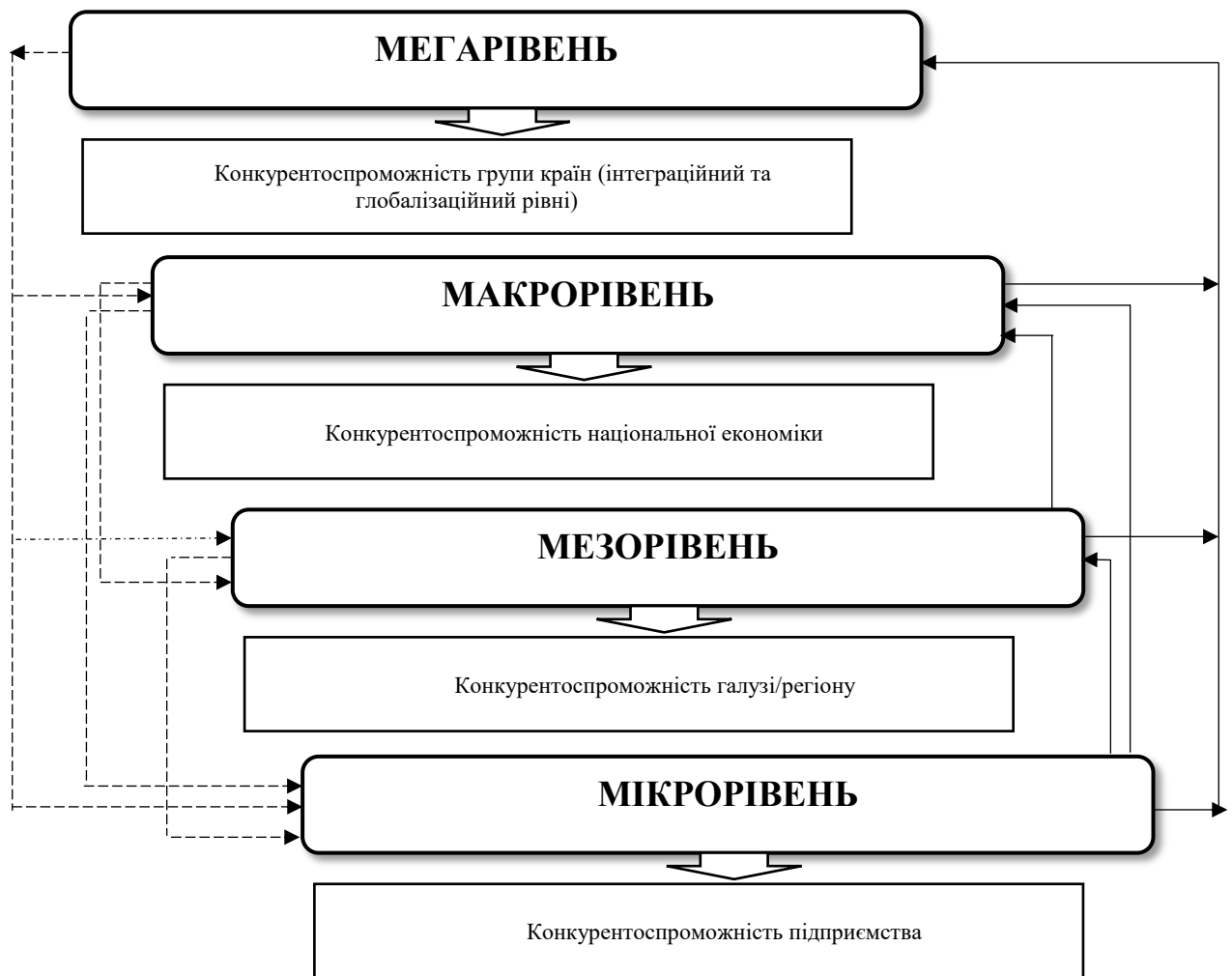


Рис. 1.5. Рівні управління конкурентоспроможністю

Джерело сформовано автором за [82].

«Функція менеджменту» цілком і повністю пов'язана з управлінням конкурентоспроможністю на мікрорівні. Її реалізація відбувається на підставі загальних завдань і цілей задля досягнення поставленого рівня

конкурентоспроможності підприємства та його товарів. Важливим на даному рівні є вміння бути гнучкими та здатними робити прогнози щодо майбутніх планів і дій. Визначити потрібний обсяг виробництва, врахувати зовнішні та внутрішні чинники задля отримання бажаного результату.

Мезорівень включає управління економікою галузі, регіону. Даний рівень визначає умови для мікрорівня. Саме тут реалізується потенціал підприємства в обличчі регіону, галузі.

Якісна державна підтримка формується завдяки ефективному управлінню конкурентоспроможності на макрорівні, адже це сприяє розвитку національних галузей, забезпеченню продовольством, удосконаленню законодавчої бази тощо.

Міжнародне законодавство і наднаціональні інститути впливають на управління конкурентоспроможністю на мегарівні. Саме тут відбувається формування глобального ринку з їх головними гравцями.

Головними етапами для управління конкурентоспроможності підприємства АПК є загальні складові даного процесу:

- оцінка конкурентоспроможності;
- розроблення заходів з управління конкурентоспроможністю;
- підвищення конкурентоспроможності підприємства;
- контроль конкурентоспроможності підприємства.

Управління конкурентоспроможністю здійснюється шляхом застосування простих і комплексних методів, які дозволяють отримати інформацію, яка генерує оптимальне рішення для заданих умов господарської діяльності [83]. Головним завданням управління є досягнення бажаного рівня і його утримання або ж вдосконалення в перспективі.

Розробки та наукові роботи щодо методів управління конкурентоспроможністю представлені у працях таких зарубіжних та вітчизняних дослідників:

М. Портер розробив загальновідому методику «5 конкурентних сил», яка дозволяє визначити місце підприємства у галузі та умови, на яких ведуть

свою діяльність підприємства з конкурентними перевагами, її використовують для проведення змістовнішого дослідження та аналізу конкурентного середовища [84];

Ж-Ж. Ламбен пропонує своє бачення того як потрібно управляти конкурентоспроможністю. Головним критерієм є порівняння підприємств, що функціонують на ринку за їх конкурентними атрибутами та реакція конкурентів у випадку змін у політиці цін, якості та реклами [85].

Низка вітчизняних науковців надають класифікацію та доцільність використання методів згідно з умовами економічної ситуації в Україні:

- Клименко С.М. розглядає управління конкурентоспроможністю лише з точки зору конкурентоспроможності товарів, які виробляються та ефективності виробництва [68];

- Янковий О. Г. розглядає управління конкурентоспроможністю, як проведення загальний аналізу макро- та мікросередовища з подальшим вибором необхідної стратегії [86];

- Должанський І., Загорна Т. систематизують підходи управління конкурентоспроможністю підприємства на основі результатів збуту продукції [87].

Конкурентоспроможність піддається якісному та кількісному впливу з боку нових або змінених факторів. Визначним у цьому питанні постає рівень розвитку підприємства, галузі, держави. Оскільки учасник, що має менші показники господарської діяльності адаптується до нових вимог. І шляхом дослідження кон'юнктури ринку знаходить власні способи формування мінімального рівня конкурентоспроможності. Проте конкурентоспроможність є гнучкою складовою і тому потрібно враховувати будь-які можливі зміни в макро- та мікросередовищі.

Розглянемо поняття «мінімальний рівень конкурентоспроможності» [88]. Сутність цього поняття можна тлумачити по-різному. Так, наприклад, мінімальний рівень конкурентоспроможності країни характеризує можливість реалізації товарів і послуг в обсязі, що дозволяє конкурувати з

країнами відповідного рівня розвитку. Беручи до уваги, мінімальний рівень конкурентоспроможності галузі та підприємства, то вони мають відповідні визначення, що й країни. Мінімальний рівень конкурентоспроможності товару – слід тлумачити як рішення, які даний товар пропонує на рівні з суміжними одиницями, але за різної величини витрат на його виготовлення. Головним аспектом є оцінка необхідності формування мінімального рівня, оскільки слід враховувати низку чинників, як економічних, так і маркетингових.

Важливим елементом управління конкурентоспроможністю є розробка конкурентної стратегії. Конкурентна стратегія покликана сформувати стійку і вигідну позицію підприємства та дозволяє протистояти натиску сил, які визначають конкурентну боротьбу в галузі [89]. Вона передбачає розробку управлінських рішень, спрямованих на встановлення і зміцнення довгострокової конкурентної позиції підприємства в конкретній галузі [90].

Загалом стратегія розробляється на чотирьох організаційних рівнях:

- 1) корпоративна стратегія – стратегія для компанії та сфер її діяльності в цілому;
- 2) ділова стратегія – для кожного окремого виду діяльності компанії;
- 3) функціональна стратегія – для кожного функціонального напрямку певної сфери діяльності;
- 4) операційна стратегія – більш вузька стратегія для основних структурних одиниць: окремих виробництв, торговельних представників, відділів маркетингу, збуту тощо.

Конкуренція як безумовна складова ринкової економіки спонукає учасників товаро-грошових відносин до підвищення показників діяльності підприємства – зростання рівня його конкурентоспроможності. Проте як і будь-яка величина, конкурентоспроможність має бути виміряною кількісною чи якісною оцінкою. Звідси й виникає необхідність ефективного управління конкурентоспроможністю підприємства, який дозволить правильно та достовірно оцінити відповідні параметри підприємства у порівнянні чи

відношенні до конкурентів.

Однією з головних складових процесу управління є оцінка рівня конкурентоспроможності. Питання класифікації методів є широким і потребує комплексного підходу до виокремлення певних груп і видів. Усі методи, що використовуються для оцінки конкурентоспроможності підприємства можна поділити за 4-ма ознаками: за ступенем об'єктивності (суб'єктивності) результатів оцінки, а також за підходом до оцінки – якісна чи кількісна. В результаті типологію методів оцінки конкурентоспроможності можна подати на двомірному полі (рис. 1.6).

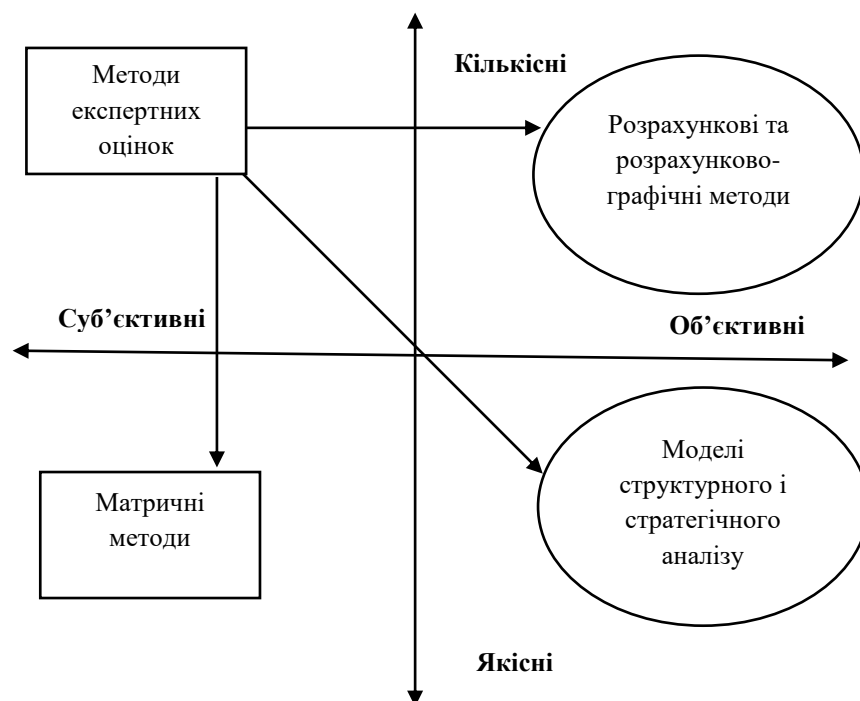


Рис. 1.6. Загальна класифікація методів оцінки конкурентоспроможності підприємства

Джерело: [86].

До якісних методів оцінки конкурентоспроможності можна віднести об'єктивні моделі оцінки конкурентних сил і ціннісні ланцюжки (п'ятифакторна модель, «ромб», ланцюжок цінностей М. Портера), моделі стратегічного аналізу (STEP-аналіз, SWOT-аналіз), а також суб'єктивні

матричні методи (матриці BCG, GE / McKinsey, ADL) [91].

Суб'єктивність матричних методів обумовлена тим, що вони хоч і дають наочні результати оцінки, але відображають рівень конкурентоспроможності об'єкта (підприємства) лише в чітко визначених межах галузі. Крім того, матричні моделі, як правило, надто спрощені. Так, в матриці Boston Consulting Group (BCG) привабливість ринку визначається за темпом його зростання, а конкурентний статус компанії – відповідно до її частки на цьому ринку [92]. Тому точнішу оцінку можна отримати, якщо враховувати більшу кількість параметрів, які впливають на привабливість і конкурентний статус. Разом з тим, всі якісні методи оцінки – моделі структурного аналізу, стратегічного аналізу, а також матричні методи – досить універсальні, їх можна застосовувати для оцінки конкурентоспроможності об'єктів різних галузей народного господарства. Цим обумовлена їх популярність і широта застосування в теорії та практиці управління. До кількісних методів оцінки конкурентоспроможності можна віднести суб'єктивні методи експертних оцінок, що базуються на інтуїції, баченні, професіоналізмі експерта (оцінка конкурентної сили компанії за методикою А.А. Томпсона і А.Дж. Стрикленда та ін.) [90], а також об'єктивні розрахункові і розрахунково-графічні методи (диференціальні, комплексні тощо).

Головна перевага методу експертних оцінок – в його універсальності: за допомогою експертної групи можна досить швидко і просто отримати оцінку стану того чи іншого підприємства. Крім того, експертні оцінки незамінні в тих випадках, коли деякі необхідні параметри неможливо оцінити кількісно. Розглянемо деякі методи оцінки конкурентоспроможності підприємства детальніше.

Розглянемо розширену класифікацію існуючих методів оцінки конкурентоспроможності підприємства (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Класифікація методів оцінки конкурентоспроможності підприємства

Ознака	Похідні групи	Методи
Принцип формування інформаційної бази	За критеріями	5 «конкурентних сил» М. Портера; Аналіз конкурентоспроможності фірм Ж.-Ж.Ламбена; SPACE-аналіз; GAP-аналіз; LOTS-аналіз; PIMS-аналіз; модель аналізу Мак-Кінсі 7S; формалізований метод Іванова; методика Ансоффа щодо КСФ; методика Градова щодо детермінантів "національного ромба"; метод інтегрального критерію; метод таксономічного показника
	Експертні	STEP - аналіз; SWOT- аналіз; аналіз конкурентоспроможності за системою 111-555; метод американської асоціації управління; метод порівнянь; метод рангів; метод вивчення профілю об'єкта; графічна методика Зав'ялова
Спосіб оцінювання	Індикаторні	Диференційований метод, інтегральний метод, метод різниць, метод балів
	Якісні	SWOT-аналіз, метод експертних оцінок, евристичні методи
Форма відображення результатів	Матричні	Матриця БКГ, матриця Мак Кінсі, матриця Shell/DPM, метод PIMS, матриця Ансоффа
	Аналітичні	Інтегральні методи, метод конкурентних переваг, теорія ефективної конкуренції, конкурентоспроможність продукції
	Графічні	Радіальна діаграма, багатокутник конкурентоспроможності, метод профілів
Фактори, що оцінюються	Методи, що характеризують ринкові позиції	Модель БКГ, метод Мак Кінсі, модель Shell/DPM, метод PIMS, модель Портера
	Методи, що характеризують рівень менеджменту	Метод LOTS, метод експертної оцінки, ситуаційний аналіз, карти стратегічних груп, бенчмаркінг
	Методи, що характеризують фінансово-економічну діяльність	Методи фінансово-економічного аналізу, методи прогнозування фінансового стану
Рівень прийняття рішення	Стратегічні	Модель БКГ, метод МакКінсі, модель Shell/DPM
	Тактичні	Інтегральні методи, аналіз конкурентних переваг, теорія ефективної конкуренції, конкурентоспроможність продукції, самооцінка

Джерело: сформовано автором за [93].

Згідно із запропонованою класифікацією відразу помічаємо, що більшість методів відноситься до декількох груп, оскільки за своєю сутністю кожен з них розпочинає свій алгоритм зі збору інформації для відповідних операцій, далі йде основна частина це розрахунки чи надання балів, в кінці відображаються результати, які можуть бути представлені у найзручнішій формі і згідно них приймається рішення, що матиме поширення на коротко- чи довгострокову перспективу [94]. І тому один метод може мати місце у кожній з груп за вказаними ознаками (Теорія конкурентних переваг М. Портера). Проте їх відмінність має місце у конкретизації інформації, що вони надають у якості кінцевих даних.

Завдання класифікації полягає у формуванні систематизованої бази методів для отримання найбільш вдалого для даної ситуації засобу вирішення проблеми.

До нестандартних методів оцінки конкурентоспроможності підприємства на сьогоднішньому етапі розвитку ділового середовища відносять бенчмаркінг. Бенчмаркінг дозволяє отримати необхідні дані елементів макро- та мікросередовища підприємства іншої сфери, які потребують вдосконалення та якісних змін у досліджуваному суб'єкті господарювання. Даний метод може бути використаний будь-яким підприємством незалежно від сфери його діяльності.

Стратегічне планування діяльності підприємства у сучасному діловому світі відіграє одну з найважливіших ролей у формуванні його конкурентоспроможності. Стратегічне планування це тривалий процес створення, впровадження та вдосконалення рішень, які дозволяють підприємству досягти поставлених цілей [95]. SWOT-аналіз – це інструмент, який використовують для оцінки конкурентоспроможності в межах стратегічного планування та управління підприємством. Витоки цього методу оцінки конкурентоспроможності підприємства знаходять свій початок у Гарвардській бізнес-школи, дехто відносить його заснування до Стенфордського університету [96].

До переваг використання даного методу відносять:

- наявність загальної системи оцінки та генерування базових рішень – створення шляху, якого слід дотримуватися у здійсненні господарської діяльності, від загального до конкретного;
- проведення макрооцінки;
- виявлення можливостей, що стануть у нагоді для вдосконалення діяльності підприємства на основі даних по конкурентам;
- SWOT-аналіз формує модель мислення для організаційного менеджменту, він надає дані для підструктури процесу прийняття рішення;
- даний метод є відритим до взаємодії з іншими методами оцінки;
- його використання можливе на різних рівнях управління та для будь-яких суб'єктів економіки.

Водночас існують недоліки, які мають вплив у побудові необхідної стратегії розвитку підприємства. До них належать:

- розбіжність у теоретичному аспекті по сильним сторонам, яка на практиці значно відрізняється;
- висновки даного методу є загальними і не надають детальніших даних для конкретизації завдань та цілей;
- примітивізм методу за Мітцбергом полягає в його простоті (зібрання за столом керівників, які як студенти обговорюють сильні та слабкі сторони) [97];
- відсутня можливість прогнозування, рішення приймається на основі поточної ситуації;
- ймовірність сильного впливу з боку людського фактору щодо упередженості на представлені результати (особливо сильні сторони та можливості).

Тому SWOT-аналіз є дещо обмеженим методом оцінки конкурентоспроможності, проте його використання дозволяє згенерувати базову структуру плану дій, які необхідно реалізувати, щоб мати кращі показники діяльності.

PEST-аналіз – це акронім для 4-х джерел змінних: політичні, економічні, соціальні та технологічні. Цей інструмент є досить поширеним для дослідження стратегічного ризику. Якщо коротко, то даний метод визначає вплив змін у макросередовищі на конкурентну позицію підприємства [98].

На рис. 1.7 продемонстровано основні аспекти, які необхідно дослідити та проаналізувати для використання даного методу.

ПОЛІТИЧНІ	ЕКОНОМІЧНІ
Політика уряду Торгівельна політика Законодавство Міжнародне право Регулюючі органи та процеси Фінансування, гранти та ініціативи Групи лобювання та тиску Податкова система Національні стимули для підприємництва Планування, дозволи, ліцензування Прозорість та контроль корупції Державна політика щодо підтримки окремих галузей	Місцеве господарство Міжнародна економіка Економічні тенденції, інфляція Оподаткування підприємств Оподаткування продукції та збори Сезонність економічних циклів Ринкові та торгові цикли Канали розповсюдження і доступ до ринків ВВП, купівельна спроможність споживачів Відсотки та обмінні курси
ФАКТОРИ АНАЛІЗУ	
СОЦІАЛЬНІ	ТЕХНОЛОГІЧНІ
Демографія Психологія та стиль життя Сприйняття споживачами брендів, продуктів Купівельна поведінка споживача Вплив реклами та публік рілейшнз Приклади для наслідування Расовий, етнічний, релігійний вплив	Нові матеріали, машини, Супровід програмного забезпечення та бізнес-процесів Інновації в електроніці; Інновації в механічних процесах; Інновації в дизайні продукції Нові канали збуту; Інновації в ціноутворенні Вплив технології на продукт дизайн, виробництво, дистрибуція, ціноутворення та споживання

Рис. 1.7. Фактори дослідження PEST-аналізу

Джерело: [99].

Даний метод оцінки дозволяє глибше розглянути складові макросередовища та їх вплив на діяльність підприємства, на відміну від SWOT-аналізу. Детально розглядається політична та економічна ситуація в країні. Їх стан та етап розвитку визначають загальну картину в цілому. Тож дані методи слід використовувати спільно для прийняття оптимального рішення.

Методи оцінки конкурентоспроможності підприємства дозволяють її підвищити за наступними напрямками:

- техніко-економічні параметри та якісні показники;
- характеристики продукту;
- відповідність очікуванням споживача;
- порівняння товару з товарами-замінниками та формування переваг над ними;
- модифікація продукту;
- зміни у ціновій політиці підприємства;
- пошук нових сфер застосування товару;
- шляхи формування бренду;
- використання сучасних інструментів просування продукції/підприємства;
- розширення соціальної діяльності підприємства [87].

Відповідно до напрямів, що перераховані вище, можна сформулювати групи методів оцінки конкурентоспроможності. Більшість з них відповідатимуть за дослідження ринкової частки, аналізу товарів-замінників та пошуку нових можливостей для впровадження інновацій. Головним чинником використання методів є потреба мати вищі кількісні та якісні показники господарської діяльності підприємства. Завдяки використанню класифікаторів можна легко та швидко знайти необхідний метод, що є доцільним у вирішенні поточної проблеми [100]. Проте суб'єкти господарювання завдяки цим методам намагаються отримати алгоритм розробки ефективної стратегії розвитку підприємства.

Таким чином, методи оцінки конкурентоспроможності підприємства мають переваги та недоліки, які прямо чи опосередковано впливають на їх використання підприємствами у тій чи іншій галузі національної економіки. Тому для вибору оптимального методу необхідно спочатку визначитися з цілями та проблемами, які потрібно досягти та вирішити. Класифікаторів може бути ще більше, проте доцільність їх нагромадження прямує до нуля. У даній справі головне чіткість та розуміння наданого розмежування існуючих методів.

Отже, існує значна кількість підходів управління конкурентоспроможністю. Проте слід розуміти, що конкурентоспроможність – комплексна характеристика регіонів, країн, галузі, підприємства, продукту, яка відображає його здатність за даних умов витрат на виробництво отримувати необхідний показник продуктивності. Процес економічної інтеграції передбачає пошук нових форм конкурентоспроможності та впровадження інноваційних інструментів для формування необхідного рівня конкурентоспроможності.

Управління конкурентоспроможністю агропромислових підприємств – це цілеспрямований вплив менеджменту на формування конкурентних переваг агровиробників на зовнішньому та внутрішньому ринках сільськогосподарської продукції з метою досягнення оптимального рівня продовольчої безпеки, забезпечення збалансованості економічної, екологічної та соціальної складових сталого розвитку й досягнення оптимального рівня прибутковості.

1.3. Вплив продовольчої кризи на процеси управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу

Конкурентоспроможність, як і будь-яка складова господарської діяльності, не може існувати осторонь глобальних процесів. Особливо в умовах інтеграції країн у світовий потік бізнес-середовища.

У розрізі дослідження необхідно виокремити тлумачення агропромислового комплексу (АПК). Існує велика кількість підходів до визначення агропромислового комплексу, оскільки він має комплексну структуру у якій виражена системність. Тому можна тлумачити АПК як міжгалузеве формування інтегративного типу, де структурно поєднані сільське господарство та інші галузі національної економіки. Функціонування даного комплексу відбувається за відповідним технологічним ланцюгом: «виробництво – переробка – збут – споживання», що значною мірою впливає на можливості ринкових трансформацій соціально-економічного простору країни [101].

Висвітлення рішень щодо формування потужного агропромислового комплексу знаходимо у дослідженнях вітчизняних авторів: І.В. Артимонова розглядає категорію «стійкість сільськогосподарських підприємств», як головну платформу для ефективного господарювання українських підприємств в умовах нестабільності [102]; Єранкін О.О. у своїх дослідженнях пов'язує маркетингову діяльність з аграрною політикою України [103]; Хорунжий М.Й. розкриває сутність завдань, які постають перед аграріями [104]; Шульський М. Г. висвітлює стан і перспективи розвитку сільського господарства в перехідних умовах [105]. Питання, що буде досліджуватися в роботі матиме місце у будь-який час, адже зміни, що відбуваються у світовому господарстві та події, які стаються на внутрішній арені повинні бути враховані для оптимального ведення бізнесу з мінімальними ризиками.

Агропромисловий комплекс України (АПК) – сукупність галузей

національної економіки, що охоплює сільське та рибне господарство, харчову промисловість і перероблення сільськогосподарської продукції, їх матеріально-технічне та фінансове забезпечення [106].

Сільське господарство – це одна з провідних галузей економіки України, яка має значні природні конкурентні переваги. Значному розвитку сільського господарства ми зобов'язані, в першу чергу, багатому природному ресурсу: сприятливому ґрунту. Більшість країн світу не володіють і десятою частиною того, що є у нас. Сукупна площа українських чорноземів станом на 2021 рік дорівнювала площі Великобританії [107].

Сільське господарство як галузь має ряд особливостей, які у значній мірі визначають результати діяльності аграрних підприємств. Серед них:

- засобами виробництва тут є живі організми – рослини і тварини, які розвиваються відповідно до біологічних законів. Тому в сільському господарстві дія економічних законів тісно переплітається з дією законів природи;

- основним засобом виробництва є земля вона безпосередньо пов'язана з процесом праці та виробництвом продукції. Її якісні та кількісні характеристики мають прямий вплив на результат діяльності суб'єкта господарювання.

- природні умови мають значний вплив на діяльність сільськогосподарських підприємств і в результаті потрібно володіти значним обсягом інформації для зменшення ризиків та невизначеності у процесі виробництва продукції;

- для виробництва сільськогосподарської продукції використовують територіальні ресурси, що в свою чергу, потребує великої кількості перевезень техніки, матеріалів (насіння, паливо, добрива) і продукції (картопля, буряки, зерно);

- «Продукція заради нової продукції» – у сільському господарстві отримані результати праці мають місце для створення нових засобів виробництва.

- існує часова затримка між робочим періодом та періодом виробництва, останній може бути виконаним лише за умови відповідного впливу природних факторів та безпосередньої участі людей (оранка, внесення мінеральних добрив, збирання врожаю);

- як результат вище написаного, виникає сезонність виробництва, що передбачає зміни в організації праці, ефективного використання трудових ресурсів;

- важливою складовою виробництва в аграрних підприємствах є водні ресурси, їх відсутність у необхідній кількості в певних регіонах призводить до впливу на вартість продукції;

- транспортування засобів праці потребує значних енергетичних та грошових витрат [108].

Конкуренентоспроможність АПК предметно визначає здатність суб'єктів сільського господарства використовувати природні ресурси ефективніше, ніж інші гравці шляхом застосування інновацій та переходу від екстенсивного до інтенсивного виробництва [109].

Управління конкурентоспроможністю підприємств АПК передбачає формування оптимальних шляхів її досягнення (рис. 1.8).

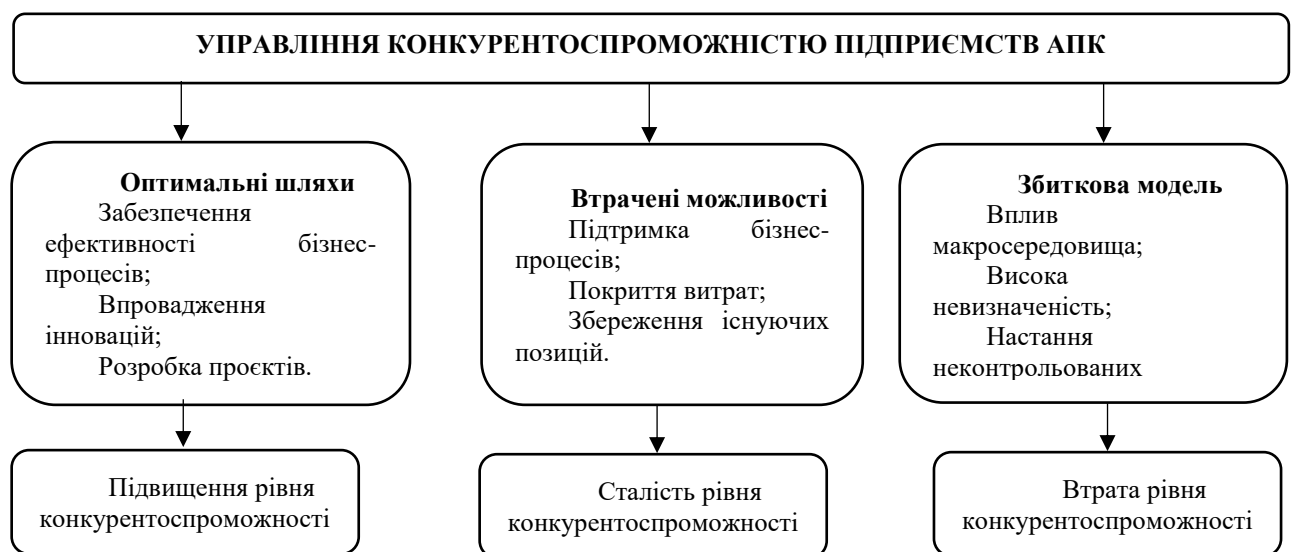


Рис. 1.8. Модель управління конкурентоспроможністю підприємств АПК

Джерело: [110].

Рівень конкурентоспроможності АПК визначається такими детермінантами:

- умови для виробництва або ж унікальні фактори виробництва, які є лише в даному регіоні і завдяки їм відбувається створення даного виду продукції;

- сировинна база, персонал, промислова інфраструктура;

- клімат та природні ресурси;

- логістична система;

- державна політика [111].

У процесі управління конкурентоспроможності підприємства можна вирішити наступні питання:

- сформувати актуальну маркетингову інформаційну систему;

- визначити слабкі та сильні сторони підприємства;

- сформувати напрями вдосконалення діяльності підприємства;

- надати найбільш доцільні рекомендації та шляхи вирішення існуючих проблем;

- спрогнозувати наступні зміни та очікувані результати від впроваджуваних заходів чи інновацій [112].

Система управління конкурентоспроможністю агропромислових підприємств передбачає формування конкурентних переваг (рис. 1.9).

Управління конкурентоспроможністю агропромислових підприємств передбачає врахування таких факторів:

- виробничі – ключове значення мають номенклатура й асортимент товарів, якість продукції та можливі обсяги її виробництва, характер технології, масштаби виробництва, забезпеченість основними видами ресурсів, якість ресурсів (для сільського господарства велике значення має якість землі), інноваційний характер виробництва;

- маркетингові – ключове значення мають дослідження і прогнозування ринку, система просування та збуту товару, ціноутворення, рекламна діяльність, обслуговування споживача;

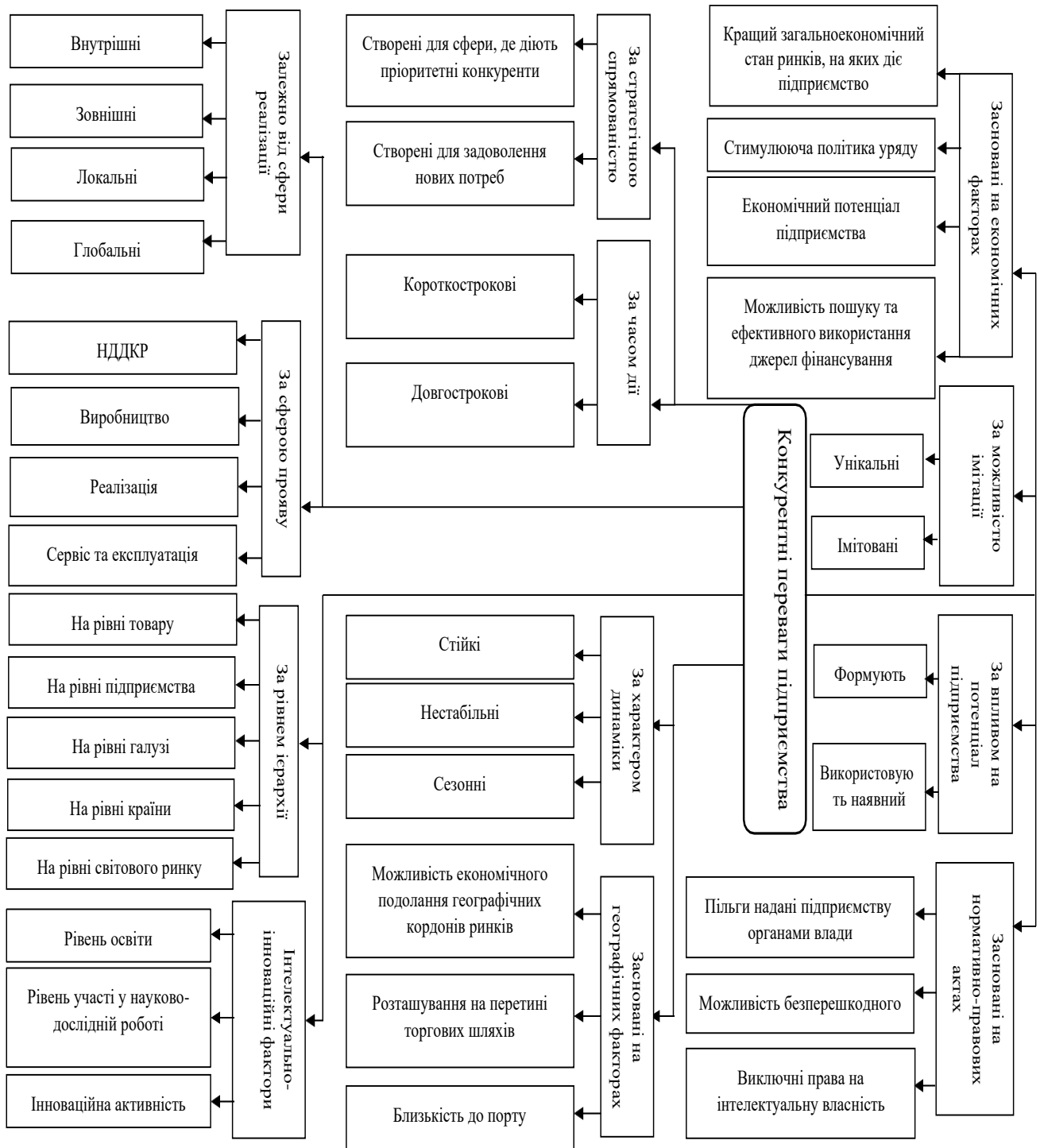


Рис. 1.9. Класифікація конкурентних переваг підприємства

Джерело: [113].

– фінансові – ключове значення мають ступінь ліквідності, активність, доходність, платоспроможність підприємства, залучення зовнішніх фінансових ресурсів, інвестування наявних коштів, загальний фінансовий стан підприємства;

– інноваційні – ключове значення мають здійснення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) власними силами, використання запозичених результатів НДДКР, ступінь оновлюваності продукції, технології, ступінь використання інформаційних технологій;

– кадрові та організаційно-культурні – ключове значення мають кількісний та якісний склад персоналу, тип лідера, характер організаційних цінностей, комунікації та процедури;

– управлінські – ключове значення мають тип організаційної структури управління (ОСУ), гнучкість та раціональність ОСУ, стиль та методи управління, адаптаційні можливості, гнучкість та гомеостатичність підприємства [16].

Управління конкурентоспроможністю агропромислових підприємств ґрунтується на використанні передових цифрових технологій.

До основних цифрових технологій, що можуть бути використані в аграрному секторі відносять:

1) Інтернет речей (ІоТ) та сенсорна мережа: Застосування датчиків та пристроїв Інтернету речей в аграрному секторі дозволяє збирати розширені дані про ґрунт, рослини, тварини та інші аспекти сільського господарства. Це допомагає управляти врожайністю, здоров'ям тварин, ефективністю використання ресурсів та забезпечити точне землеробство;

2) штучний інтелект (АІ) та машинне навчання: АІ використовується для аналізу великого обсягу даних та прийняття рішень на основі цих даних. У аграрному секторі використання АІ може допомогти впроваджувати автоматизовані системи управління виробництвом, передбачати урожайність, виявляти хвороби тварин та розпізнавати шкідливих організмів;

3) прецизійне землеробство: Використання геопросторових технологій, супутникової навігації та аеріальних даних дозволяє аграрним підприємствам визначати оптимальні пунктирні дозування ресурсів, таких як розсада, добрива та пестициди. Це забезпечує зменшення втрат і збільшення ефективності вирощування;

4) автоматизована техніка: Застосування робототехніки та автономних машин в аграрному секторі дозволяє автоматизувати рутинні завдання, такі як полив, збирання врожаю та обробка ґрунту. Це зменшує трудові витрати, покращує ефективність та забезпечує точність виконання завдань;

5) блокчейн та технології розподіленого реєстру: блокчейн може забезпечити прозорість та надійність в ланцюгах постачання сільськогосподарських продуктів. Він може використовуватись для відстеження джерела продуктів, гарантування якості та покращення управління ризиками [115].

В управлінні конкурентоспроможністю агропромислових підприємств певні обмеження накладає екологічний аспект. Неконтрольована чи мало контрольована з погляду захисту довкілля, як це має місце в Україні, індустріалізація сільського господарства породжує низку негативних наслідків [116], зокрема: зниження родючості ґрунту та життєздатності культурних рослин; забруднення ґрунтових і поверхневих вод; зниження біологічного різноманіття, забруднення компонентів навколишнього середовища та підвищення нестабільності екосистем; залишки хімічних речовин у продуктах, їх негативний вплив на здоров'я людей і тварин; забруднення навколишнього середовища відходами великих відгодівельних пунктів і тваринницьких ферм [117], а також пакувальними матеріалами тощо [118].

Загалом механізм управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства є категорією динамічною і залежить від конкретного конкурентного середовища та ситуації на ринку, де діє суб'єкт ринкових відносин (рис. 1.10).

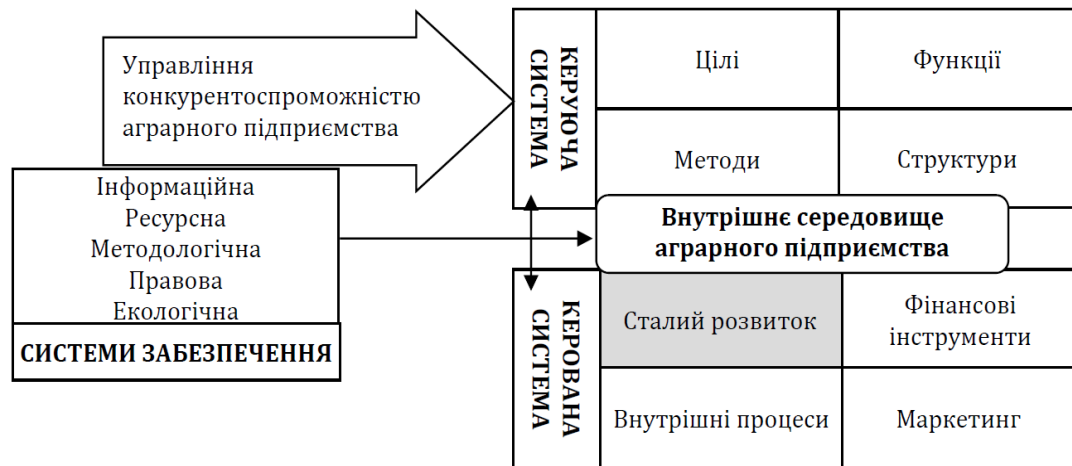


Рис. 1.10. Механізм управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства

Джерело: [119].

Функціонування світової економічної системи у сучасних реаліях супроводжується загостреною боротьбою між об'єднаннями країн, окремо державами, боротьбою галузей, підприємств і товарів. Природні та економічні закони породжують конкурентне середовище, у якому вектор діяльності кожного з суб'єктів спрямований на отримання максимально можливого результату. Реалізуючи свій виробничий, підприємницький та інноваційний потенціал, учасники цього процесу виходять на новий цикл взаємодії; термін, що характеризує дані відносини є невід'ємною складовою сучасного ділового світу – це конкуренція [120].

Серед глобальних проблем продовольча криза є однією з головних і потребує системного підходу для формування стратегії її вирішення.

Війна в Україні спровокувала світову кризу в 2022 році, наслідком якої стало зростання цін на продукти харчування, енергію та добрива, що негативно вплинуло на економіки 74 країн світу, що розвиваються, із загальною чисельністю населення 1,2 млрд

Продовольча криза загострилась унаслідок війни в Україні у 2022 році. Відбувся обвал постачання продовольства та зростання цін на продукцію

сільського господарства і відповідно харчові товари. Паливна дестабілізація, блокада портів, окупація та мінування орних площ – стало фатальним для економіки України та світової спільноти в цілому. Українське зерно очікують у країнах Африки, Сходу, Європи, проте його вартість у цьому році занадто висока. Основні причини виникнення продовольчої кризи:

- зростання чисельності населення: обсяги виробництва сільськогосподарської продукції не відповідають приросту населення кожні десятиріччя;

- нехарчове використання продовольчих товарів, зокрема виробництво біопалива. Зменшуються посівні площі під культури харчового призначення, натомість кукурудза та ріпак збільшують частку виробництва;

- війна в Україні – вона спровокує зростання нестачі продовольства в 323 млн осіб у світі [121];

- прогнозується найсильніша посуха на Африканському континенті, яка забере життя десятків мільйонів [122];

- зміни в кліматі, що призведуть до вирощування нових рослинних культур, які раніше не були притаманні даному регіону [123];

- економічна криза – проблеми з постачанням енергоресурсів та зростання їх вартості [124].

У грошовому еквіваленті зростання відбудеться на основі збільшення собівартості продукції. Тисячі аналітиків, вчених, політиків та діячів з усього світу прогнозують вплив пандемії, кліматичних зрушень та війни в Україні на подальшу долю людства в негативному сенсі. Відбудеться перерозподіл країн-виробників за видами основних товарів на більш дорожчі та очікувані.

Проблема забезпечення населення продовольством та ліквідація голоду сьогодні визначені як глобальні проблеми людства. Продовольча криза 2008 р., що супроводжувалась різким зростанням цін на основні суспільно важливі види продовольчої продукції у липні-серпні та їх падінням наприкінці року в період розгортання глобальної фінансово-економічної кризи, поступово переросла в затяжну глобальну продовольчу кризу [125].

Причинами затяжної продовольчої кризи є такі [126]:

– скорочення частки сільськогосподарського сектору у світовому ВВП, спричинене процесами постіндустріальної структурної трансформації. Протягом 1970–2010-х рр. частка первинного сектору як у світовому ВВП, так і в основних країнах-експортерах сільгосппродукції постійно скорочувалась. У 2009 р. частка сільгоспсектору у світовому ВВП становила 4 % проти 10,2 % – у 1970 р., причому тенденція до зменшення частки первинного сектору економіки відмічена у більшості країн світу;

– чинники глобальної екологічної кризи, внаслідок дії яких відбулися суттєві зміни в погодних умовах, урожайності, зросла кількість негативних метеорологічних явищ, ерозія ґрунтів, висушення або затоплення посівних площ та абсолютне їх зменшення;

– зростання чисельності населення. Існує пряма залежність між темпами чисельності населення і динамікою виробництва продовольчих товарів. За оцінками Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО, FAO) для забезпечення потреб зростаючого населення до 2030 р. необхідно збільшити виробництво зернових на 50 %, виробництво м'яса – на 85 %, а також наростити обсяги сільгоспсировини для виробництва біопалива [127];

– зростання нехарчового використання продовольчих товарів задля виробництва біопалива. Виробництво етанолу (основного замітника автомобільного біопалива) з кукурудзи, ріпаку та інших культур призвело до зменшення посівних площ під культури харчового призначення. За оцінками міжнародного валютного фонду зростання цін на продовольство на 15–30 % є результатом вирощування зернових культур для виробництва біопалива, яке підтримується урядами багатьох високорозвинених країн (США, Євросоюзу). Хоча, з іншого боку, виробництво біопалива стримує зростання цін на нафтопродукти, а, як відомо, частка витрат на ПЕР (паливно-енергетичні ресурси) у ціні на сільгосппродукцію є значною;

– збільшення обсягів споживання харчових продуктів у нових індустріальних країнах, зокрема, найбільших з них – Китаї, Індії, внаслідок збільшення доходів населення цих країн, та відповідно споживчого попиту. Стрімке економічне зростання у цих країнах зумовило збільшення споживання основних видів продовольчої продукції на душу населення, і особливо м'яса;

– спекулятизація ринків сільськогосподарської продукції. В умовах нестабільності фінансових ринків збільшилися операції з вкладення спекулятивних ресурсів у продовольчі товари, на які очікується зростання попиту та цін. Крім того, на ринках пшениці, сої, олії та ін. діє значна кількість торговельних посередників, діяльність яких призводить до зростання у десятки разів кінцевої ціни, яку платить споживач.

Міжнародні інтеграційні процеси обов'язково супроводжуються перехідними процесами – відкриттям країнами своїх економік, яке веде до збільшення притоку на їх внутрішні ринки товарів, послуг, капіталів і робочої сили інших країн [128]. Це ускладнює реалізацію вітчизняної продукції на власному ринку та посилює дію на ньому фактору конкуренції. Але, інтегруючись з іншою країною, отримуємо від іншої країни аналогічне відкриття її ринку, що покращує можливості реалізації продукції на цьому зовнішньому ринку. І для розглядуваної країни інтеграція з іншою країною виявиться доцільною у тому випадку, коли втрати від посилення конкуренції на внутрішньому ринку стануть меншими тих здобутків, які країна отримає на зовнішньому ринку. Тобто, існує певний зв'язок між процесами інтеграції країн і станом їх конкурентоспроможності [129].

Звідси випливає, що конкурентоспроможність продукту, підприємства, країни буде вищою на ринках, де реалізується більша кількість відповідних благ. Підвищення конкурентоспроможності кожного з учасників агроринку можливе на засадах економічної інтеграції. Відкриваються нові можливості для ефективної співпраці у межах державно-галузевих масштабах. Суб'єкти господарської діяльності в свою чергу втрачають свою незалежність та

самобутність, більшості з них доводиться прогресувати швидкими темпами для набуття необхідного рівня якості результатів їх діяльності. Таким чином, існує тісний зв'язок між поняттями «конкурентоспроможність національної економіки» та «міжнародна інтеграція» і базується він на існуванні тісного взаємозв'язку між процесами поділу праці та розвитком конкуренції між підприємствами [130].

Конкурентоспроможність підприємства в умовах продовольчої кризи є ключовою проблемою у забезпеченні функціонування національної економіки та світового ринку.

Взаємопов'язаність дефініцій «продовольча криза» та «продовольча безпека» визначається сутнісними характеристиками цих категорій.

Продовольча криза характеризується різким погіршенням кон'юнктури сільськогосподарських ринків та зростанням цін на продовольчі товари. В умовах продовольчої кризи порушуються такі параметри як достатність споживання окремого харчового продукту, економічна і фізична доступність харчових продуктів, продовольча незалежність та продовольча безпека (табл. 1.7).

Продовольча безпека – рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-політичну стабільність у суспільстві, виживання та розвиток нації, особи, сім'ї, стійкий економічний розвиток [132].

В основу моделі національної продовольчої безпеки покладено принцип моделі М. Хорунжого [134], де головне місце відводиться державному протекціонізму. Ця модель є базовою у забезпеченні необхідного рівня конкурентоспроможності галузі, регіону та підприємства. Вона визначає філософію продовольчої безпеки, яка гарантує за даних умов очікуваний рівень виробництва продукції, яка є найбільш затребуваною.

Таблиця 1.7

Трактування основних параметрів, порушення яких ідентифікує настання
продовольчої кризи

Термін	Трактування
продовольча безпека	захищеність особи, яка полягає у тому, що особа в будь-який час має фізичну та економічну доступність до достатньої кількості безпечних харчових продуктів, що задовольняють її харчові потреби для ведення активного і здорового способу життя
продовольча система	усі учасники ланцюга виготовлення харчових продуктів (від первинного виробництва до реалізації продукції споживачеві), їх взаємозв'язана діяльність по створенню доданої вартості, пов'язана з виробництвом, змішуванням, переробкою, розподілом, споживанням та утилізацією харчових продуктів. Продовольчі системи охоплюють усі харчові продукти та продукти первинного виробництва, включаючи продукцію рослинництва і тваринництва, лісового господарства, рибальства та аквакультури, а також економічні, соціальні та природні умови в яких взаємодіють різні виробничі системи
ризиків продовольчої безпеки	будь-які негативні зміни факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, які знижують рівень продовольчої безпеки
індикатори продовольчої безпеки	кількісні та якісні характеристики стану, динаміки і перспектив фізичної та економічної доступності харчових продуктів для всіх соціальних і демографічних груп населення, рівня та структури їх споживання, якості та безпечності продовольства, стійкості та ступеню незалежності внутрішнього продовольчого ринку
продовольча незалежність	самозабезпечення країни вітчизняним виробництвом основних продуктів харчування в обсягах, не менших встановленого граничного рівня їх питомої ваги в товарних ресурсах внутрішнього продовольчого ринку
достатність споживання окремого харчового продукту	відповідність фактичного споживання до рекомендованих норм споживання такого харчового продукту
економічна доступність харчових продуктів	стала можливість придбання усіма соціальними і демографічними групами населення в місцевих умовах основних харчових продуктів та/або організації харчування належної якості за сформованими цінами, в обсягах і асортименті, які відповідають рекомендованим нормам споживання
фізична доступність харчових продуктів	стала можливість доступу громадянина до харчових продуктів та/або організації харчування в обсягах і асортименті, які відповідають рекомендованим нормам споживання.

Джерело: узагальнено на основі [131].

Розглянемо модель, яка характеризує план дій підприємства для формування національної продовольчої безпеки рис. 1.11.

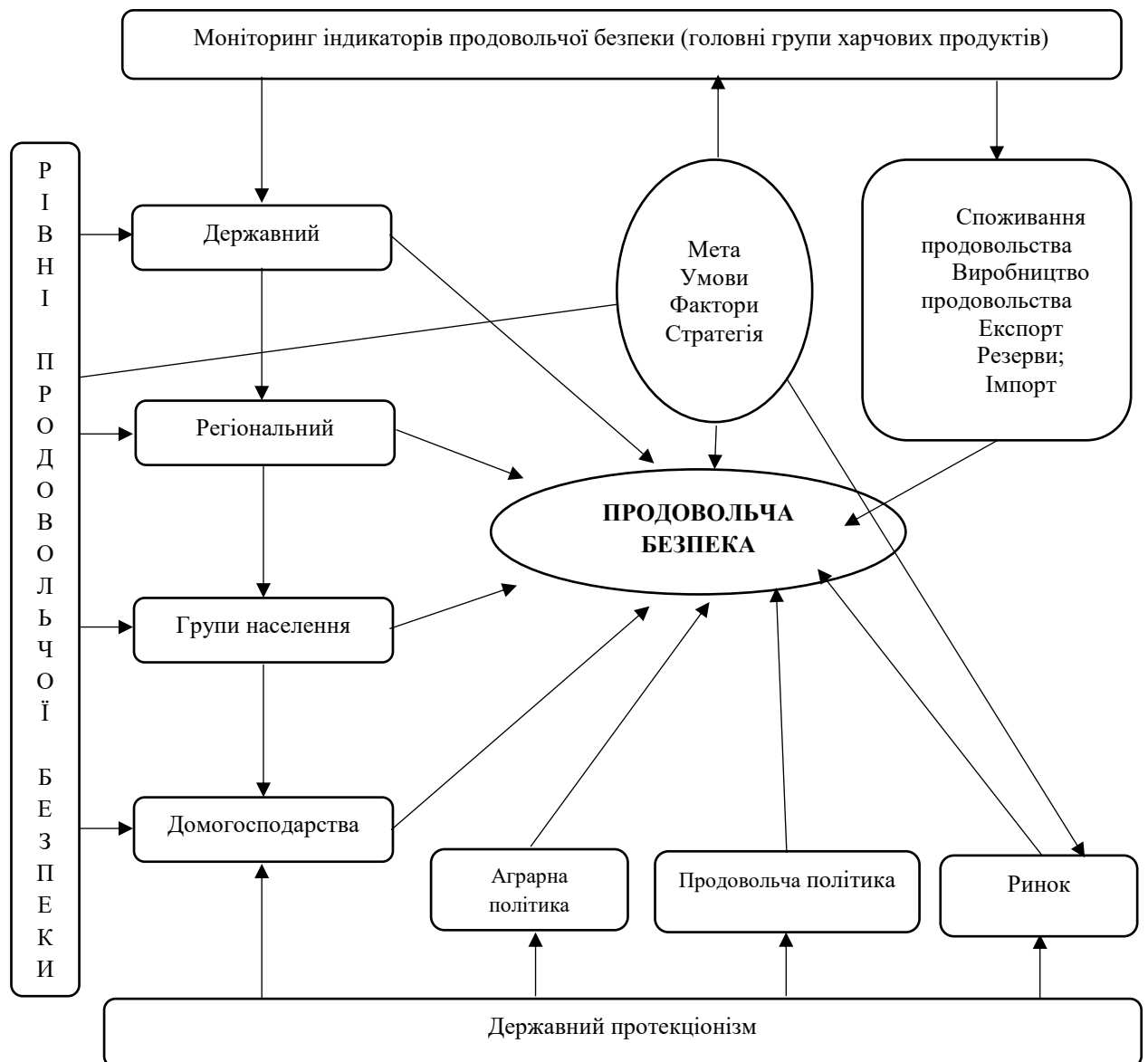


Рис. 1.11. Модель національної продовольчої безпеки

Джерело: [133].

У довоєнний період унікальними конкурентними перевагами України в подоланні світової продовольчої кризи були:

- земельні ресурси та кліматичні умови: в Україні зосереджено близько третини світових та 70 % наявних в Європі запасів чорнозему, а також є надзвичайно сприятливі можливості для забезпечення рослин продуктивною вологою;

- висококваліфіковані кадри: відносно низькою є вартість робочої сили при досить високому практичному досвіді працівників галузі сільського господарства;

- собівартість інвестицій: у 1 га української ріллі слід вкласти близько 1000 дол. для того, щоб вона дала пристойний результат, у країнах Євросоюзу – від 4000 дол.;

- концентрація виробництва: Україна – одна з небагатьох країн у світі, де існують агрохолдинги, у чийх володіннях перебуває від 150 тис. га (в ЄС господарство на 5 тис. га вважається величезним). Агрохолдинги в Україні вертикально інтегровані – те, чого в світі практично немає;

- завойовані та налагоджені ринки збуту: експорт вітчизняного зерна (15 млн т) до 50 країн світу перевищив 10 % від світових продажів. Серед найбільших країн-покупців не тільки країни третього світу – Бангладеш (до 1 млн т), Єгипет (2,5 млн т), Іран (0,4 млн т), Сирія (0,3 млн т), Туреччина (0,3 млн т), але й країни "двадцятки" – Саудівська Аравія (близько 3 млн т), Південна Корея (0,9 млн т), Іспанія (0,6 млн т), Японія (150 тис. т), Ізраїль (0,5 млн т). За оцінками СОТ, Україна вже зараз третя в світі за обсягами експорту зерна після США та Аргентини; перша – за експортом олії та ячменю, шоста – за експортом пшениці, пшеничного борошна, насіння олійних культур, знежиреного сухого молока і сьома – по поставках сиру;

- розвинена портова інфраструктура: забезпечувала можливість експорту до 30 млн т на рік [135].

До війни Україна виробляла кількість продовольства, достатню для забезпечення 400 млн осіб [136].

В умовах війни FAO з метою подолання продовольчої кризи пропонує наступні заходи для відновлення безпечного сільськогосподарського виробництва в Україні:

сторони конфлікту мають дотримуватися правил власних військових статутів і додаткових протоколів 30, 31 до Женевських конвенцій, які передбачають, що об'єкти, необхідні для виробництва та розподілу

продовольства, наприклад, ферми, ринки, системи водопостачання, заводи, місця перероблення й зберігання харчових продуктів, не повинні піддаватися нападу, а засоби, необхідні для виживання мирного населення, такі як продукти харчування, сільськогосподарські культури, худоба, сільськогосподарські активи, споруди для забезпечення питною водою та іригаційні системи не повинні бути знищені, зруйновані або уражені до непридатного стану;

основний акцент підтримки має зроблений на весняній посівній кампанії 2022 р. (посів кукурудзи, ячменю та інших культур), а також на забезпеченні техніки паливом;

важливо, щоб наявні посіви озимих зернових культур були захищені, а збирання врожаю в липні-серпні могло проводитися безпечно й безперешкодно;

забезпечуючи насінням, добривами й кормами, зокрема рослинними, для сільськогосподарських тварин, необхідно підтримати десятки тисяч дрібних власників, які вирішили залишитися й активно ведуть господарство, щоб задовольнити потребу в овочах і молочних продуктах;

потрібно допомогти сектору тваринництва ветеринарними препаратами та кормами для зниження ризику порушень у роботі, пов'язаних із конфліктом, та скорочення необхідних запасів [137; 138].

Навіть в умовах війни обсяги та потенціал аграрного виробництва України дозволяють забезпечити внутрішні потреби та експорт сільськогосподарських і продовольчих товарів.

Таким чином, проблематика забезпечення конкурентоспроможності підприємств агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи має два виміри: внутрішній – пов'язаний із досягненням прийняттого рівня продовольчої безпеки України та продовольчої незалежності, що полягає у самозабезпеченні внутрішнім виробництвом основних продуктів харчування та їх доступності для населення; зовнішній – полягає в експорті вітчизняної агропродукції (переважно зернових, кукурудзи, ріпаку) до країн з низьким

рівнем продовольчої безпеки за до країн, що мають дефіцит балансу харчових продуктів. Відтак, формування збалансованого сільськогосподарського виробництва має реалізовуватись як двовекторна модель забезпечення високого рівня конкурентоспроможності підприємств агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи – спрямована на забезпечення внутрішнього ринку та міжнародні ринки збуту.

Висновки до розділу 1

1. Конкурентоспроможність як багатоаспектна категорія розглядається як потенційна або реалізована здатність економічного суб'єкта до функціонування у релевантному зовнішньому середовищі, яка ґрунтується на конкурентних перевагах і відображає його позицію відносно конкурентів. Це здатність задовольняти певні потреби покупців краще, ніж конкуренти, та завдяки цьому вдало продавати продукцію з прийнятними фінансовими результатами для виробника.

2. Конкурентоспроможність та управління конкурентоспроможністю розглядаються на міжнародному, національному, галузевому, регіональному, мікроекономічному рівнях.

У загальному трактуванні управління конкурентоспроможністю передбачає забезпечення конкурентних переваг відносно інших підприємств і передбачає розробку конкурентної стратегії та заходів зайняття вигідних конкурентних позицій на внутрішньому і зовнішньому ринках. Управління конкурентоспроможністю передбачає досягнення її високого рівня за рахунок задіяння виробничих, маркетингових, фінансових, інноваційних, кадрових, організаційно-культурних, соціальних факторів та резервів і засноване на широкому застосуванні цифрових технологій.

Управління конкурентоспроможністю агропромислових підприємств в

авторському визначенні – це цілеспрямований вплив менеджменту на формування конкурентних переваг агровиробників на зовнішньому та внутрішньому ринках сільськогосподарської продукції з метою досягнення оптимального рівня продовольчої безпеки, забезпечення збалансованості економічної, екологічної та соціальної складових сталого розвитку й досягнення оптимального рівня прибутковості.

3. Агропромисловий комплекс та агропромислові підприємства як об'єкти управління конкурентоспроможністю мають низку особливостей. Зокрема значний вплив на управління конкурентоспроможністю чинять природні умови, родючість землі, доступність водних ресурсів, переплетіння дії законів економіки з законами природи, використання технологій обробки, добрива, насіння, сезонність, інфраструктура зберігання, транспортна, енергетична інфраструктура, наявність парку сільськогосподарської техніки тощо.

4. Сучасна економічна парадигма конкурентоспроможності агропромислових підприємств ґрунтується на необхідності забезпечення населення сільськогосподарськими та харчовими продуктами високої якості за доступними цінами та у необхідному обсязі, формування продовольчої незалежності та продовольчої безпеки держави.

Формування збалансованого сільськогосподарського виробництва має реалізовуватись як двовекторна модель забезпечення високого рівня конкурентоспроможності підприємств агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи – спрямована на забезпечення внутрішнього ринку та міжнародні ринки збуту.

5. Проблематика забезпечення конкурентоспроможності підприємств агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи має два виміри: внутрішній – пов'язаний із досягненням прийнятного рівня продовольчої безпеки України та продовольчої незалежності, що полягає у самозабезпеченні внутрішнім виробництвом основних продуктів харчування та їх доступності для населення; зовнішній – полягає в експорті вітчизняної

агропродукції (переважно зернових, кукурудзи, ріпаку) до країн з низьким рівнем продовольчої безпеки та до країн, що мають дефіцит балансу харчових продуктів.

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях автора [139-150].

РОЗДІЛ 2

ПОЗИЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ НА РИНКУ АГРОПРОМИСЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ Й СВІТІ

2.1. Структура агропромислового виробництва України та його роль у національній економіці

Однією із бюджетоутворюючих сфер національного господарства України є агропромисловий комплекс, функціонування якого потребує розробки комплексної та уніфікованої стратегії розвитку в середньо-, довгостроковій перспективі.

Умови функціонування національних ринків агропромислової продукції протягом усього періоду незалежності України характеризуються економічною та соціальною невизначеністю. Такі явища притаманні, перш за все, через невирішеність проблем у господарському механізмі, законодавчому полі, ринковій інфраструктурі, виникненні тривалих лагів в оновленні інформаційної бази та відсутності єдиної концепції вдосконалення агропромислового комплексу України.

Історично Україна має сприятливий природно-ресурсний потенціал до розвитку агропромислового виробництва. Розвитку агропромислового сектору також сприяли близькість основних ринків збуту; транспортна інфраструктура (залізниця, дороги, порти); постійне зростання світового попиту на продовольчі продукти; альтернативна енергетика, наявність порівняно дешевих трудових ресурсів.

Базовою складовою агропромислового комплексу є сільське господарство, яке є системоутворюючим, забезпечуючи розвиток технологічно пов'язаних сфер національної економіки та формує продовольчу безпеку держави.

У 2021 році сільське, рибне та лісове господарство України створило 12,4 % ВВП, 41 % національного експортного доходу, забезпечило зростання виробництва сільськогосподарської продукції на 16,4 % та 17,3 % зайнятості, (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Основні показники діяльності сільського, лісового та рибного господарства України у 2015-2021 роках

Роки	2015	2018	2019	2020	2021
Валова додана вартість, млн грн.	239806	360998	356563	393077	580519
Питома вага валової доданої вартості, % до ВВП	14,2	12	10,4	10,8	12,4
Індекси сільськогосподарської продукції, % до попереднього року, у цінах 2016 року	95,2	108,2	101,4	89,9	116,4
Індекси цін продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами, % до попереднього року	154,5	109,3	92,4	119,2	136,0
Індекси цін продукції сільського господарства, реалізованої господарствами населення, % до попереднього року	135,2	110,4	109,3	112,0	128,9
Кількість зайнятого населення у віці 15-70 років, тис. осіб	2870,6	2937,6	3010,4	2721,2	2692,7
Питома вага населення, зайнятого в сільському господарстві, у їх загальній кількості, %	17,5	18,0	18,2	17,1	17,2
Кількість найманих працівників, тис. осіб	569,4	545,7	535	499,9	
Питома вага найманих працівників у їх загальній кількості, %	9,6	9,1	8,4	8	
Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників, грн.	3309	7557	8856	9757	12287
Співвідношення до середньомісячної номінальної заробітної плати по економіці у цілому, %	78,9	85,2	84,4	84,2	87,7
Капітальні інвестиції, млн грн.	30155	66104	59130	50680	49127
Капітальні інвестиції, у % до їх загального обсягу	11	11,4	9,5	10	9,3
Продуктивність праці, тис. грн.	624	867,7	928,6	857,2	
Індекси продуктивності праці, % до попереднього року	98,2	114,9	107	92,3	

Джерело: дані Державної служби статистики України

В Україні у 2021 році внутрішня торгівля продуктами харчування майже на 80 % забезпечувалась продуктами вітчизняного виробництва.

У цьому контексті важливо проаналізувати поточний стан ринку сільськогосподарської продукції, виокремити його особливості та проблеми функціонування, сформулювати перспективи подальшого розвитку.

У 2021 році площа України становила 60,3 млн га, а площа сільськогосподарських земель – 41,5 млн га (68,7 % території країни): з них – 28,5 млн га використовувалось для вирощування сільськогосподарських культур. Близько 25 % чорноземів світу знаходилось на території України, а площа сільськогосподарських угідь (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Площа сільськогосподарських угідь, на кінець року; тисяч гектарів

Роки	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Сільськогосподарські угіддя	41827,0	41722,2	41576,0	41507,9	41504,9	41489,3	41329,0	41310,9
з них								
рілля	32563,6	32451,9	32476,5	32541,3	32543,4	32544,3	32698,5	32757,3
сіножаті	2388,6	2429,2	2410,9	2406,4	2402,9	2399,4	2294,4	2283,9
пасовища	5521,3	5521,3	5481,9	5434,1	5430,9	5421,5	5282,6	5250,3
перелоги	421,6	419,3	310,2	233,7	230,6	229,3	190,5	166,7
багаторічні насадження	931,9	900,5	896,5	892,4	897,1	894,8	863,0	852,7

Джерело: дані Державної служби статистики України

Найбільшу питому вагу в структурі сільськогосподарських угідь становило рілля, при цьому площа сіножатей, пасовищ та багаторічних насаджень, починаючи з 2000 року мала тенденцію до падіння (рис. 2.1).

У 2000 році в Україні в розпорядженні було на 516,1 тис. га угідь більше, ніж 2019 році. Однак відбулося збільшення угідь під ріллею на 193,7 тис. га, Решта угідь зменшилась порівняно з 2000 роком. Такі процеси можливі через скорочення тваринницьких господарств, викорчовування садів

та переведення одного виду угідь в інший (актуально для зміни сіножаті на рілля).

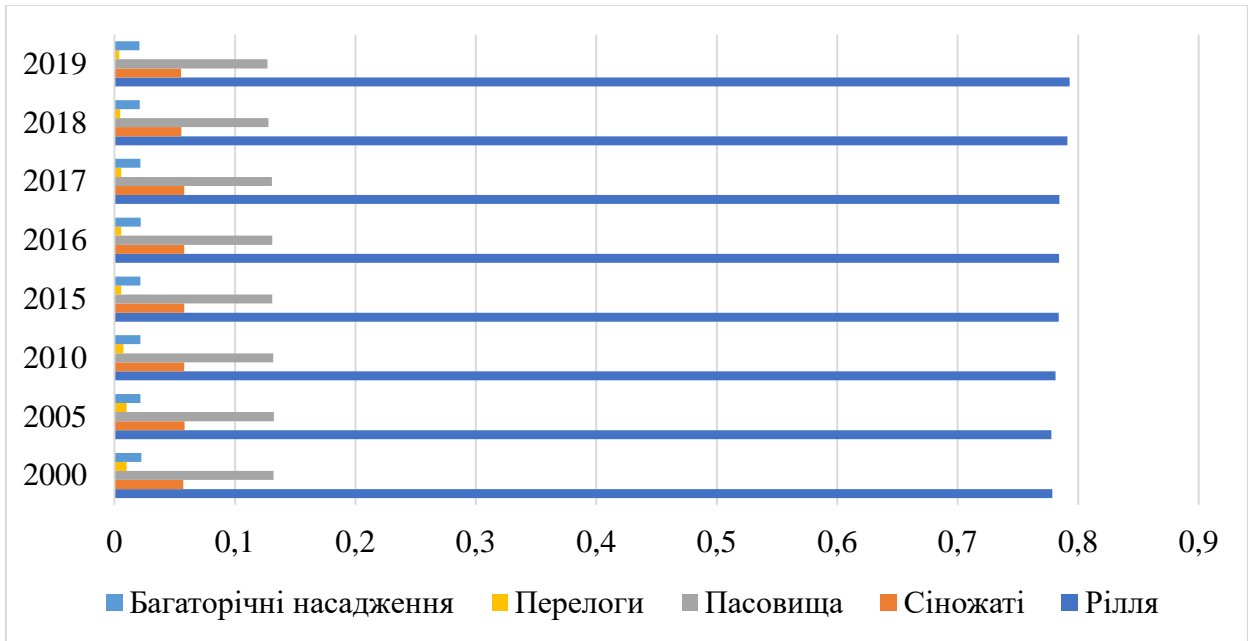


Рис. 2.1. Питома вага видів угідь в їх загальному обсязі 2000-2019 рр.

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

Агропромисловий комплекс створює 12,4 % валової доданої вартості держави й є одним із основних бюджетоутворюючих секторів національної економіки.



Рис. 2.2. Частка сільського господарства у валовій доданій вартості за видами економічної діяльності у 2021 р., %

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

Високі темпи економічного зростання забезпечувало сільське господарство України у довоєнний період: протягом 2009–2013 рр. валова продукція галузі зросла більше, ніж на 25 %, протягом 2016–2018 рр. зростання становило 12 %, а у 2021 р. зросло на 16,4 % порівняно з попереднім роком (рис. 2.3).

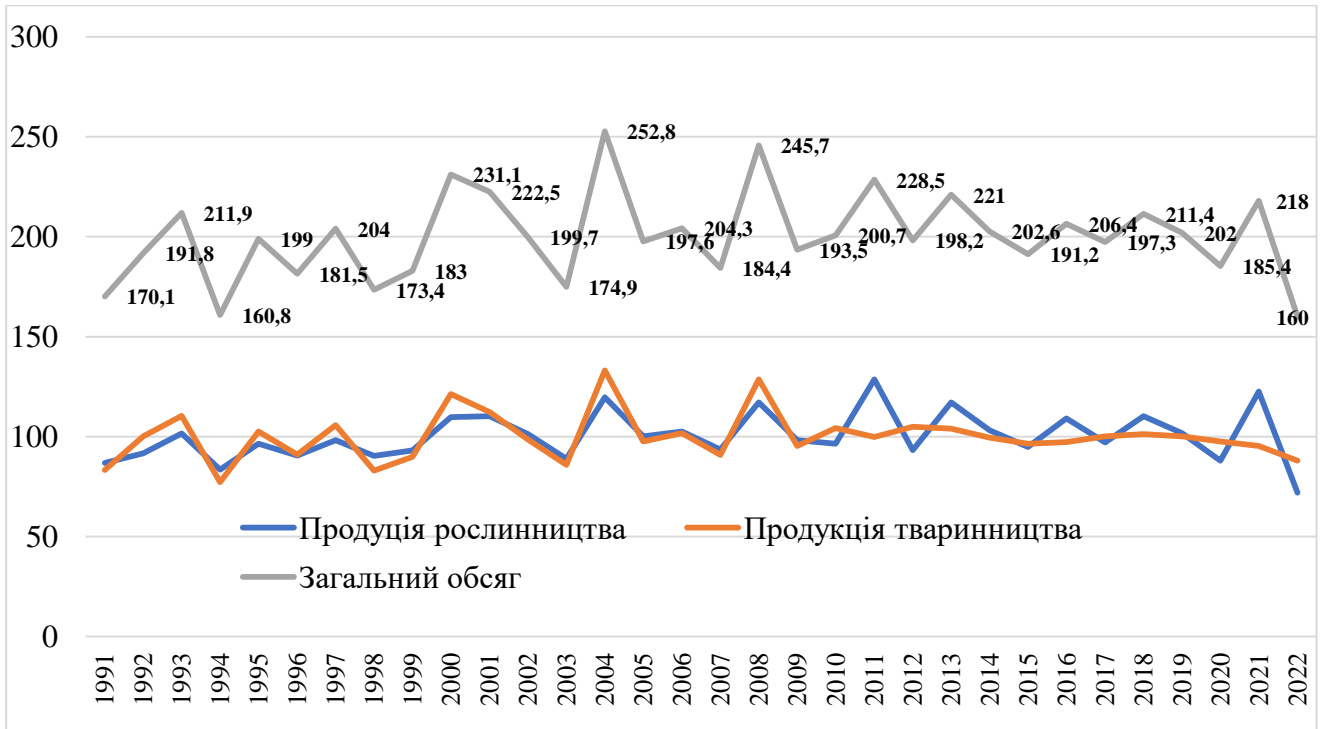


Рис. 2.3. Динаміка продукції сільського господарства протягом 1991–2022 років

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

Дані, наведені на рис. 2.3 підтверджують тенденції щодо спаду виробництва продукції тваринництва та переважання продукції рослинництва. Починаючи з 2009 року скорочується обсяг тваринництва. Докризові роки (до 2008 р.) мали успішні аграрні сезони. Найпродуктивніші роки для рослинництва були 2011 та 2021 року, у які спостерігається найбільший обсяг виробництва продукції.

У регіональному розрізі найбільш динамічно розвивають сільське господарство Вінницька, Дніпропетровська, Миколаївська, Одеська,

Житомирська, Київська, Кіровоградська, Чернігівська Черкаська області
(табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Індекси сільськогосподарської продукції за регіонами України

Показник, відсотків до попереднього року	Продукція сільського господарства			продукція рослинництва			продукція тваринництва		
	2019	2020	2021	2019	2020	2021	2019	2020	2021
Україна	101,4	89,9	116,4	101,8	87,9	122,6	100,2	97,5	95,4
Вінницька	101,1	85,2	122,1	94,5	78,2	136,3	120,0	100,6	97,7
Волинська	101,3	100,4	102,8	102,9	101,4	105,4	98,2	98,3	97,1
Дніпропетровська	110,0	85,7	122,3	113,2	81,5	128,8	99,9	100,4	103,9
Донецька	121,6	95,8	108,0	129,6	95,0	114,7	102,0	98,2	87,8
Житомирська	100,9	95,3	112,2	102,9	95,1	116,3	93,6	96,0	95,4
Закарпатська	100,9	96,5	91,9	94,0	101,2	93,0	109,1	91,8	90,5
Запорізька	129,5	88,4	117,4	137,4	87,8	122,7	92,5	92,8	82,6
Івано-Франківська	97,2	103,5	105,5	94,2	105,9	113,6	101,6	100,3	93,8
Київська	91,7	83,9	119,0	94,0	78,0	135,8	86,8	98,0	87,3
Кіровоградська	107,6	70,5	146,3	108,5	67,5	154,6	100,7	96,2	97,8
Луганська	114,4	88,6	107,4	117,2	87,7	108,2	90,4	98,7	99,4
Львівська	100,8	104,4	107,6	102,9	106,1	109,5	96,4	100,5	103,2
Миколаївська	107,0	76,1	147,0	108,1	74,2	155,7	99,1	91,3	91,5
Одеська	88,4	61,0	192,0	88,2	56,7	212,0	90,2	96,6	95,1
Полтавська	95,7	88,8	109,6	95,1	87,8	111,8	99,1	94,0	98,4
Рівненська	99,4	103,0	102,0	100,8	105,3	104,3	95,3	96,1	94,3
Сумська	100,0	103,7	90,1	100,3	104,4	90,5	98,2	98,9	87,5
Тернопільська	97,8	100,0	113,4	96,8	99,4	115,1	102,2	102,6	106,3
Харківська	102,5	98,0	98,3	102,3	99,0	100,7	103,6	92,8	84,5
Херсонська	104,7	94,6	113,9	107,0	94,8	118,5	91,4	93,7	83,4
Хмельницька	97,0	97,4	113,6	96,4	97,7	116,5	100,0	96,0	100,6
Черкаська	97,7	78,7	134,9	94,6	69,2	159,0	104,8	98,6	99,4
Чернівецька	95,6	99,8	109,2	94,0	100,6	116,3	99,4	97,8	92,2
Чернігівська	97,8	102,9	105,8	97,7	104,3	106,9	98,4	93,0	96,7

Джерело: дані Державної служби статистики України

Структура сільського господарства за обсягами виробленої продукції за областями України за 2021 рік демонструє рейтингове становище кожної адміністративної одиниці (рис. 2.4). Лідируючі позиції займає Вінницька область (8,3 %). Стабільними регіонами є центральний та північний. Найменшими за показниками виробництва є західні та східні регіони. Такий розподіл характеризується наявними виробничими точками тяжіння (клімат, природні ресурси, інфраструктура).

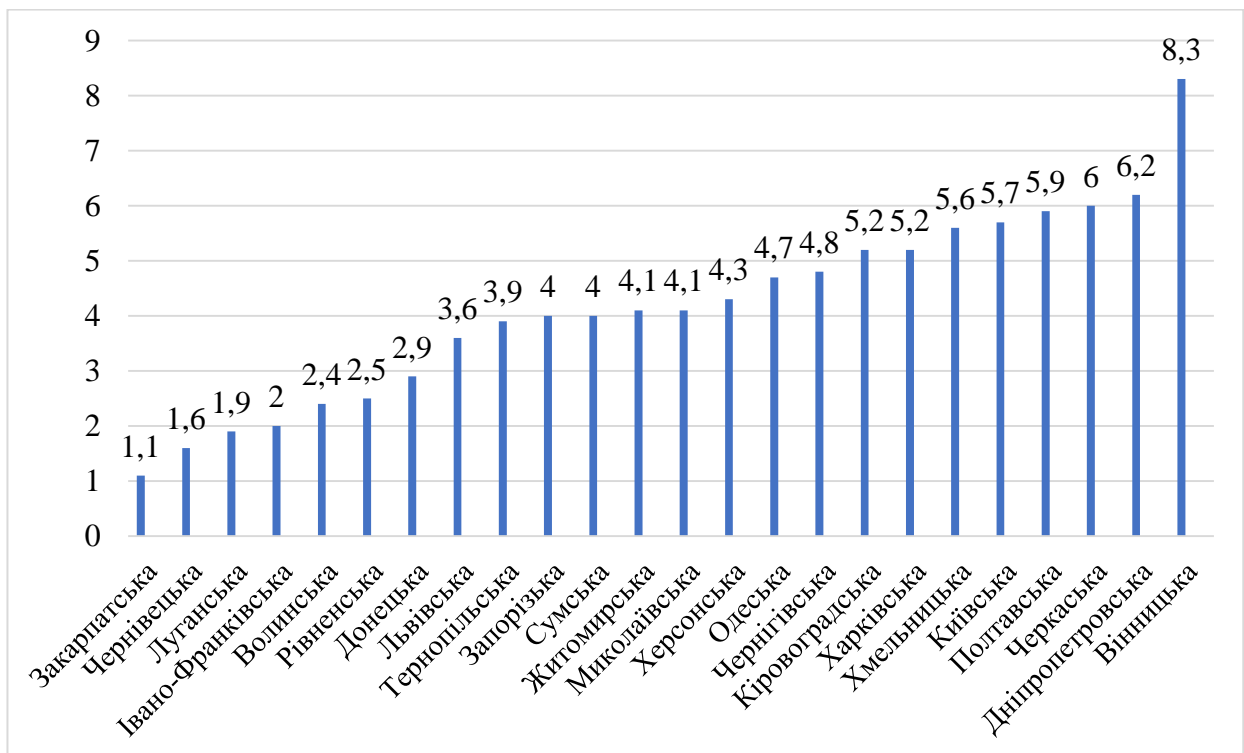


Рис. 2.4. Частка регіонів у загальному обсязі сільськогосподарського виробництва України

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

У розрізі виробництва продукції рослинництва Вінницька область є лідером (рис. 2.5). Наступні центральні області: Полтавська, Кіровоградська, південно-східні: Дніпропетровська, Харківська. Київська знаходиться в когорті основних виробників. Якщо поглянути на карту ґрунтів України, то такий розподіл є оптимальним і логічним. Оскільки природні ресурси спонукають зазначені області виробляти значні обсяги продукції

рослинництва. Родючі ґрунти та наявні площі, роблять нашу державу провідною у сфері рослинництва на світовому ринку.

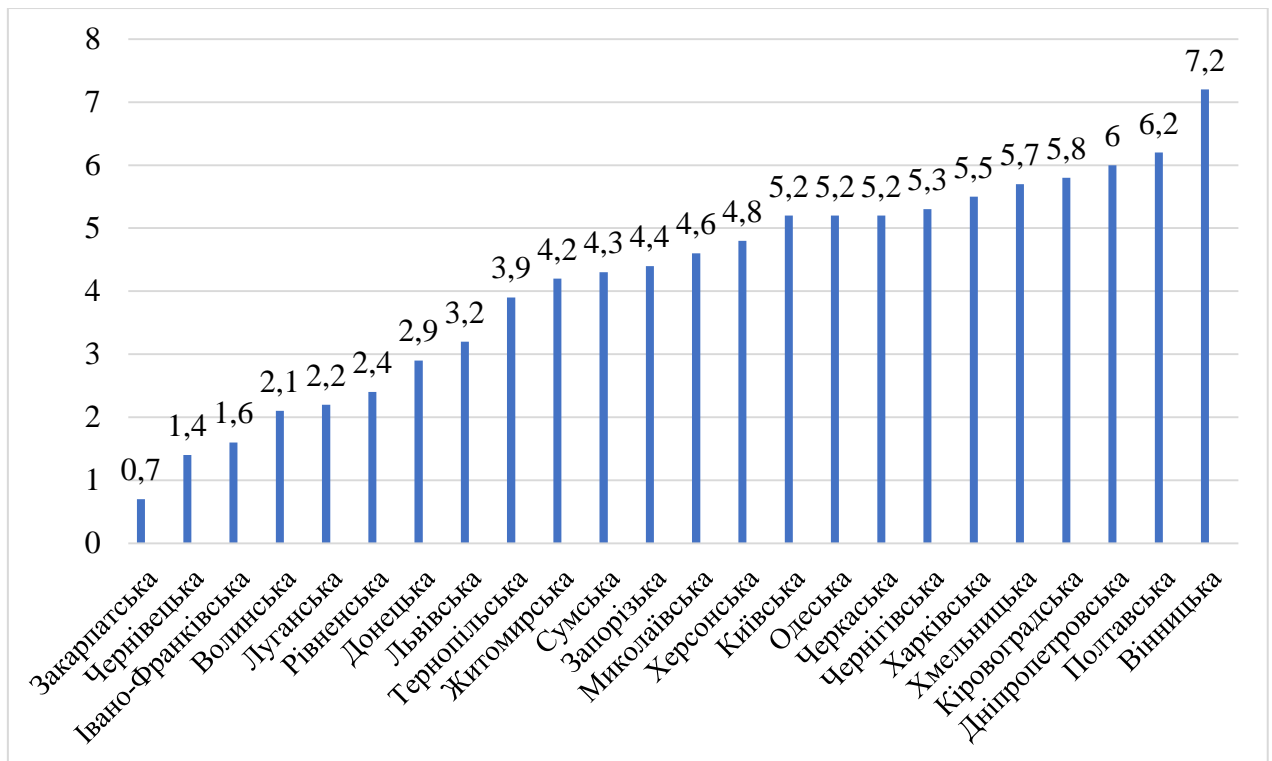


Рис. 2.5. Частка регіонів у загальному обсязі продукції рослинництва України

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

Рослинництво є головною галуззю АПК України. Сільськогосподарські підприємства орієнтовані на вирощування експортних культур залежно від природно-кліматичних умов.

Вітчизняні виробники сільськогосподарської продукції спеціалізуються здебільшого на рослинництві. При цьому вирощування зернових та зернобобових культур переважає в Одеській, Полтавській та Вінницькій областях; технічні культури здебільшого вирощуються в Дніпропетровській, Запорізькій, Кіровоградській областях; овочівництво домінує у виробників з Херсонської, Черкаської, Миколаївської областей; виноградарством займаються сільськогосподарські товаровиробники Одеської, Миколаївської, Херсонської областей.

Розподіл областей за виробництвом продукції тваринництва дещо

відрізняється від виробництва продукції рослинництва. Проте, лідером залишається Вінницька область (рис. 2.6). Західні області знаходяться в групі провідних, разом з Київською, Черкаською та Дніпропетровською. Південні та східні області мають найменші показники з виробництва продукції тваринництва.

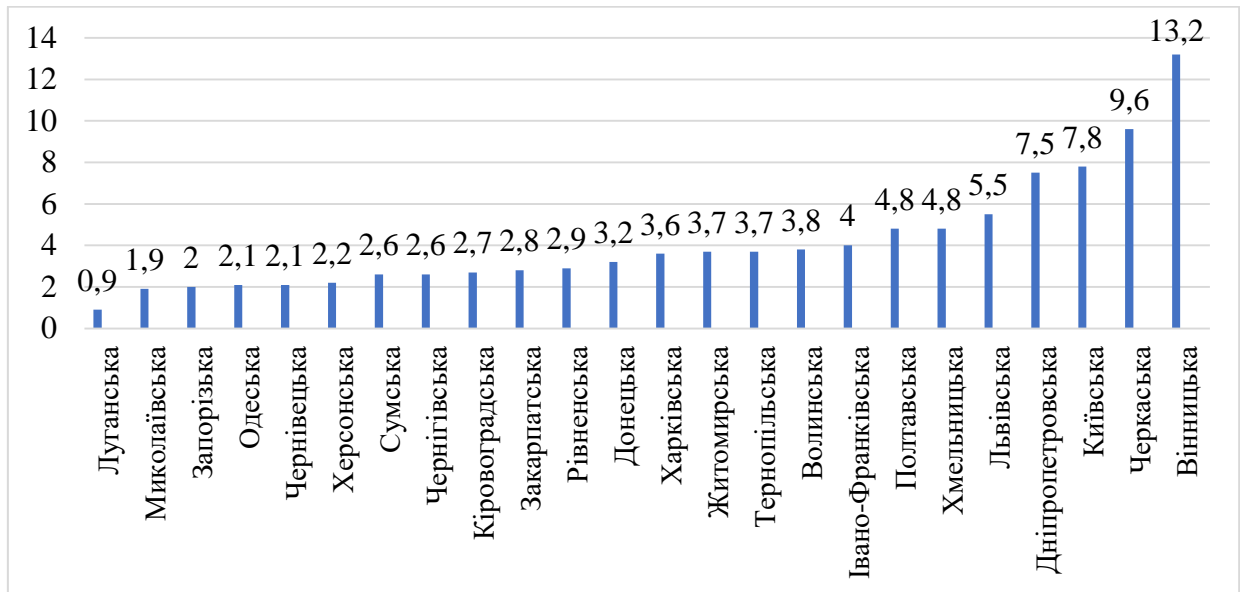


Рис. 2.6. Частка регіонів у загальному обсязі продукції тваринництва України

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

Географічна структура розвитку тваринництва має наступний вигляд: скотарство розвивається в Полтавській, Черкаській, Чернігівській областях; свинарство – в Донецькій, Київській, Дніпропетровській областях; птахівництво – в Київській, Черкаській, Вінницькій областях; вівчарство – в Одеській, Херсонській, Дніпропетровській областях; кролівництво – в Черкаській, Одеській, Київській областях; бджільництво – у Вінницькій, Полтавській, Черкаській областях.

У таблиці 2.4 представлено базові показники виробництва рослинних культур у 2021 році в Україні. Показники є помірними. Лише певні з них втратили позиції за параметром посівних площ, наприклад, овес та ріпак,

проте, за обсягами виробництва та урожайністю динаміка є позитивною, що засвідчує впровадження інтенсивних методів господарювання.

Таблиця 2.4

Виробництво основних сільськогосподарських культур в Україні

Сільськогосподарська культура	Площа зібрана, тис. га		Обсяг виробництва, тис. ц		Урожайність, ц. га	
	2021	2021 р. у % до 2020 р.	2021	2021 р. у % до 2020 р.	2021	2021 р. у % до 2020 р.
Зернові та зернобобові	15994,8	103,9	860104,4	132,5	53,9	126,8
Пшениця	7095,2	107,6	321510,2	129,2	45,3	119,2
Кукурудза	5522,4	101,7	421098,5	139,0	76,8	136,7
Ячмінь	2475,6	103,3	94370,2	123,6	38,2	118,6
Жито	172,0	124,7	5931,5	129,9	34,5	103,9
Овес	178,1	89,3	4679,0	91,7	26,2	102,3
Гречка	89,5	106,7	1057,8	108,3	11,5	99,1
Горох	242,8	101,4	5662,6	118,2	23,6	115,7
Соя	1310,8	97,0	34932,0	124,9	26,4	128,8
Ріпак і кольза	1005,8	89,2	29389,4	114,9	29,3	127,4
Соняшник	6622,0	102,6	163924,1	125,0	24,6	121,8
Буряк цукровий	226,7	103,1	108538,8	118,6	479,1	115,1
Картопля	1283,3	96,8	213563,2	102,5	166,4	105,9
Культури овочеві	459,7	99,1	99351,6	102,9	215,4	103,9
Плодові та ягідні	217,1	99,0	22351,2	110,4	117,3	111,1

Джерело: узагальнено за [151].

Український АПК – сировинна база для харчової промисловості світу. Її результати виробництва є важливою складовою багатьох галузей національної економіки (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Реалізація основних видів сільськогосподарської продукції
товаровиробниками України

Продукція, тис. т	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Індекс, 2021 до 2020 р.
Зернові та зернобобові культури	49019,9	42246,5	41993,0	99,4
Олійні культури	16728,8	14117,4	11605,3	82,2
Цукрові буряки	4077,7	3306,2	3899,5	117,9
Картопля	228,8	250,8	240,4	95,9
Овочі	905,9	1019,0	1034,3	101,5
Плоди та ягоди	268,8	182,5	212,0	116,1
Сільськогосподарські тварини	1023,9	1069,4	1080,6	101,0
Яйця, млн шт.	8358,8	7972,3	6082,2	76,3
Мед натуральний, т.	288,2	354,0	253,3	71,5

Джерело: узагальнено за [151].

З трьох графіків виходить, що основоформуєчими АПК України виступають наступні області: Вінницька (8,3 %), Дніпропетровська (6,2 %), Черкаська (6 %), Полтавська (5,9 %) Київська (5,7 %), Хмельницька (5,6 %), Харківська (5,2 %), Кіровоградська (5,2 %), Чернігівська (4,8 %) – ці адміністративні одиниці створюють понад 50 % сільськогосподарської продукції.

Виробництво, витрати та доходи АПК взаємопов'язані з процесами ціноутворення на ринку агропромислової продукції. У процесах ціноутворення на сільськогосподарську продукцію має місце диспаритет цін. Основними причинами диспаритету цін є низький платоспроможний попит населення, монополізм переробних підприємств і оптово-роздрібною торгівлі, пасивність держави в регулюванні цін на сільськогосподарську продукцію [152].

У довгостроковому періоді ціни на продукцію сільського господарства

постійно зростають, що відповідає загальносвітовій тенденції. У середньо-, короткостроковому періоді має місце коливання цін, особливо на продукцію рослинництва (рис. 2.7).

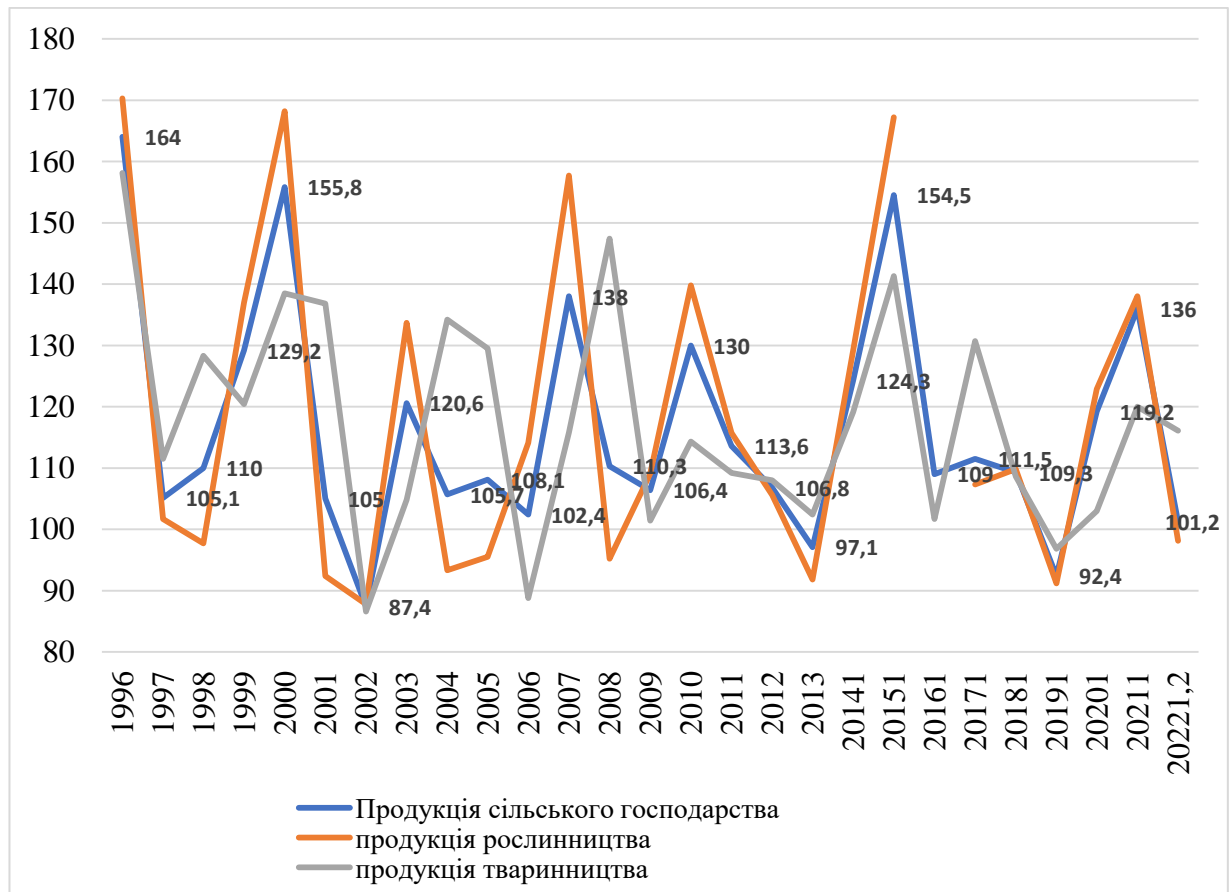


Рис. 2.7. Динаміка цін на продукцію сільського господарства у 1996-2022 роках

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

Таким чином, основними проблемами розвитку аграрного сектору економіки залишаються:

нерівномірність розвитку різних форм господарювання з одночасним послабленням позицій середніх сільськогосподарських товаровиробників внаслідок створення для різних за розмірами та соціальним навантаженням сільськогосподарських товаровиробників формально однакових, але нерівних умов господарювання;

відсутність мотивації до кооперації та укрупнення дрібних сільськогосподарських товаровиробників у межах сільських громад, ослаблення економічного підґрунтя розвитку сільських громад;

нестабільність конкурентних позицій вітчизняної сільськогосподарської продукції на зовнішніх ринках внаслідок незавершення процесів адаптації до європейських вимог щодо якості та безпечності харчових продуктів;

низькі темпи техніко-технологічного оновлення виробництва;

наявність ризиків збільшення виробничих витрат внаслідок зростання рівня зношеності техніки, переважання використання застарілих технологій, збільшення вартості невідновлюваних природних ресурсів у структурі собівартості виробництва вітчизняної сільськогосподарської продукції;

втрати продукції внаслідок недосконалості системи логістики її зберігання та інфраструктури аграрного ринку в цілому;

відсутність у сільськогосподарських товаровиробників мотивації до дотримання агроекологічних вимог;

обмежена ємність внутрішнього ринку споживання сільськогосподарської продукції, що обумовлена низькою платоспроможністю населення;

недостатня ефективність самоорганізації та саморегулювання ринку сільськогосподарської продукції, складність у виробленні сільськогосподарськими товаровиробниками консолідованої позиції щодо захисту своїх інтересів;

непоінформованість значної частини сільськогосподарських товаровиробників про кон'юнктуру ринків та умови ведення бізнесу в галузі [153].

Більшість результатів сільськогосподарського виробництва реалізується у вигляді сировини і є лише підтримуючою складовою світового виробництва продуктів харчування. За останні роки спостерігається скорочення обсягів реалізації зернових і зернобобових культур, олійних

культур та меду і яєць. Натомість зросла реалізація живого м'яса, ягід, овочів та цукрових буряків. Відсутність виробничих потужностей та сучасних технологій повного циклу призводить до втрати додаткових надходжень до державного бюджету.

2.2. Сучасний стан та тенденції розвитку експортної та імпорتنної діяльності в агропромисловому комплексі України

Протягом 2018 – 2021 років Україна розширювала зовнішньоекономічну діяльність на світовому продовольчому ринку. У 2018–2021 рр. експорт продукції сільського господарства і харчової промисловості становив майже 43 % товарного експорту України.

Як видно з табл. 2.6 питома вага експорту у валовій доданій вартості сільського, лісового і рибного господарства сягнула 83,1 відсотка.

Таблиця 2.6

Динаміка експорту сільськогосподарської продукції у 2010–2020 роках

Роки	2010	2015	2018	2020
Експорт товарів і послуг сільського, лісового і рибного господарства, млн грн	33590	185799	277789	326801
ВДВ сільського, лісового і рибного господарства, млн грн.	85341	249012	373928	393077
Питома вага експорту галузі у її ВВП, %.	39,4	74,6	74,3	83,1

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Наведемо статистику експорту українського виробника: у ній 45 % – це результат аграрної сфери, лише завдяки їй генерується 29 % валютних надходжень.

Продукція АПК є однією з головних серед експортованих. Виробництво зернових у 2021 році вчетверо перевищило внутрішні потреби України, що давало змогу розширити експорт цієї продукції. Товарну структуру експорту сільськогосподарської продукції України у 2019-2021 роках наведено в табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Товарна структура експорту основних видів сільськогосподарської продукції підприємствами України

Продукція, тис. дол.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Темп росту 2021 р. до 2019 р., %
Живі тварини; продукти тваринного походження, в тому числі:	1277015,8	1188164,7	1345194,8	105,34
Живі тварини	62547,7	51506,9	40878,5	65,36
М'ясо та їстівні субпродукти	711895,1	652106,9	845553,4	118,77
Риба й ракоподібні	33637,5	42204,0	57194,7	170,03
Молоко та молочні продукти, яйця птиці, натуральний мед	453877,2	426541,7	378473,9	83,39
Інші продукти тваринного походження	15058,3	15805,2	23094,4	153,37
Продукти рослинного походження, в тому числі:	12914543,1	11883238,0	15538028,4	120,31
Живі дерева та інші рослини	6479,7	5742,6	8142,6	125,66
Овочі	184515,0	168147,4	196607,0	106,55
Їстівні плоди та горіхи	260112,2	238390,2	368197,5	141,55
Кава, чай	11709,0	15011,2	15900,9	135,80
Зернові культури	9633333,9	9410668,9	12343846,1	128,14
Насіння і плоди олійних культур	2563242,3	1842430,9	2435156,5	95,00
Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	202099,4	154490,8	148284,1	73,37
Шелак природний	818,5	944,1	3606,9	440,67
Рослинні матеріали для виготовлення	52233,1	47412,0	18286,7	35,01
Всього	14191558,90	13071402,70	16883223,20	1,19

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

У 2019 – 2021 роках українське сільське господарство займало лідируючі позиції у світі на сировинних ринках. Стабільністю відрізняється платіжне сальдо аграрного сектору України, яке за роки незалежності жодного разу не мало негативного значення. Експорт завжди переважав імпорт. І в довоєнний період передбачалося активне зростання даного показника. Підтвердження тому є приріст ВВП у кризових 2007-2008 рр., тоді показник зріс на 13,6 %. Не виключенням мав бути поточний період, так у 2021 році було експортовано 50 млн тон зерна, планувалось у 2022 році 70 млн тонн, але військові дії внесли корективи, які створили кризисне становище у головній галузі України.

Товарна структура сільськогосподарського експорту відповідає умовам, які склалися у сфері АПК, але не задовольняє очікування. Співвідношення рослинного експорту до тваринного дорівнює 1:11. Тобто продукція рослинництва в 11 раз більше приносить доходів на зовнішній арені, ніж тваринництво. А все через відсутність достатньої конкуренції та наявності державних програм з розвитку тваринницького сектору. Найбільшу частку в експорті займають зернові культури та насіння (75 %) і плоди олійних культур (15 %) – вони є лідерами поміж інших. З 2019 року скоротився експорт живих тварин та молочної продукції. Водночас всі решта складових збільшили притік коштів. Нарощують масштаби експорту плоди та горіхи +41 %, м'ясна продукція за рахунок птахівництва.

Наразі основними країнами-імпортерами зерна з України є Великобританія, Франція, Німеччина, Бельгія, Нідерланди, Швейцарія, Італія, Данія, Норвегія, Австрія, Швеція, Бразилія та Єгипет. При цьому підприємствами, що виробляють та експортують найбільше зернової продукції, є: ТОВ СП «Нібулон», ТОВ «Луї Дрейфус Україна ЛТД», ТОВ «Кернел Груп» та інші.

Соняшник є основною технічною культурою в Україні, яка порівняно з іншими олійними, дає найбільше олії з одиниці площі. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства, Україна є світовим лідером

з експорту насіння соняшнику та олії. До основних імпортерів української олійної продукції відносять Єгипет, Алжир, Іран, Туреччину, Китай, Індію. А найпотужнішими підприємствами експортерами даної продукції є ТОВ «Кернел Групп», ПАТ «Миронівський хлібопродукт», ДП «АТ Каргілл» та інші.

Свою нішу у світовій торгівлі знайшли українські виробники меду. Вони щороку збільшуються обсяги виробництва та отримання квот для експорту у країни ЄС. Найбільшим споживачем українського меду серед країн-імпортерів є Польща, до якої у 2020 році екпортували 13 тис. тонн продукції. На другому місці Німеччина, до якої у січні-жовтні було експортовано 7,7 тис. тонн меду. Трійку лідерів-споживачів меду замикає США, які закупили в українських виробників 2,3 тис. тонн продукції. Далі рейтинг країн-імпортерів меду розподіляється наступним чином: Бельгія – 2,2 тис. тонн, Литва – 2,1 тис. тонн, Чехія – 1,6 тис. тонн, Франція – 1,5 тис. тонн, Данія – 1,3 тис. тонн, Японія – 1,0 тис. тонн, Угорщина – 1,0 тис. тонн.

Овочівництво в Україні розвивається швидкими темпами. Останніми роками у галузь вливаються інвестиції як у виготовлення кінцевих продуктів, так і у створення сировинних зон для переробних підприємств. У 2020 р. експорт овочів відбувався до 96 країн. Основні імпортери – Європа (72,5 %), країни Євразійського економічного союзу (ЄАЕС) (11,2 %), Близького Сходу (8,6 %) та країни Азії (2,9 %). У товарній структурі експорту овочів переважають помідори (приготовані або консервовані), овочі без помідорів (морожені, сушені, приготовані, або консервовані), овочі без помідорів (свіжі або охолоджені), овочі бобові, помідори (свіжі або охолоджені), цибуля, інші цибулинні овочі.

Тваринництво України не відіграє суттєвої ролі в експорті продукції на світовому ринку, за виключенням меду і яєць, питома вага яких у 2020 році становила близько 10 % і 4 % загальносвітових обсягів відповідно. Частка курятини у загальносвітових обсягах у 2018–2020 рр. становила близько 3 %. Експорт яловичини, свинини, молока, вершкового масла, сирів не

перевищував 1 % загальносвітових обсягів.

Найбільше зростання частки експорту сільськогосподарської продукції України відбулось на ринку кукурудзи, пшениці, ячменя (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Частка України у загальносвітових обсягах експорту сільськогосподарської продукції, %

	2010	2015	2018	2019	2020
Кукурудза	2,7	13,0	12,3	13,3	14,5
Пшениця	3,0	7,9	8,6	7,4	9,1
Ячмінь	17,3	12,1	9,8	7,7	13,3
Ріпак	7,1	6,8	10,5	15,2	9,5
Олія соняшникова та сафлорова	47,7	41,8	44,0	44,5	44,0
Соняшникова макуха	43,7	47,1	48,3	46,2	50,8

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

Цікавими є оцінки імпортової складової в експорті окремих видів української агропродовольчої продукції. Так, імпортової складової у вартості експорту кукурудзи і пшениці у 2015 р. становила 17,3 %, а у 2019 р. скоротилася до 16,4 % унаслідок більш суттєвого зростання вартості експортних надходжень порівняно зі збільшенням використовуваних для виробництва цих культур імпортованих ресурсів (техніки, мінеральних добрив, засобів захисту рослин та насіннєвого матеріалу) [154, с. 22-23].

Негативною тенденцією протягом довоєнного періоду стало зменшення у товарній структурі експорту та збільшення питомої ваги при імпорті готових харчових продуктів жирів та олії рослинного чи тваринного походження (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Товарна структура експорту та імпорту сільськогосподарської і продовольчої продукції України протягом 2010-2019 рр., %

Показник	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Питома вага в експорті аграрної продукції готових харчових продуктів	25,9	16,9	16,0	15,9	16,2	14,5	15,2
Питома вага в імпорті аграрної продукції готових харчових продуктів	43,5	46,1	44,6	45,0	46,3	45,6	47,8

Джерело: сформовано за даними FAO.

Зазначене ілюструє тенденцію сировинного спрямування експортної діяльності, що вимагає запровадження механізмів від намагання бізнесових структур отримувати швидкі надприбутки за рахунок експорту, передусім, необроблених зернових, сої та деяких інших сільськогосподарських культур, окремих видів продукції тваринного походження та особливого сприяння експорту готових харчових продуктів із високою доданою вартістю [155].

Імпорт продукції АПК поділяється на продуктовий та виробничий. Так, надходження сільськогосподарської продукції рослинного та тваринного походження найчастіше має бути використаним в харчовій та текстильній промисловості, а насіння, добрива, засоби захист рослин – передбачає забезпечення технології виробництва.

Агропромисловий сектор України є залежним від зовнішніх ресурсів. Імпорт зазначеної продукції у 2020 році досяг рівня 6,5 млрд дол, що на 13 % більше, ніж попереднього року. У товарній структурі імпорту відбулося нарощення закупівель за усіма категоріями сільськогосподарської продукції: продукції категорії тваринництва імпортували на загальну суму в 1,3 млрд дол. (+17 %); продукції рослинництва – майже на 2 млрд дол. (+11 %); жирів і олії – на 280 млн дол. (+11 %); готової продукції імпортували майже на 3 млрд дол. (+13 %) (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Рівень залежності агропромислового комплексу України від імпортованих ресурсів, у базисних цінах, млн грн

Роки	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Всього по економіці						
Використання імпортованих товарів та послуг	705090	827161	994369	1136089	1076165	972899
Проміжне споживання (без податків та субсидій)	2444526	2985429	3680226	4404755	4866204	4981105
Рівень залежності від імпортованих ресурсів	0,2884	0,2771	0,2702	0,2579	0,2212	0,1953
Сільське, лісове та рибне господарство						
Використання імпортованих товарів та послуг	95360	126017	142505	144397	150449	129059
Проміжне споживання (без податків та субсидій)	309222	366186	412767	497649	494916	506638
Рівень залежності від імпортованих ресурсів	0,3084	0,3441	0,3452	0,2902	0,3040	0,2547
Харчова промисловість						
Використання імпортованих товарів та послуг	68152	92359	106439	115109	100018	94700
Проміжне споживання (без податків та субсидій)	329094	400922	475163	498663	539547	601359
Рівень залежності від імпортованих ресурсів	0,2071	0,2304	0,2240	0,2308	0,1854	0,1575

Джерело: [154].

Серед іноземних постачальників потужної сільськогосподарської техніки на ринок України лідером залишається американська компанія John

Deere, яка займає приблизно 25 % ринку в Україні. Третину ринку імпортованих сільськогосподарських машин займають бренди компанії CNH (Case IH, New Holland).

В Україні наявна залежність від високотехнологічних засобів виробництва іноземного походження: насіннєвого матеріалу, засобів захисту рослин, техніки, мінеральних добрив.

Варто відмітити, що більшість виробників сільськогосподарської продукції самостійно не імпортують ні добрива, ні засоби захисту рослин, ні техніку. Так, великі агрохолдинги закупають даний товар на закордонних ринках, інші ж виробники в своїй більшості купують уже завезений в Україну товар у торгових посередників.

Крім того, імпорт сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів за вказаний період збільшився на 19 % до 2020 року і становив \$7,7 млрд (або 10,6 % від загального імпорту товарів в Україну). Найбільшу частку у структурі імпорту сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів становили: риба, ракоподібні та молюски; їстівні плоди та горіхи; алкогольні та безалкогольні напої; тютюн і промислові замітники тютюну. У 2021 р. Україна була залежна на 20 % від імпорту плодів та ягід та на 5 % від імпорту молочних продуктів.

У структурі імпорту сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів найбільшу питому вагу посідали: Польща – 10,3 %, Італія – 7,2 %, Німеччина – 6,8 %, Туреччина – 6,5 %, Індонезія – 4,2 % [156].

У довоєнний період прямі іноземні інвестиції в агропромисловий сектор поступово зростали (виключенням став 2019 рік) (рис. 2.8).

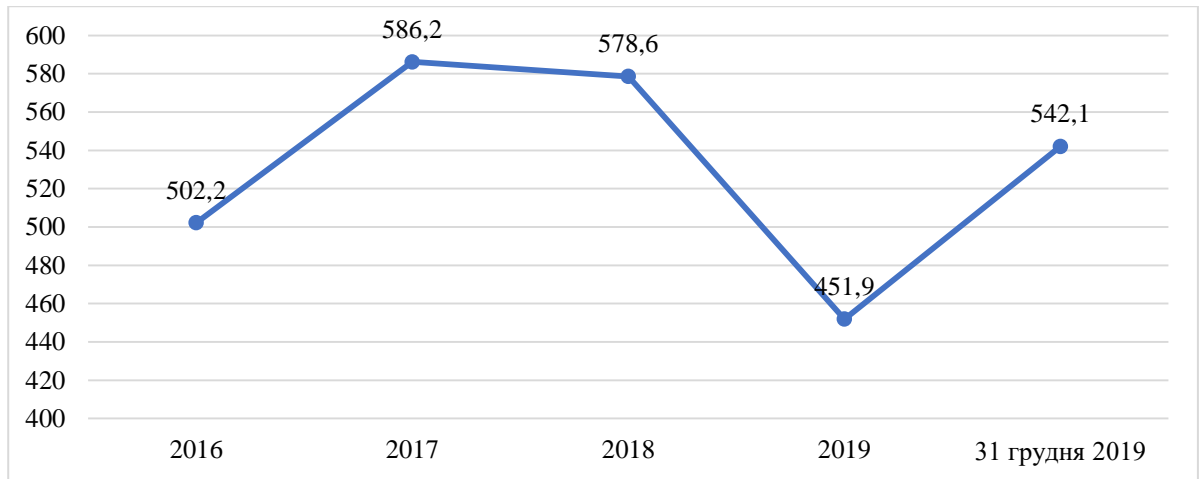


Рис. 2.8. Динаміка прямих іноземних інвестицій в сільське господарство України

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

При цьому питома вага прямих іноземних інвестицій в сільське господарство України у їх загальному обсязі не перевищувала 8 відсотків.

Загалом, експортно-імпортній діяльності агропромислового сектору України до 2022 року були притаманні такі тенденції:

1) інтернаціоналізація агропромислового виробництва, що стало можливим завдяки сприятливим для розвитку вітчизняного аграрного виробництва ґрунтово-кліматичним умовам, дешевшій робочій силі, вигідного географічного розташування;

2) зростання експорту сільськогосподарської продукції рослинництва, зокрема, пшениці, ячменю, кукурудзи, ріпаку, сої;

3) зростання імпорту готової харчової продукції;

4) імпортозалежність України від поставок сільгосптехніки, високотехнологічних та інноваційних продуктів.

2.3. Економічне становище та умови функціонування агропромислових підприємств України

Головними суб'єктами господарювання агропромислового комплексу виступають фермерські господарства, сільськогосподарські підприємства, агрохолдинги та ТНК. У світовій торгівлі наша держава не є бенефіціаром ТНК. За методологією Державної служби статистики України до сільськогосподарських підприємств відносять юридичних осіб, що систематично здійснюють діяльність в агропромисловому комплексі. Найпоширеніші організаційні форми господарювання: приватні підприємства, кооперативи, фермерські господарства, державні підприємства.

У сільському господарстві представлені різні види організаційно-правових форм підприємств: корпоративне підприємство, фермерське господарство, індивідуальне присадибне господарство.

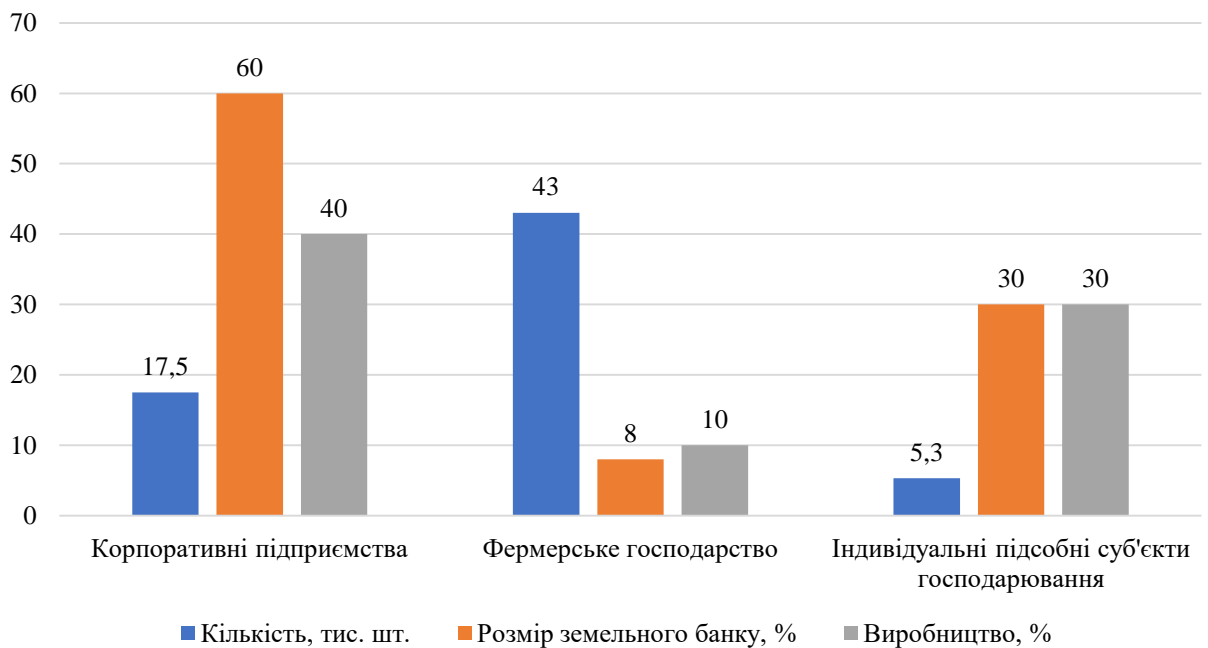


Рис. 2.9. Характеристика сільськогосподарських підприємств за видами у 2021 році

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

Корпоративні підприємства – суб’єкти господарювання, які є великими холдингами, вони володіють значним земельним банком (розмір 20 тис. га і більше) та орієнтовані на товарне виробництво (створюють готовий продукт з сільськогосподарської продукції). До них належать акціонерні компанії або товариства з обмеженою відповідальністю, а також приватні компанії, що їх контролює підприємець-власник приватних активів. Загалом їх кількість становить майже 17500 компаній, і вони працюють приблизно на 60 % землі сільськогосподарського призначення (до 1990 р. ця категорія компаній 19 обробляла майже 95 % земель).

Досить розвинутою є діяльність середньої ланки сільського господарства – фермерських господарств, загальна кількість яких у 2021 р. становила 43000 од., які обробляють 8 % землі сільськогосподарського призначення і виробляють 5-10 % валового сільськогосподарського продукту.

Значна частка, близько 5,3 мільйона домогосподарств ведуть діяльність на земельних ділянках підсобного характеру, їх основна мета – це вирішення власного споживання, у їх власності знаходиться 30 % землі сільськогосподарського призначення та виробляє майже 50 % обсягу сільськогосподарської продукції (Lissitsa, 2010; Visser and Mamonova, 2011; EU, 2012). В останні роки масштабні інвестиції призвели до консолідації землі: станом на середину 2020 р., 100 великих холдингів обробляли 10 млн га, і деякі з них працюють на площі до 500000 га (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Топ 5 сільськогосподарських латифундистів України

№	Латифундист	Площа земельного банку, га
1	«Кернел»	506000
2	«Ukrlandfarmign»	460000
3	«МХП»	370000
4	«Агропросперіс»	300000
5	«Астарта-Київ»	220000

Джерело: <https://latifundist.com/rating/top100#325>

У результаті високої ділової активності склалися три кластери аграріїв – дрібні, які виробляють до 9 % сільськогосподарського ВВП (тобто виробленого всіма аграрними підприємствами), ще майже 20 % продукують агрохолдинги, а решту – середні за розмірами господарства, у яких по 5–10 тисяч га., останні – це становий хребет вітчизняного агровиробництва (рис. 2.10).

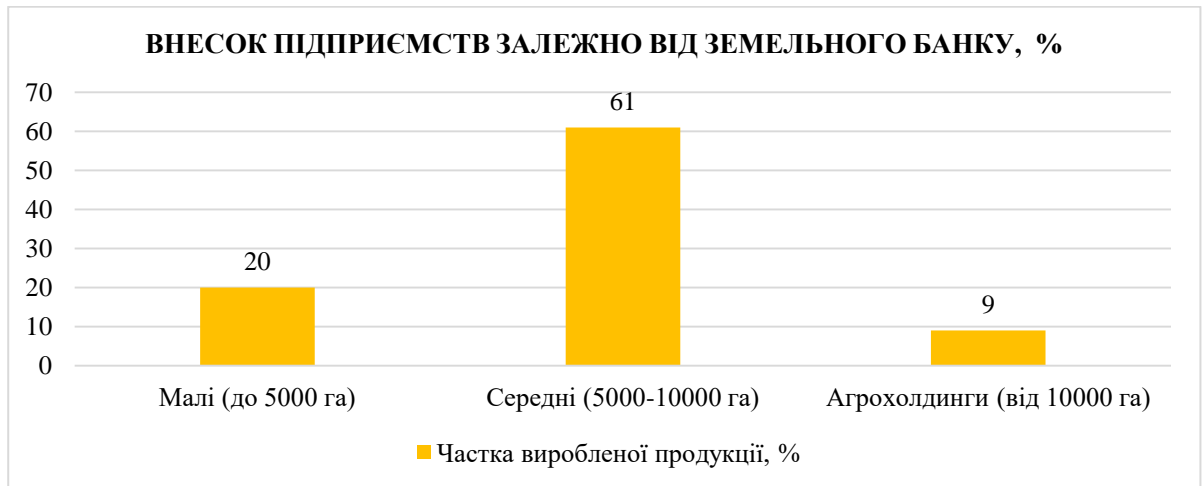


Рис. 2.10. Розподіл сільськогосподарських підприємств за часткою виробленої продукції від розміру земельного банку, %

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

Особливою формою господарських товариств у сільському господарстві є агрохолдинги. Згідно із Законом України «Про холдингові компанії в Україні», холдингова компанія – це акціонерне товариство, яке володіє, користується та розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств [157]. 85 найбільших агрохолдингів володіють близько 30 % сільськогосподарських земель, якими користуються українські підприємства. Їх сфера впливу охоплює усі етапи виробництва сільськогосподарської продукції. Поява таких організаційних форм спричинена потребою в комплексному управлінні декількома сільськогосподарськими підприємствами, які знаходяться в різних регіонах, але пов'язані материнською фірмою, а також можливістю бути впливовим гравцем на

ринку сільського господарства.

В Україні найбільшими агрохолдингами за площею земельного банку є «КЕРНЕЛ» (558 тис. га), «МХП» (368 тис. га), «АГРОПРОСПЕРІС» (360 тис. га), «УКРЛЕНДФАРМІНГ» (358 тис. га), «АСТАРТА-КИЇВ» (209 тис. га) та інші. У їх розпорядженні потужна матеріально-технічна база, паливно-мастильні матеріали, автопарк, елементи смарт-агро та виробничі складові. З відкриттям ринку землі у липні 2021 року фермерські господарства отримали можливість приватизувати земельний банк у розмірі 100 га на одну фізичну особу. Великі гравці в очікуванні 2024 року, коли можна буде придбати землю юридичним особам. Сьогодні ж сільськогосподарські підприємства купують паї на довірених осіб та починають формувати підґрунтя для зменшення впливу з боку орендодавців. Адже в ідеалі землі сільськогосподарського призначення для товарного виробництва мають стати активом підприємства, який окрім податків і добрив більше нічого не потребуватиме.

Основним інструментом розвитку агрохолдингових компаній є державна фінансова підтримка, за умови, що діяльність підтримки зосереджена на конкретних заходах, які дозволяють суб'єктам господарювання в регіоні отримати доступ до заходів підтримки та успішно їх реалізувати. Заходами, необхідними для посилення ролі холдингових компаній у розвитку сільської місцевості, є: удосконалення законодавчої бази, прийняття конкретних заходів економічного стимулювання, економічна ефективність заходів підтримки шляхом перенесення їх у стійке економічне зростання холдингових компаній, покращення стратегічне співробітництво з іншими органами, окрім органів державної влади, сприяння прозорості та відстежуваності професії та активізація найбільш життєздатного заходу, а саме розробки узгодженої сільськогосподарської політики, яка має прямий вплив на розвиток сільської місцевості разом із розробка життєздатних програм на регіональному рівні [158].

Розглянемо приклад підприємства ТОВ «УІФК-АГРО» у

продовольчому забезпеченні українського ринку. Підприємство – суб’єкт господарювання, який займається вирощування зернових і технічних культур. Загальна площа земельного банку у 2022 р. становила 4500 га. Тобто це представник когорти середніх сільськогосподарських підприємств.

Основними видами є: озима пшениця, ріпак, жито, кукурудза та соняшник (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Обсяг виробництва продукції рослинництва ТОВ «УІФК-АГРО» у
2021-2022 р.

Культура	Обсяг, т		Площа, га		Врожайність, т/га	
	2021	2022	2021	2022	2021	2022
Кукурудза	15000	7700	2000	1100	7,5	7,0
Пшениця	3360	3120	800	1000	4,2	3,9
Жито	1020	1240	300	400	3,4	3,1
Ріпак	1450	2520	500	900	2,9	2,8
Соняшник	2430	1840	900	800	2,7	2,3

Джерело: сформовано автором

З табл. 2.12 видно, що 2021 рік був результативнішим за обсягом виробництва і відповідно врожайністю. У 2022 р. з причин безпеки було вирішено зменшити масиви обробітку, деякі поля знаходились неподалік від розміщення ворожих військ. Тому загальна площа посівів скоротилася на 300 га. Рік 2022 був менш врожайним. Відбулися зміни в посівах. Зменшено площі під кукурудзою на 900 га, збільшено під ріпаком та пшеницею. Такі дані фіксують значний вплив військових дій навіть на підприємства, які знаходилися не під окупацією або в зоні бойових дій.

Виходячи з даних Державної служби статистики України, «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України», визначимо норму споживання харчових продуктів, виробництво яких залежить від вирощування, наведених у табл.2.12, культур.

Результати господарської діяльності підприємства можна

опосередковано використати для розрахунку показника щодо участі підприємства у забезпеченні населення нормою харчових продуктів. За даними виробництва хлібних продуктів на одну хлібину потрібно 600 г борошна. Цю кількість борошна можна отримати з 1 кг пшениці. Відповідно підприємство, яке розглянуто вище зможе надати для населення $3120000 * 0,6 = 1872000$ кг борошна. Це борошно дозволить отримати 3440000 кг хлібу. Якщо норма споживання становить 94 кг/особу на рік, то 36595 осіб можуть задовольнити свою річну потребу в даному товарі. Розглянувши дану ситуацію доцільно додати відсоткове зобов'язання для сільськогосподарських підприємств у передачі 3 % обсягу зернових для переробки та виробництва кінцевого харчового продукту, що буде наданий для осіб, які страждають недоїданням та гострою продовольчою кризою ($3120000 * 0,03 * 0,6 = 56160$ кг борошна). З цієї кількості можна буде виготовити 112320 кг хлібу, що дозволить задовольнити потребу 1194 осіб на рік. Денна продовольча забезпеченість може становити 437042 осіб, якщо 112320 кг будуть використані за визначений період.

І це лише середнє підприємство, яке може віддавати 3 % для забезпечення продовольчої безпеки.

Кормова база у вигляді вирощування кукурудзи дозволяє виготовляти продукти, які активно використовуються для вирощування тварин. Є така думка, що 1 кг м'яса свинини потребує 3 кг кукурудзи. Виходячи з цього: $7700000 / 3 = 2566666,7$ кг свинини. Цей обсяг розділивши на норму 52 кг згідно з розрахунками МОЗ України отримаємо: $256666,7 / 52 = 49358$ осіб на рік. Якщо також утримувати 3 % , то задовольнити норму споживання м'яса на рік можна 1480 осіб. Дані розрахунки дозволяють підтвердити доцільність залучення усіх суб'єктів сільськогосподарського сектору до вирішення питань продовольчої кризи в Україні.

Важливу роль відіграють державні інститути та підприємства, які формують зв'язки з приватним сектором для проведення спільних досліджень та експериментів. Але найчастіше із-за відсутності фінансування

комунальні сільськогосподарські підприємства, не маючи необхідних складових для введення повноцінної науково-виробничої діяльності віддають наявні землі та приміщення в оренду приватним підприємствам, таким чином, знищуючи потенціал розвитку сільського господарства України. Для перевірки достатньо обрати будь-який населений пункт, де є комунальні сільські господарства, знайти поля, які їм належать та в сезон збору врожаю почекати чий комбайн приїде на поле і куди вантажівки транспортують зерно.

Ще одним з важливих гравців агропромислового комплексу виступає фермерське господарство, яке згідно з Законом України «Про фермерське господарство» є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства відповідно до закону [159].

Найбільше сільськогосподарських підприємств представлено в Одеській (4188 од.), Дніпропетровській (4178 од.) та Миколаївській (3822 од.), проте динаміка по нарощуванню кількості говорить протилежне. Навпаки, з року в рік прослідковуються тенденція скорочення кількості сільськогосподарських підприємств. Лише в Полтавській (+6) та Харківській областях (+14) було позитивне значення кількості підприємств у порівнянні з 2020 роком. Найменше суб'єктів господарювання, які виробляють сільськогосподарську продукцію представлено в Рівненській та Чернівецькій областях. Насамперед, це спричинено кліматичними умовами та відсутністю виробничих факторів. До початку війни в Україні діяло 47523 суб'єктів агропромислового комплексу [151].

Питома вага організаційних форм сільськогосподарських підприємств в Україні наведена на рис. 2.11.

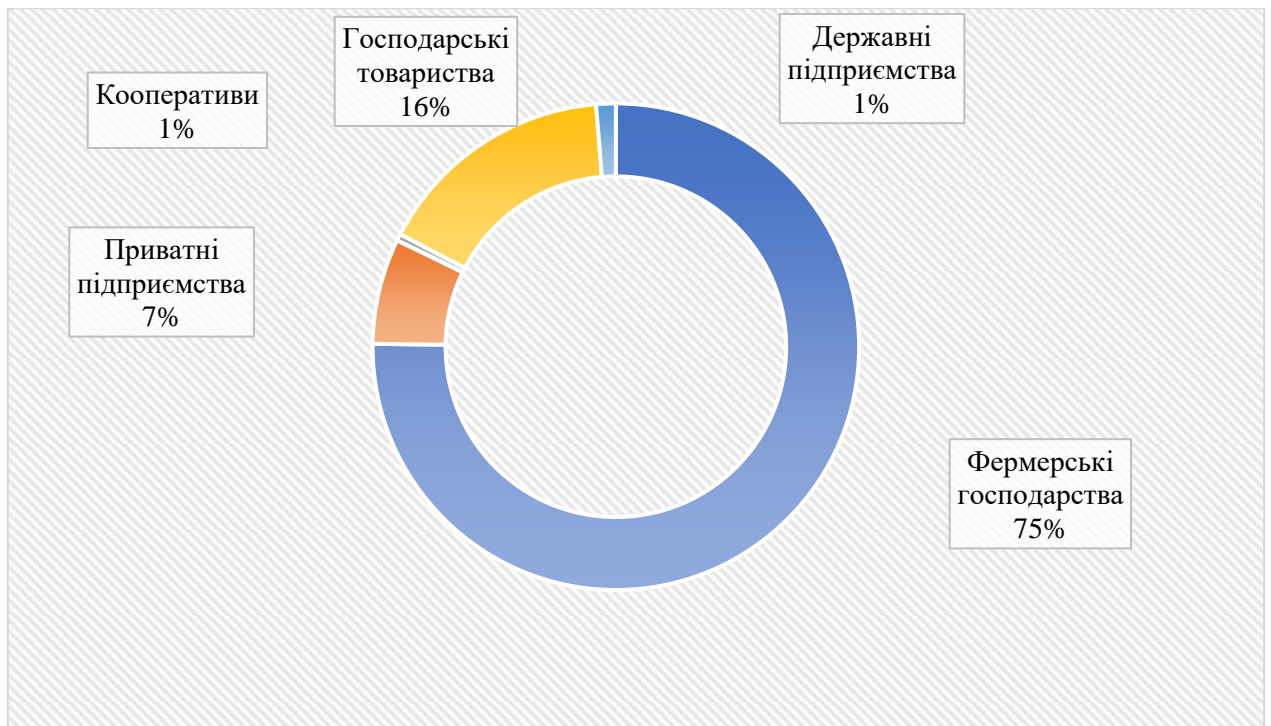


Рис. 2.11. Структура сільськогосподарських підприємств України за організаційною формою 2020 р., %

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

Для отримання бажаного рівня конкурентоспроможності одним з ключових аспектів є наявність значної площі орендованих-придбаних земельних ділянок. Як мінімум, це впливає на обсяг врожайності, як максимум дозволяє впроваджувати диверсифіковане виробництво. Середній клас підприємств охоплює земельний банк розміром 100-500 га, проте найбільш оптимальний розмір для забезпечення конкурентного рівня буде становити 4000-5000 га. Такий земельний банк дозволить працювати ефективно та досягати бажаних результатів.

Державною службою статистики інформацію про розподіл вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції за розміром земельного банку наведено на рис. 2.12.

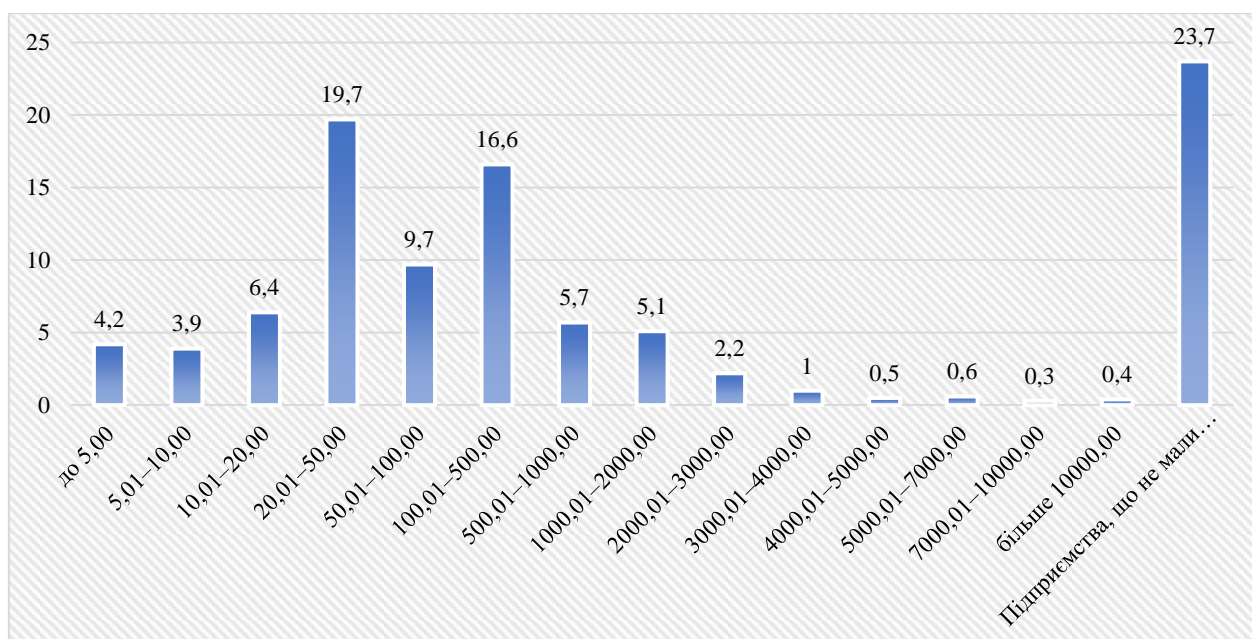


Рис. 2.12. Розподіл сільськогосподарських підприємств за розміром угідь в Україні 2020 р., %

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

Основну частку сільськогосподарської продукції виробляють підприємства (агрохолдинги) – 67,9 %, решту забезпечують господарства населення (рис. 2.13).

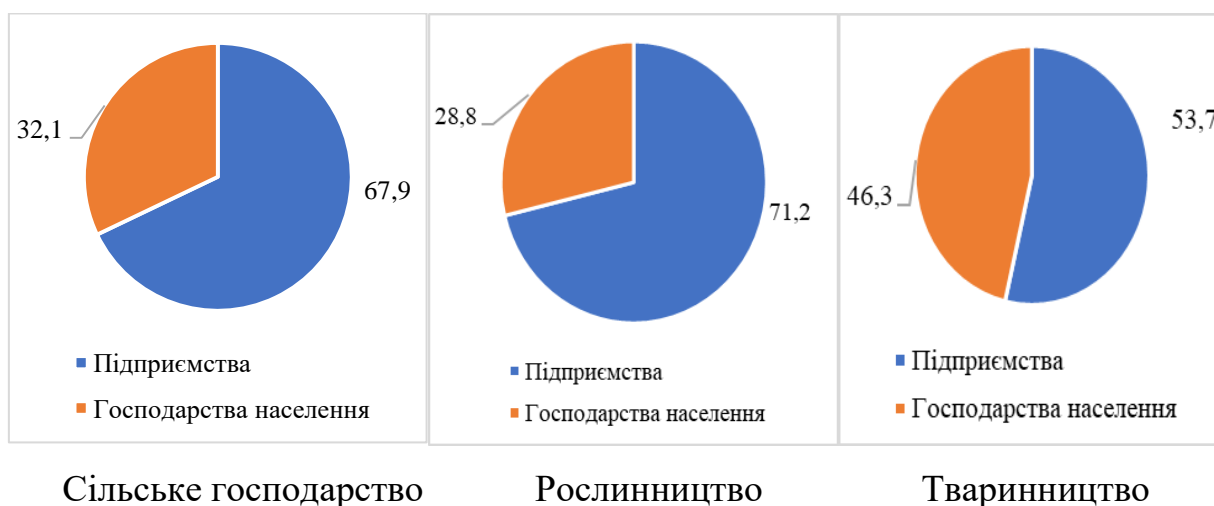


Рис. 2.13. Питома вага суб'єктів господарювання за виробництвом сільськогосподарської продукції 2021 р., %

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

Сільськогосподарське виробництво господарствами населення домінує в Закарпатській (89,4 %), Чернівецькій (70,4 %) та Івано-Франківській (55,5 %) областях (ці області відповідно і не створюють вагому частку у загальному обсязі виробництва. Рівненська область балансує між підприємствами та господарствами населення. Підприємства створюють значну перевагу у решті областей, особливо у Чернігівській (83,9 %), Черкаській (80,4 %) (рис. 2.14).

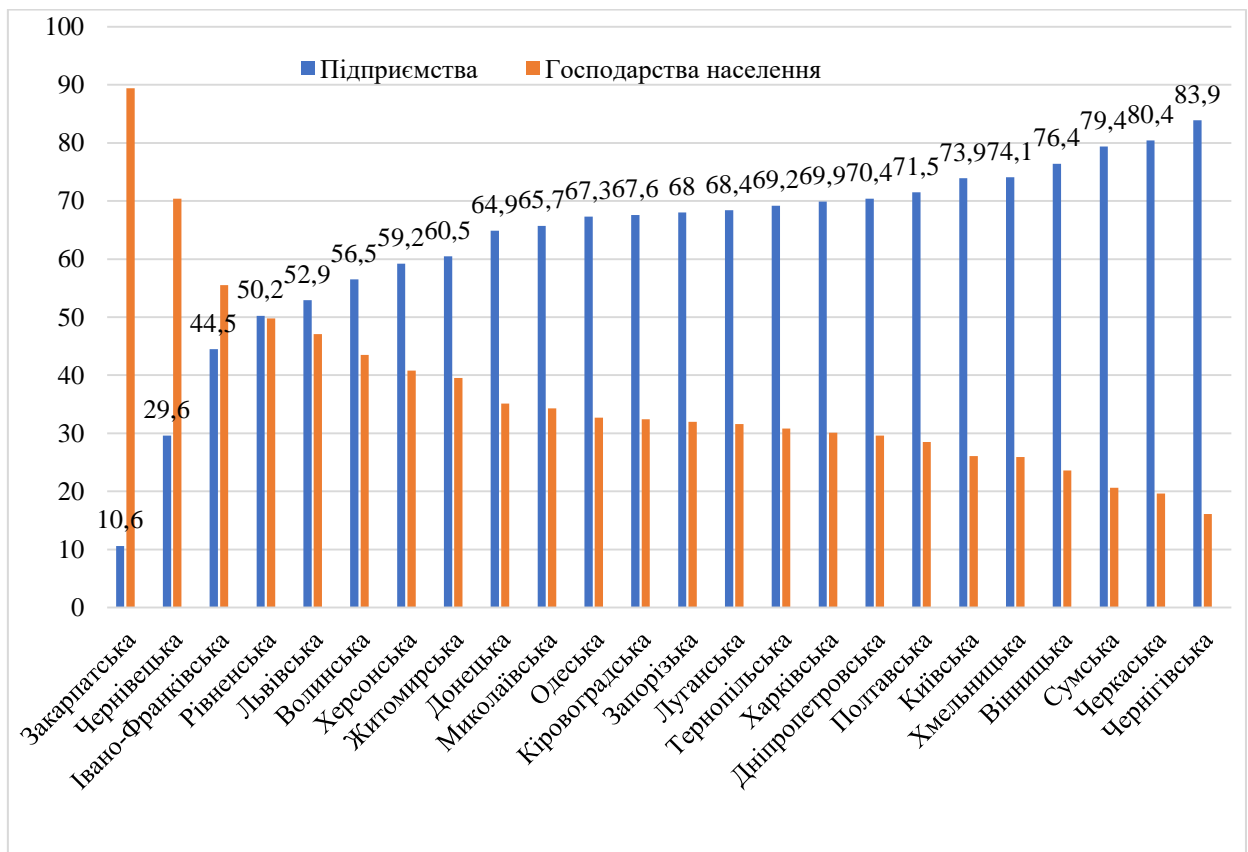


Рис. 2.14. Розподіл виробництва сільськогосподарської продукції за областями України за суб'єктом господарювання 2021 р., %

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

Проаналізувавши приналежність підприємств і господарства населення за домінуючим видом сільськогосподарської продукції, можна зробити висновок, що продукцію рослинництва в обсягом 71,2 % виробляють

підприємства, 28,8 % – господарствами населення. Західні області мають перевагу у виробництві господарствами населення, решта областей – підприємства (рис. 2.15).

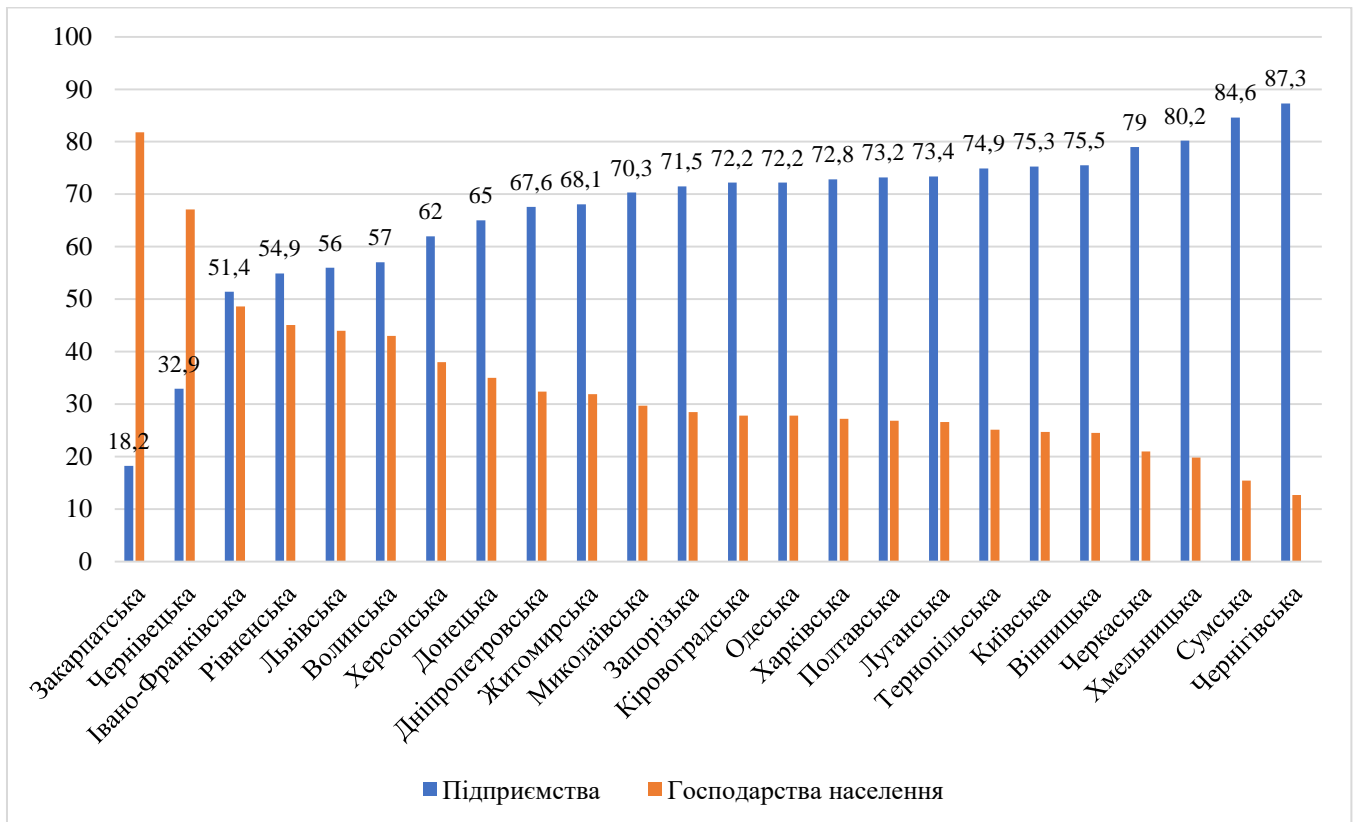


Рис. 2.15. Розподіл виробництва продукції рослинництва за областями України за суб'єктом господарювання 2021 р., %

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

Областей з переважаючою часткою господарств населення, які виробляють продукцію тваринництва значно більше: Закарпатська (98,2 %), Луганська (85 %), Одеська (85 %), Миколаївська (84,4 %), Житомирська (77,4 %), Кіровоградська (75,4 %), Івано-Франківська (67,6 %), Рівненська (67,1 %), Запорізька (67 %), Херсонська (66,4 %), Сумська (58 %), Хмельницька (58 %), Тернопільська (57,2 %), Львівська (55 %); Харківська (49,5 %), Чернігівська (46 %), Волинська (44,8 %) – мають майже рівні показники розподілу за суб'єктами господарювання. Вінницька (78,3 %), Дніпропетровська (80,4 %) та Черкаська (83,8 %) – мають найбільшу частку підприємств (рис. 2.16).

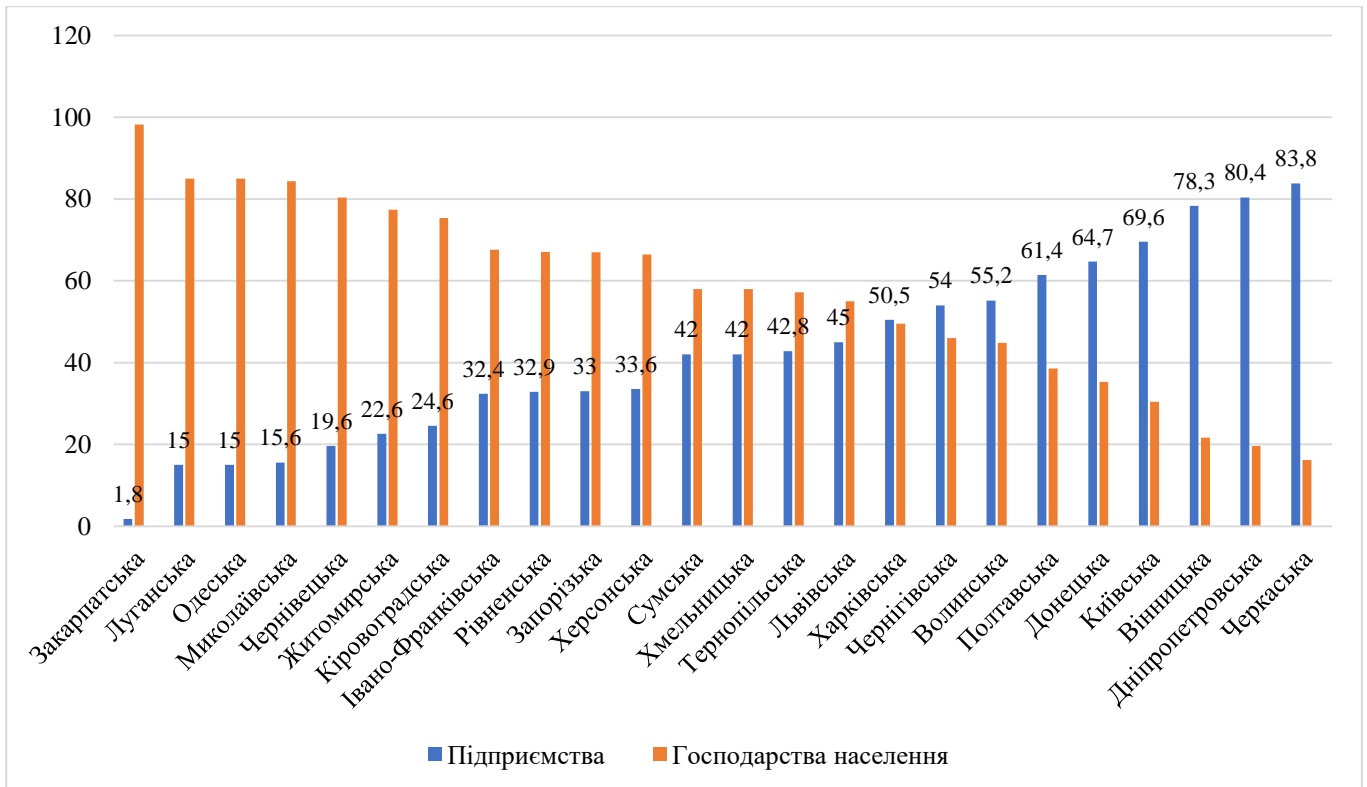


Рис. 2.16. Розподіл виробництва продукції тваринництва за областями України за суб'єктом господарювання 2021 р., %

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

Цінова політика господарств залежить від зовнішніх та внутрішніх факторів виробництва, кон'юнктури ринку. Ціни на про сільськогосподарську продукцію своєю динамікою відповідають цінам на продукцію рослинництва: зростання у 2021 році 22,6 %, падіння у 2020 році на 12,1 %. Продукція тваринництва не резонує, графік помірний і зміни несуттєві (рис. 2.17).

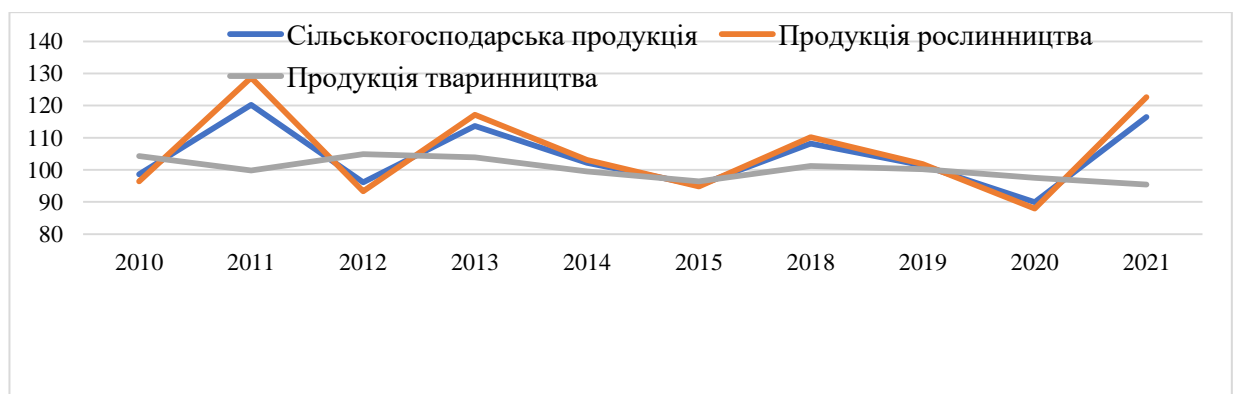


Рис. 2.17. Індекси цін виробників сільськогосподарської продукції

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

Підприємства, які виготовляють сільськогосподарську продукцію у 2015 році мали ціни на 5,5 % менші, а в 2020 році падіння відбулося на рівні 12 %. Для підприємств, які виготовляють продукцію тваринництва зміни в ціні знаходяться в діапазоні 2-3 %.

Для господарств населення ситуація така, що ціни для всіх видів сільськогосподарської продукції мали різні показники у 2011 році, то зросли ціни на рослинницьку продукцію і зменшились на тваринницьку. І далі всі види продукції корелювали в діапазоні 2-5 %. 2021-2022 рр. характеризуються зростанням цін на продукцію рослинництва і падінням цін на продукцію тваринництва для господарства населення.

Порівняльна статистика виробництва сільськогосподарської продукції за категоріями господарства з 2010-2021 р., підтверджує той факт, що агрохолдинги виробляють більше продукції рослинництва у кожному з років (рис. 2.18).

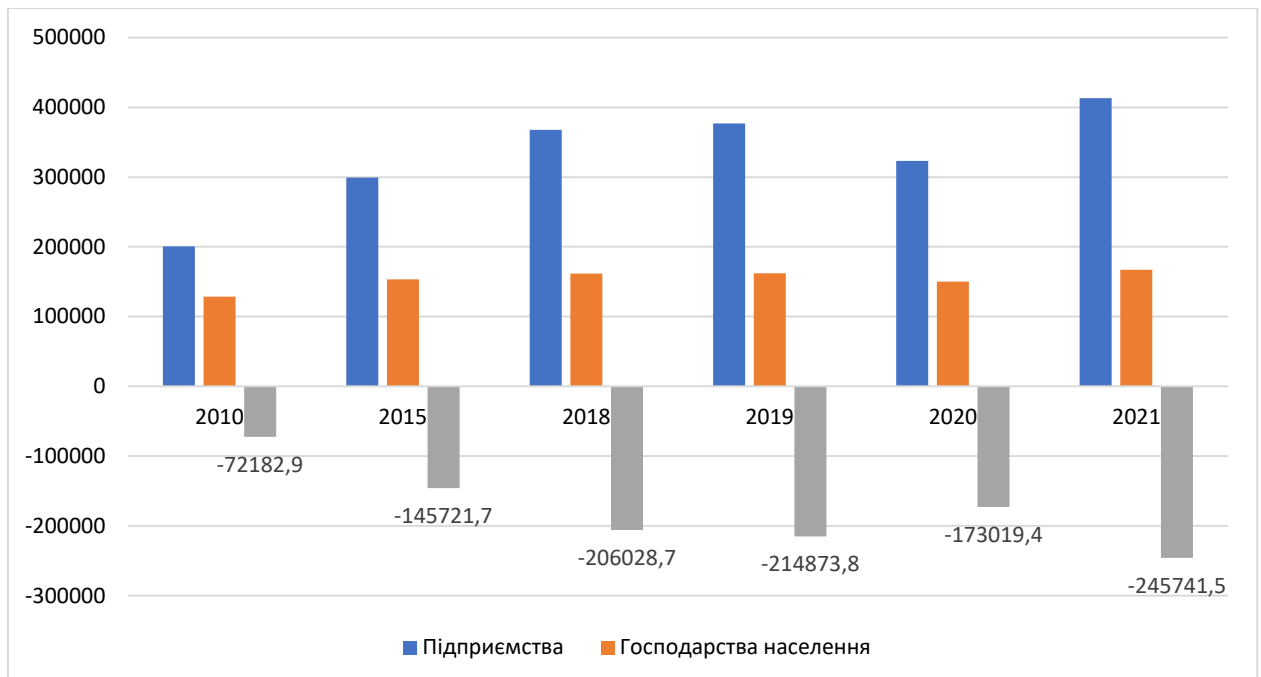


Рис. 2.18. Порівняльна динаміка обсягів виробництва продукції рослинництва підприємствами і господарствами населення 2010-2021 рр., млн грн.

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

Так, у 2018 році різниця становила 206028,7 млн грн., 2019 р. – 214873,8 млн грн.; 2021 р. – 245741,5 грн. Найменша у 2010 р. 72182,9 млн грн. Домінація господарств у галузі рослинництва очевидна. Фізично більші площі обробітку, масштаб виробництва, наявна власна техніка, складські приміщення, сушильні споруди дозволяють вести ефективніше господарську діяльність.

Продукція тваринництва має протилежну ситуацію з розподілом виробництва за категорією господарства (рис. 2.19). До 2018 року господарства населення не значно, проте 20045,6 млн грн (2010), 7076,9 млн грн. (2015), 1325,5 млн грн (2018) переважали у виробництві продукції тваринництва. Вже у 2021 році цей показник перейняли підприємства з різницею 9894,4 млн грн..

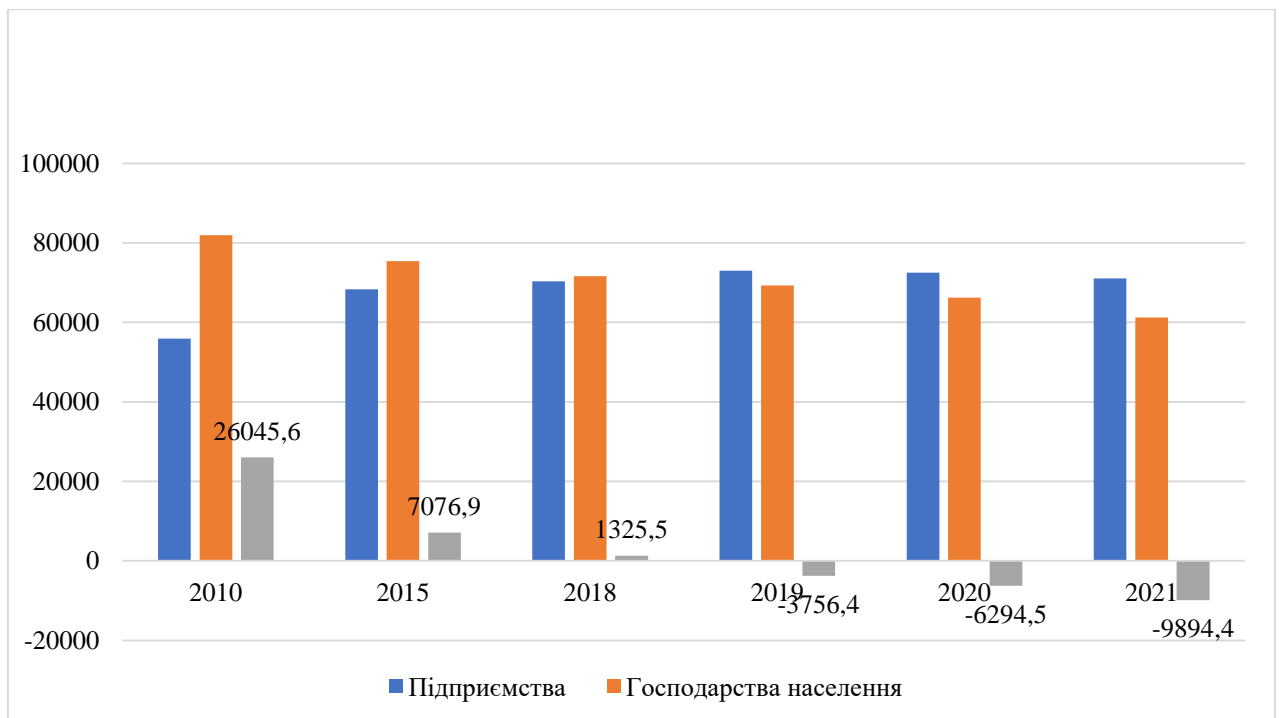


Рис. 2.19 Порівняльна динаміка обсягів виробництва продукції рослинництва підприємствами і господарствами населення 2010-2021 рр., млн грн

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

Щодо фінансових показників, то має місце не зовсім успішна діяльність сільськогосподарських підприємств за останні 10 років (табл.

2.13).

Таблиця 2.13

Фінансові показники сільськогосподарських підприємств України

Показник	2010	2018	2019	2020	Відхилення 2020 р. до	
					2010	2019
Чистий прибуток (збиток), млн грн	1732,5	70770,2	93553,6	81596,7	79864,2	-11956,9
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	17,5	14,2	16,6	13,9	-3,6	-2,7
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	24,5	18,9	19,8	19,0	-5,5	-0,8
Підприємства, які одержали чистий прибуток, %	69,6	86,7	83,5	83,1	13,5	-0,4
Підприємства, які одержали чистий збиток, %	30,4	13,3	16,5	16,9	-13,5	0,4

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

Зменшення розміру чистого прибутку, скорочення рівня рентабельності та втрата підприємствами доходів відображає нестабільне макроекономічне середовище впливає на фінансові результати. До цього також можна віднести постійні витрати: оплата праці, яка в 2020 році збільшилась, орендна плата за паї зросла у 2020 році на 26 %. Щоб бути конкурентним потрібно інвестувати в персонал та добросовісно поводитися з орендодавцями. Звичайно, бажані розміри виплат з боку отримувачів завжди будуть спрямовані на максимум, але ображати людей теж недобре. Слід економічно обґрунтовано підходити до визначення рівня виплат головним партнерам. Звідси і будуть формувати лояльність, імідж та продуктивність праці на тому рівні, що дозволить бути конкурентоспроможним.

На будь-якому сільськогосподарському підприємстві рушійною силою є автопарк. Чим сучасніша техніка та ефективніше її використання, тим

вищими будуть показники продуктивності і конкурентоспроможності. Зниження витрат, скорочення часу на виконання поставлених завдань, вирішення логістичних проблем прямо пропорційно пов'язано з видами техніки та її складовими. Так забезпеченість підприємств тракторами, комбайнами, плугами, боронами, культиваторами щороку збільшується і модернізується.

Такими чином, сільське господарство формує продовольчу, економічну, екологічну й енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей, соціально-економічні основи розвитку сільських територій. В Україні аграрний сектор забезпечує 10 % ВВП і близько 40 % експортних надходжень. Зайнятість населення в сільському, рибному й лісовому господарстві – 17 % від усіх працівників. Станом на 01.01.2020 сільськогосподарські угіддя становили 41 310,9 тис. га (68,5 % від загальної площі земель). Так, рілля становить 32 757,3 тис. га, пасовища – 5250,3 тис. га, сіножаті – 2283,9 тис. га, багаторічні насадження – 852,7 тис. га, перелоги – 166,7 тис. га. Площа орних земель України дорівнює 30 % орних земель Європейського Союзу і 2,1 % – світового банку. В Україні зосереджено близько 25 % найродючіших чорноземів у світі, які в умовах помірного клімату надають українським виробникам значні природні конкурентні переваги й унікальний сільськогосподарський потенціал.

Висновки до розділу 2

1. За результатами дослідження виявлено, що війна в Україні спровокувала світову кризу в 2022 році, наслідком якої стало зростання цін на продукти харчування, енергію та добрива, що негативно вплинуло на економіку 74 країн світу, що розвиваються, із загальною чисельністю населення 1,2 млрд

Конкуентоспроможність агропромислового підприємства в умовах продовольчої кризи є ключовою проблемою у забезпеченні функціонування національної економіки та світового ринку.

2. На основі аналізу статистичних даних визначено, що базовою складовою агропромислового комплексу є сільське господарство, яке є системоутворюючим, забезпечуючи розвиток технологічно пов'язаних сфер національної економіки та формує продовольчу безпеку держави. У 2021 році сільське, рибне та лісове господарство України створило 12,4 % ВВП, 41 % національного експортного доходу, забезпечило зростання виробництва сільськогосподарської продукції на 16,4 % та 17,3 % зайнятості.

Високі темпи економічного зростання забезпечувало сільське господарство України у довоєнний період: протягом 2009–2013 рр. валова продукція галузі зросла більше, ніж на 25 %, протягом 2016–2018 рр. зростання становило 12 %, а у 2021 р. зросло на 16,4 % порівняно з попереднім роком. Починаючи з 2009 року скорочується обсяг тваринництва. Докризові роки (до 2008 р.) мали успішні аграрні сезони. Найпродуктивніші роки для рослинництва були 2011 та 2021 року, у які спостерігається найбільший обсяг виробництва продукції.

3. Порівняльний аналіз демонструє, що у структурі сільського господарства за обсягом виробленої продукції у 2021 році лідируючі позиції займає Вінницька область (8,3 %). Стабільними регіонами є центральний та північний. Найменшими за показниками виробництва є західні та східні регіони. Щодо рослинництва: основними виробниками є Вінницька, Полтавська, Кіровоградська області, південно-східні Дніпропетровська, Харківська області. Київська знаходиться в когорті основних виробників. Якщо поглянути карту ґрунтів України, то такий розподіл є оптимальним і логічним. Оскільки природні ресурси спонукають дані області виробляти значні обсяги продукції рослинництва.

4. Розподіл областей за виробництвом продукції тваринництва дещо

відрізняється від рослинництва. Проте лідером залишається Вінницька область. Західні області знаходяться в групі провідних, разом з Київською, Черкаською та Дніпропетровською. Південні та східні області мають найменші показники з виробництва продукції тваринництва. Основоформуєчими АПК України є наступні області: Вінницька (8,3 %), Дніпропетровська (6,2 %), Черкаська (6 %), Полтавська (5,9 %) Київська (5,7 %), Хмельницька (5,6 %), Харківська (5,2 %), Кіровоградська (5,2 %), Чернігівська (4,8 %) – ці адміністративні одиниці створюють понад 50 % сільськогосподарської продукції.

5. Отримані результати свідчать, що у довгостроковому періоді ціни на продукцію сільського господарства постійно зростають, що відповідає загальносвітовій тенденції. У середньо-, короткостроковому періоді має місце коливання цін, особливо на продукцію рослинництва.

6. Протягом 2018 – 2021 років Україна розширювала зовнішньоекономічну діяльність на світовому продовольчому ринку. У 2018–2021 рр. експорт продукції сільського господарства і харчової промисловості становив майже 43 % товарного експорту України. Питома вага експорту у валовій доданій вартості сільського, лісового і рибного господарства сягнула 83,1 відсотка. Товарна структура сільськогосподарського експорту відповідає умовам, які склалися у сфері АПК, але не задовольняє очікування. Співвідношення рослинного експорту до тваринного дорівнює 1:11. Тобто продукція рослинництва в 11 раз більше приносить доходів на зовнішній арені, ніж тваринницька. Це через відсутність достатньої конкуренції та державних програм з розвитку тваринницького сектору. Найбільшу частку в експорті займають зернові культури та насіння (75 %) і плоди олійних культур (15 %) – вони є лідерами з-поміж інших. Нарощують масштаби експорту плоди та горіхи +41 %, м'ясна продукція за рахунок птахівництва. Найбільше зростання частки експорту сільськогосподарської продукції України відбулось на ринку кукурудзи, пшениці, ячменя.

7. Цікавими є оцінки імпортової складової в експорті окремих видів української агропродовольчої продукції. Так, імпортна складова у вартості експорту кукурудзи і пшениці у 2015 р. становила 17,3 %, а у 2019 р. скоротилася до 16,4 %. У товарній структурі імпорту відбулося нарощення закупівель за усіма категоріями сільськогосподарської продукції: продукції категорії тваринництва імпортували на загальну суму в 1,3 млрд дол. (+17 %); продукції рослинництва – майже на 2 млрд дол. (+11 %); жирів і олії – на 280 млн дол. (+11 %); готової продукції імпортували майже на 3 млрд дол. (+13 %).

8. Виявлено, що головними суб'єктами господарювання агропромислового комплексу виступають фермерські господарства, сільськогосподарські підприємства, агрохолдинги та ТНК. У світовій торгівлі наша держава не є бенефіціаром ТНК. У результаті високої ділової активності склалися три кластери аграріїв – дрібні, які виробляють до 9 % сільськогосподарського ВВП (тобто виробленого всіма аграрними підприємствами), ще майже 20 % продукують агрохолдинги, а решту – середні за розмірами господарства, у яких по 5–10 тисяч га., останні – це становий хребет вітчизняного агровиробництва

Сільськогосподарське виробництво господарствами населення домінує в Закарпатській (89,4 %), Чернівецькій (70,4 %) та Івано-Франківській (55,5 %) областях (ці області відповідно і не створюють вагому частку у загальному обсязі виробництва. Підприємства створюють значну перевагу у решті областей, особливо у Чернігівській (83,9 %), Черкаській (80,4 %).

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях автора [140; 148; 149; 160-162].

РОЗДІЛ 3

МОДЕРНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ В УМОВАХ ПРОДОВОЛЬЧОЇ КРИЗИ

3.1. Вплив руйнацій агросектору на конкурентоспроможність агропромислових підприємств та процеси розгортання продовольчої кризи

Значну загрозу продовольчій безпеці та аграрному сектору України й світу становлять воєнні дії в Україні. Внаслідок воєнних дій завдано руйнацій сільському господарству України, порушено ланцюги поставок української агропромислової продукції країнам-імпортерам, що призвело до дефіциту продовольства та підвищення цін.

Оцінити масштаб руйнувань та збитків для української економіки на сьогодні дуже складно. Так, наприклад, станом на 2021 рік під тимчасовою російською окупацією перебувало 43330 км² (7 % від площі України). Зазнали такої долі АР Крим та частина Донецької і Луганської областей. Після 24 лютого 2022 року це число зросло 2,9 разів. Перелік розширився такими областями: Київська, Житомирська, Сумська, Чернігівська, Харківська, Херсонська, Запорізька, Миколаївська, Одеська. Початок повномасштабного вторгнення призвів до ліквідації та призупинення господарської діяльності головних підприємств у кожній з областей. Наслідки, з якими зіткнулися жителі звільнених територій долаються і сьогодні. Так загальні втрати ВВП України становлять 30 млрд дол. США, з них 6,9 млрд дол. США припадають на «житницю» національної економіки (рис. 3.1).

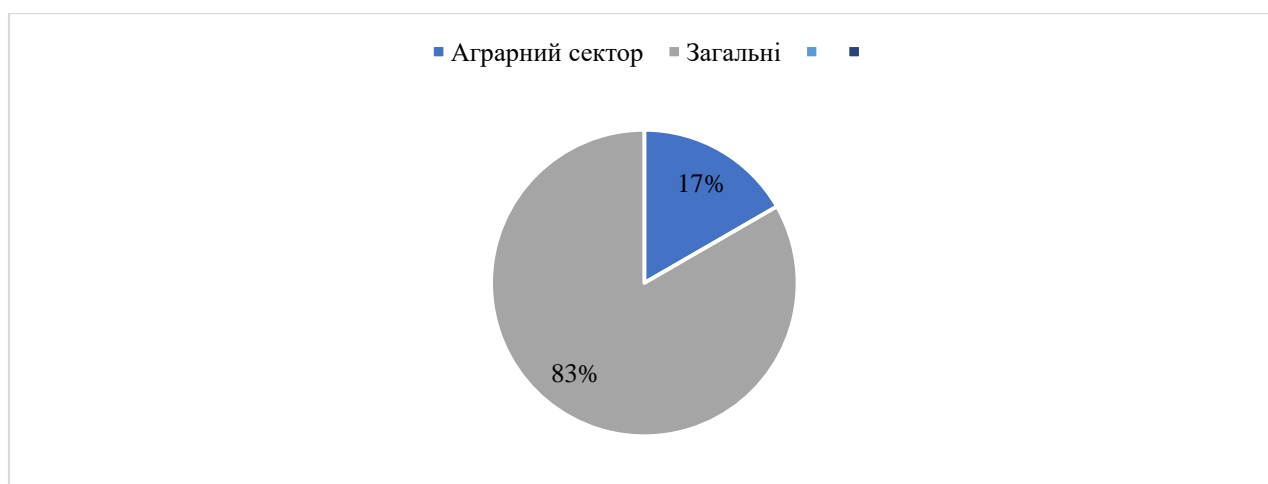


Рис. 3.1. Частка втрат аграрного сектору в їх загальному обсязі у 2022 році, %

Джерело: побудовано за [163].

Загальні потреби на відновлення агропромислового сектору України протягом 2023 – 2033 років становлять 9,3 млрд дол. США (рис. 3.2).

Відновлення сільськогосподарського виробництва	Реконструкція та заміна пошкоджених активів, обладнання	
2027-2033; \$10.2	2027-2033; \$6.5	2023-2026; \$2.8
	Сільськогосподарські громадські установи	Негайне відновлення виробництва
2023-2026; \$4.3	2027-2033; \$2.8	2023-2026; \$1.9
		2023-2026; \$1.2

Рис. 3.2. Структура потреб ревіталізації агропромислового сектору

Джерело: побудовано за [164].

Найбільшого пошкодження зазнала сільськогосподарська техніка – 2,89 млрд дол. США, далі йдуть втрати продукції – 1,87 млрд дол. США, і вже

потім пошкодження виробничих потужностей та земель.

У кожній області завдано шкоди аграрному сектору, який годує не лише українців, але й світову спільноту (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Регіональний розподіл сільськогосподарських збитків і втрат

	Збитки	Втрати	Всього	% до збитків і втрат у національній економіці
Вінницька	-	2,034	2,034	5,1
Волинська	-	353	353	0,9
Дніпропетровська	1	1,827	1,828	4,5
Донецька	960	1,447	2,406	6,0
Житомирська	0	795	795	2,0
Закарпатська	-	45	45	0,1
Запорізька	1,447	2,445	3,892	9,7
Івано-Франківська	-	72	72	0,2
Київська	457	1,778	2,235	5,6
Кіровоградська	1	1,553	1,554	3,9
Луганська	2,500	1,167	3,667	9,1
Львівська	-	384	384	1,0
Миколаївська	386	1,686	2,072	5,2
Одеська	1	1,335	1,336	3,3
Полтавська	0	1,985	1,985	4,9
Рівненська	-	484	484	1,2
Сумська	116	1,509	1,625	4,0
Тернопільська	-	771	771	1,9
Харківська	1,207	2,985	4,192	10,4
Херсонська	1,411	2,137	3,547	8,8
Хмельницька	-	1,044	1,044	2,6
Черкаська	1	1,581	1,582	3,9
Чернівецька	0	181	181	0,4
Чернігівська	231	1,889	2,120	5,3
Україна	8,718	31,488	40,205	100

Джерело: узагальнено за [164].

Війна повністю призупинила, будь-які, виробничі процеси та заходи щодо вдосконалення аграрного сектору України. Початок бойових дій наприкінці лютого 2022 року ознаменував невизначеність у проведенні весняних польових робіт та станом господарств у цілому.

До основних проблем аграріїв у 2022-2023 роках належать:

- окупація населених пунктів та відсутність доступу до господарств (2653 од. – кількість суб'єктів господарювання агропромислового комплексу, які зазнали збитків);

- втрата робочої сили (мобілізація, добровольчі виклики та переселення – хоча для аграрного сектору, як критичної галузі було дозволено бронювання працівників, таким чином, відсоток мобілізованих трактористів і комбайнерів незначний);

- пошкодження майна (майнові втрати: техніка, склади, ангари, елеватори);

- логістичні перешкоди (руйнування інфраструктури);

- паливна криза (зростання вартості енергоресурсів, відсутність достатньої кількості);

- «блокада портів» – це питання, яке стоїть «ребром» з перших днів війни, вихід РФ з «Зернової угоди» ознаменує невизначеність для українського агровиробника;

- мінування полів – для огляду земельних банків щодо наявності мін чи снарядів також потрібен час, у деяких місцевостях із-за цих проблем можливо обмеження в проведенні польових робіт (близько 1 млн га потребує огляду);

- нереалізоване зерно – агрохолдинги є менш гнучкими до змін в макросередовищі, ніж фермера, адже їм масштаби виробництва потребують змін у всіх складових і переорієнтації на стратегію зниження собівартості та впровадження елементів диференційованого землеробства);

- енергетична криза – осінні обстріли території України привезли до пошуку альтернативних джерел енергії для продовження повноцінного

виробничого циклу;

- екоцид українських земель (забруднення найродючіших ґрунтів, руйнація Каховського водосховища, втрата 1,9 млн га – ріллі та 9 тис. га – багаторічних насаджень).

Наприкінці березня 2022 року сільськогосподарські підприємства центральної, північної-західної та північної частини України здійснили моніторинг свого майна для формування цілей та планів посівної кампанії. Загалом у критичному стані (без можливості провести повноцінні весняні польові роботи) залишились південно-східні області України, з запізненням, розпочали північні області, майже за планом було реалізовано посівну у центральних областях.

Проте, найгіршим аспектом для українського сільського господарства залишається необхідність приймати управлінські рішення в одному сезоні і вирішувати питання збуту/експорту – в іншому.

Тому успішна весняна посівна ще не гарантує досягнення цільових фінансових показників. Фактор невизначеності з транспортом залишається найбільш впливовим. Особи, що приймають рішення потребують не лише статистичних даних і гарантій від партнерів, але й експертної оцінки щодо майбутнього українського сільського господарства.

Згідно з «Інтерактивною мапою руйнувань агросектору» найбільша кількість об'єктів агросектору, які зазнали руйнувань знаходиться в Харківській та Херсонських областях, далі йдуть Миколаївська, Київська, Чернігівська та Дніпропетровська області (рис. 3.3).



Рис. 3.3. Розподіл областей за кількістю пошкоджених об'єктів

Джерело: побудовано за Інтерактивною мапою руйнувань агросектору.

Якщо оцінювати рівень пошкоджень, то найбільших втрат зазнали ті ж самі території, що й на попередньому рисунку. Структура об'єктів за рівнем пошкоджень продемонстрована на рис 3.4.

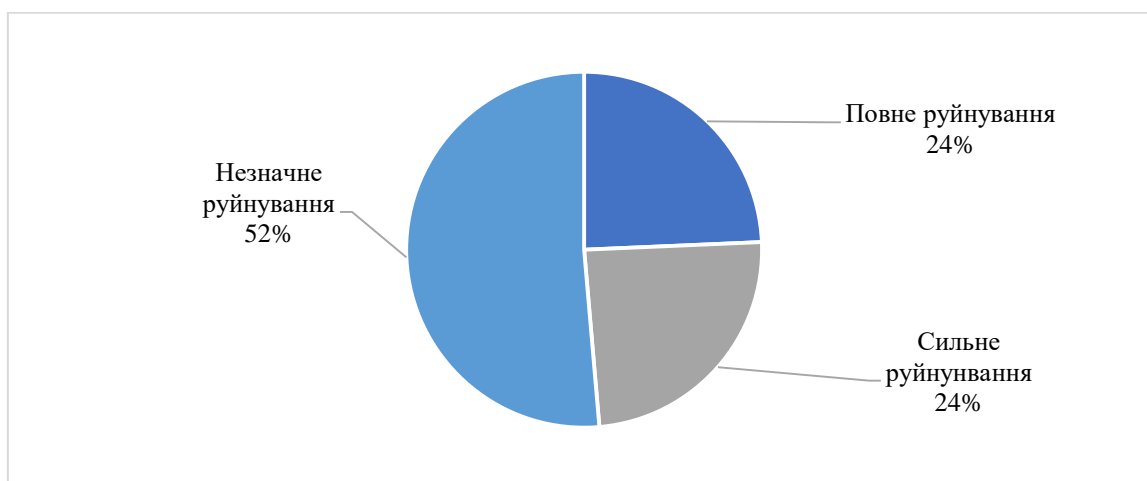


Рис. 3.4. Розподіл об'єктів за ступенем пошкодження, %

Джерело: побудовано за Інтерактивною мапою руйнувань агросектору.

За типом об'єктів лідируючу позицію займають українські землі, які не підлягають використанню до моменту їх перевірки – 50 %, наступним йдуть техніка та споруди – 17 % , також транспорт – 6 %. Значних втрат зазнали тваринницькі комплекси північних областей – 3 % (рис. 3.5).

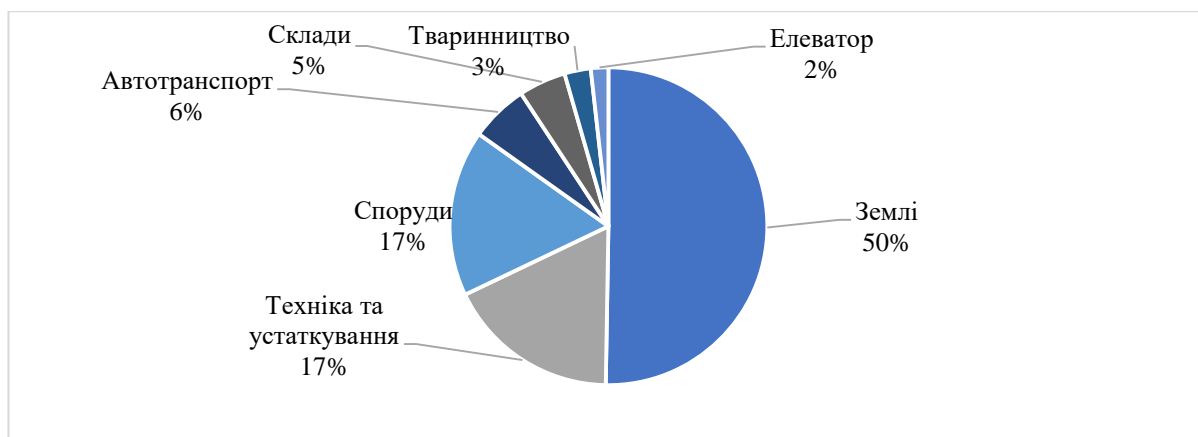


Рис. 3.5. Структура пошкоджених об'єктів агросектору, %.

Джерело: побудовано за Інтерактивною мапою руйнувань агросектору.

За даними проведеного структурного аналізу розглянемо кожну область в розрізі за видом пошкодженого об'єкту та ступенем руйнувань. Лідером за кількістю пошкоджених об'єктів є Харківська область. Бойові дії охопили господарства та підприємства 14 територіальних громад (Ізюмської, Оскільської, Харківської, Балаклійської тощо). У Харківській області 291 об'єкт агросектору зазнав руйнувань. Серед них найбільшу частку становлять:

- 131 земельна ділянка була пошкоджена, з них: 127 незначне пошкодження, 4 – повне і сильне руйнування. Площа 1740 га не підлягає обробітку та використанню.

- на другому місці техніка та устаткування і споруди – підприємства ТОВ «Агротехніка», СТОВ «Обрій», ТОВ «АПК Хлібпродукт», ПОСП «Рубас» втратили понад 100 об'єктів;

- значні втрати з автотранспортом серед якого 80 % не підлягає відновленню (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Розподіл об'єктів агросектору Харківської області за ступенем руйнувань, од.

Назва об'єкту	Повне	Сильне	Незначне	Всього, од.
Споруда для зберігання продукції	3	5		8
Тваринницький комплекс	1		3	4
Автотранспорт	17	4		21
Інше	1	4	1	6
Адмін/господарська споруда	16	28	4	48
Сільськогосподарська техніка та устаткування	32	33	3	68
Земельна ділянка	2	2	127	131
Знищена агропродукція	3			3
Теплиця		2		2
Всього, од.	75	78	138	291

Джерело: побудовано за Інтерактивною мапою руйнувань агросектору.

Загалом 53 % об'єктів отримали сильні пошкодження або не підлягають відновленню. Ситуація в даній області проводжує залишатися не стабільною та потребує детальнішого вивчення наслідків війни для аграрного сектору.

Наступною областю за кількістю пошкоджених суб'єктів господарювання та їх господарств є Херсонська область, 10 територіальних громад зазнали пошкоджень і на сьогоднішній день продовжують нести втрати через відсутність можливості повноцінно вести господарську діяльність. Понад 1000 га не підлягають обробітку і потребують повноцінного огляду та відновлення. У значних масштабах пошкоджено трактори, комбайни та устаткування. Сильних руйнувань зазнали споруди. У таблиці 3.2. детально надано розподіл об'єктів агросектору Херсонської області за ступенем руйнування. До загальної кількості ще додаються елеватори, які втратили свою функціональність (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Розподіл об'єктів агросектору Херсонської області за ступенем руйнувань, од.

Назва об'єкту	Повне	Сильне	Незначне	Всього, од.
Споруда для зберігання продукції	2	5		7
Тваринницький комплекс	1	2		3
Автотранспорт	5	1		6
Інше	5	1		6
Адмін/господарська споруда	4	7	2	13
Сільськогосподарська техніка та устаткування	10	9	2	21
Земельна ділянка	106	1	31	138
Елеватор	1	2		3
Багаторічні насадження		1		1
Всього, од.	134	29	35	198

Джерело: побудовано за Інтерактивною мапою руйнувань агросектору.

У Херсонській області 67 % об'єктів агросектору зазнали повного руйнування. Херсонська область продовжує частково знаходитися в окупації та оговтується від наслідків вибуху на Каховському водосховищу. Даний регіон втратив потенціал розвитку аграрної справи на роки.

Донецька область – територія України, яка з 2014 року частково перебуває в окупації. Вже на той час аграрна сфера даного регіону залишилась без свого максимуму. Після 24 лютого 2022 року втрати зросли в геометричній прогресії. Бахмутська, Курахівська, Мар'їнська, Маріупольська, Сіверська, Вугледарська, Слов'янська територіальні громади перебувають у сірій зоні і дані по їх втратам лише можна припустити. З ресурсу «Інтерактивна мапа руйнувань агросектору України» відомо про 32 об'єкта, які зазнали пошкоджень. З них найбільше споруди. Даний регіон потребує детального вивчення та відновлення після деокупації.

Миколаївська область має втрати споруд у 4 територіальних громадах,

пошкодження техніки. Північні області зазнали втрат по кожному з об'єктів загальною кількістю 30 одиниць. Лідером виступає Київська і Чернігівська область. Громади цих областей перебували в окупації в середньому 25 днів. Західні області мають найменший відсоток руйнувань і залишаються головним центром для переміщення виробництв та відкриття офісів, які виїхали з окупованих територій.

З метою підтримки агросектору внаслідок руйнації з боку держави надано наступні програми та можливості:

- звільнення від оподаткування ввезним митом товарів, що використовуються для зберігання зернових та олійних культур. Насамперед, це стосується альтернативних засобів зберігання полімерних рукавів та мішків, а також причепів і напівпричепів, дане нововведення є корисним для середніх і малих гравців аграрного сектору, проблема зберігання і відсутності збуту породжує необхідність пошуку елеваторів, ангарів, які вже й так заповнені минулорічним і цьогорічним врожаєм. Деякі представники такі як ТОВ «Баришівська зернова компанія» придбали елеватор у Словаччині та вже з вересня 2022 року активно приймають зерно. Але враховуючи їх масштаби діяльності фермерським господарствам та сільськогосподарським виробникам з земельним банком 100–10000 га потрібно залучати альтернативні місця зберігання. Деякі підприємства використовують рукава ще з 2019 року і на основі їх досвіду, інші теж почали їх активне впровадження;

- спрощена процедура реєстрації сільськогосподарської техніки дозволяють зменшити час на перевірки документів, реєстраційні дії та пришвидшує процедуру приватизації техніки. Переходу до електротракторів та комбайнів не відбулося. Але для футуристичних та ефективних поглядів розумного аграрного сектору України доцільно розглянути ідею створення Інституту інновацій АПК України, де можна реалізувати у співпраці з агрохолдингами та зарубіжними концернами з виробництва сільськогосподарської техніки ідеї у сфері електроспецтехніки;

- зміни в Земельному кодексі: найважливіший аспект це автоматичне поновлення оренди приватних, державних та комунальних земельних ділянок без врахування особистих інтересів суспільства. Це в свою чергу, гарантує агровиробникам збереження площі оброблювальної землі та можливості планувати подальшу діяльність. Водночас, такі зміни заборонили передачу ділянок у приватну власність розпайованих земель, що створює своєрідну затримку у реалізації права громадянина Україна на приватну власність, а саме вільне розпорядження своїм майном і до того ж отримання доходу від земельних відносин. У перспективі мають бути зроблені зміни до даного закону по цьому аспекту;

- бронювання сільськогосподарських працівників на період воєнного стану забезпечило можливість зберегти фахівців на час виконання польових робіт з пролонгацією;

- переорієнтація посівної кампанії на гречку та горох для забезпечення внутрішньої потреби населення у продуктах харчування;

- гранти на теплиці та сади – програма від Міністерства аграрної політики та продовольства України, яка дозволяє реалізувати наявні фактори виробництва у прибутковий бізнес з вирощування ягід, овочів;

- зернові угоди стали рушійним важелем у запуску аграрного виробництва спочатку війни в Україні. Дані домовленості можна порівняти з наданням кисню тяжкохворому пацієнту. Агровиробники потребували деблокади портів Одеси та Миколаєва для збуту врожаю 2021 року, адже 20 млн тонн зерна, які заблоковані у сховищах портів потребували якнайшвидшого транспортування. Підписання дзеркальних угод України і росії з Туреччиною і ООН, дозволило використання 3-х портів «Одеса», «Південний» та Чорноморець» на 120 днів з 22.07.2022 року. Сьогодні ця угода знаходиться у стані «блокування». Потрібно шукати альтернативу для реалізації врожаю 2023 року;

- гуманітарне розмінування програма, яка дозволяє безкоштовно перевірити поля на наявність небезпечних предметів.

До повномасштабного вторгнення ІДП становив 12.8. Тобто людина з середньою заробітною платою могла придбати кількість продуктових кошиків еквівалентну запасу на 12.8 місяців. Після 24 лютого ІДП суттєво знизився, оскільки зменшилися доходи та зросли ціни на продовольство. В залежності від місяця, ріст цін на продовольство склав 4-26 %, порівняно до довоєнного рівня. Середній місячний дохід споживача знизився на 6.0-39.1 %, залежно від сценарію доходів [165].

У 2022 році за даними FAO близько 735 млн людей спіткав голод. Протягом останніх 7 років найбільшу частку серед найменш забезпечених продовольством займали країни Африки. Нестача їжі та зростання населення призводить до падіння рівня розвитку країн, спричиняє бідність, безробіття тощо. При цьому за прогнозами ООН до кінця 2050 року чисельність населення планети може зрости до найвищої позначки — 8,6 мільярда, що посилить проблему продовольчого забезпечення.

На рис. 3.6 відображено загальний стан справ у світі з темпами зростання продовольчої кризи у регіонах та в цілому на планеті.

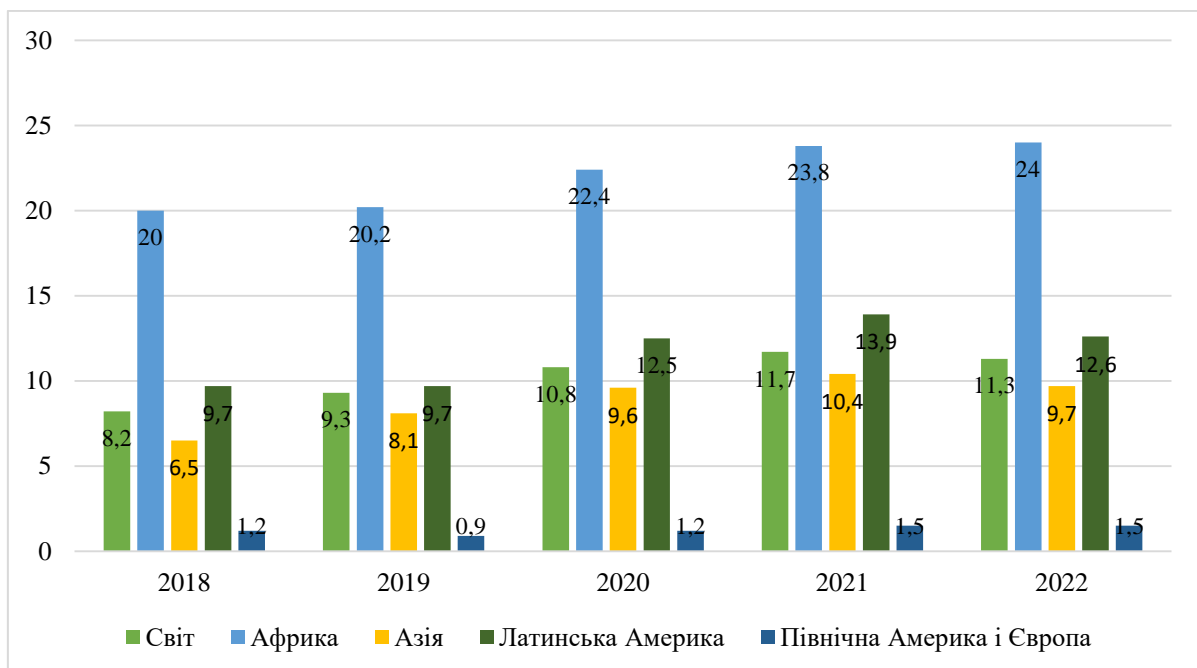


Рис. 3.6. Динаміка продовольчої забезпеченості світу та регіонів 2018-2022 рр., %

Джерело: побудовано за даними FAO.

Сприятливі умови для проживання та існування належать країнам Північної Америки та Європи. У них показник першочергової продовольчої забезпеченості за останні 5 років зріс на 0,3 %. Порівняно зі світовим (3,1 %) це зовсім не критично. Щодо «лідерів» серед найбільш та найменш забезпечених країн, то африканські країни беруть пальму першості. Бідність, примітивний спосіб життя, відсутність інвестицій, стрімке зростання чисельності населення, низький рівень розвитку медицини, відсутність комунікацій та цивілізацій, а також кліматичні умови створюють складні умови для виживання збільшують число голодуючих. Країни азійського та латиноамериканського регіонів мають схожі показники продовольчої забезпеченості. Щороку число осіб, які не отримують достатньої кількості продовольства зростає на 0,6-1 % в Латинській Америці та зменшується в Азії. Зменшення відбувається за рахунок державних заходів щодо боротьби з голодом і демографічним бумом.

Глобальний голод, який вимірюється поширеністю недоїдання, залишався відносно незмінним з 2021 по 2022 рік, але все ще значно перевищує рівень до пандемії COVID-19, вразивши близько 9,2 відсотка населення світу в 2022 році порівняно з 7,9 відсотка в 2019 році. До цього ж додається війна в Україні. Яка зменшила надходження необхідної кількості продовольства до країн Азії, Африки та ЄС. Відкритість та взаємозалежність глобальної економіки спіткала проблема відсутності рішень логістичних питань. Найбільше зростання глобального голоду відбулося у 2019 році. Відбувається загострення продовольчої кризи. Рис. 3.7 містить динаміку чисельності населення світу, яких спіткав голод 2017-2022 рр.

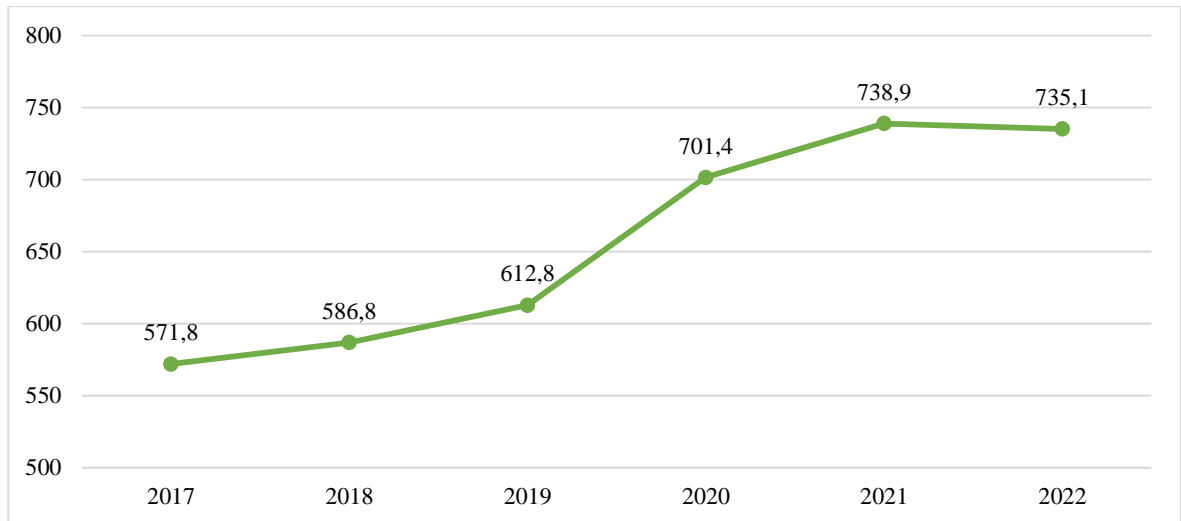


Рис. 3.7. Динаміка глобального голоду 2017-2022 рр., (млн осіб)

Джерело: побудовано за даними FAO.

З початком пандемії чисельність голодного населення зростає на 88,6 млн осіб. Боротьба з вірусом призвела до транспортного колапсу та відсутності можливості фізично надати необхідний обсяг продовольства для країн, які це потребували. Початок війни в Україні збільшив чисельність голодуючих на 47 млн осіб.

Показники вироблених та проданих товарів і послуг за 2022 рік у: Китаї, США, Німеччині є вагомим для світової економіки. Лідирують США (рис. 3.8). Польщу взято для порівняння і демонстрації того, як має бути при раціональному використанні наявних природних ресурсів, трудового капіталу та обранні чіткої стратегії розвитку країни. Україна – держава, яка знаходиться в стані війни. Показник ВВП за 2022 рік – це дані, які є символічними демонструють відсутність виробничого потенціалу та втрату надходжень від експорту формуючих товарів ВВП України у 3 рази менший за польський. Говорити про дані провідних країн можемо лише для розуміння того, куди потрібно рухатися і як слід вибудовувати зовнішньоекономічну діяльність, щоб отримати бажані результати.

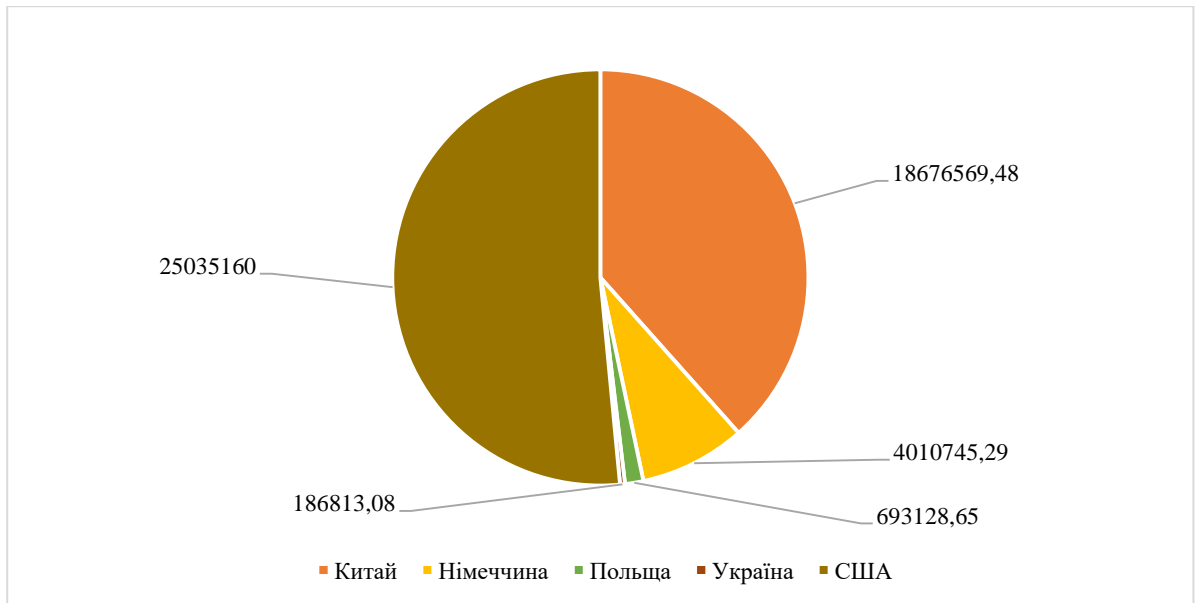


Рис. 3.8. ВВП окремих країн світу, млн дол. США

Джерело: побудовано за даними ООН.

Щодо ВВП на душу населення, то Україна потрапляє до когорти бідних держав. У 2022 році цей показник становив 172070,37 грн в рік. Середньомісячна заробітна плата – 14339,20 грн. Дані показники демонструють те, як можна і потрібно розвивати країну (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Країна	ВВП на душу населення, дол. США	Місячний зарібок, дол. США	Місячний зарібок, грн	Різниця по відношенню до України, грн
США	74005,06	6167,09	225521,78	211182,58
Німеччина	48107,87	4008,99	146603,11	132263,91
Польща	17390,32	1449,19	52994,98	38655,78
Китай	12810,03	1067,5	39037,07	24697,87
Україна	4705,41	392,12	14339,20	0,00

Джерело: узагальнено за даними ООН та Державної служби статистики України.

Перед сільським господарством стоять багатогранні завдання:

- Виробництво продукції має збільшуватися, через стрімке зростання

населення планети;

- Чисельність робочої сили в сільському господарстві має зменшуватися;
- Зростання обсягу сировини для ринку біоенергії;
- Використання ефективних та більш стійких методів виробництва;
- Адаптація до клімату [166].

Для України ситуація з забезпеченням продовольчої безпеки стоїть не менш гостро, ніж для країн Африки. Поширеність недоїдання (PoU) – це оцінка частки населення, звичне споживання їжі якого є недостатнім для забезпечення рівня енергії, необхідного для підтримки нормального активного та здорового життя. Населення, яке не отримує необхідної кількості харчових продуктів, зростає, починаючи з 2017 року (рис. 3.9).

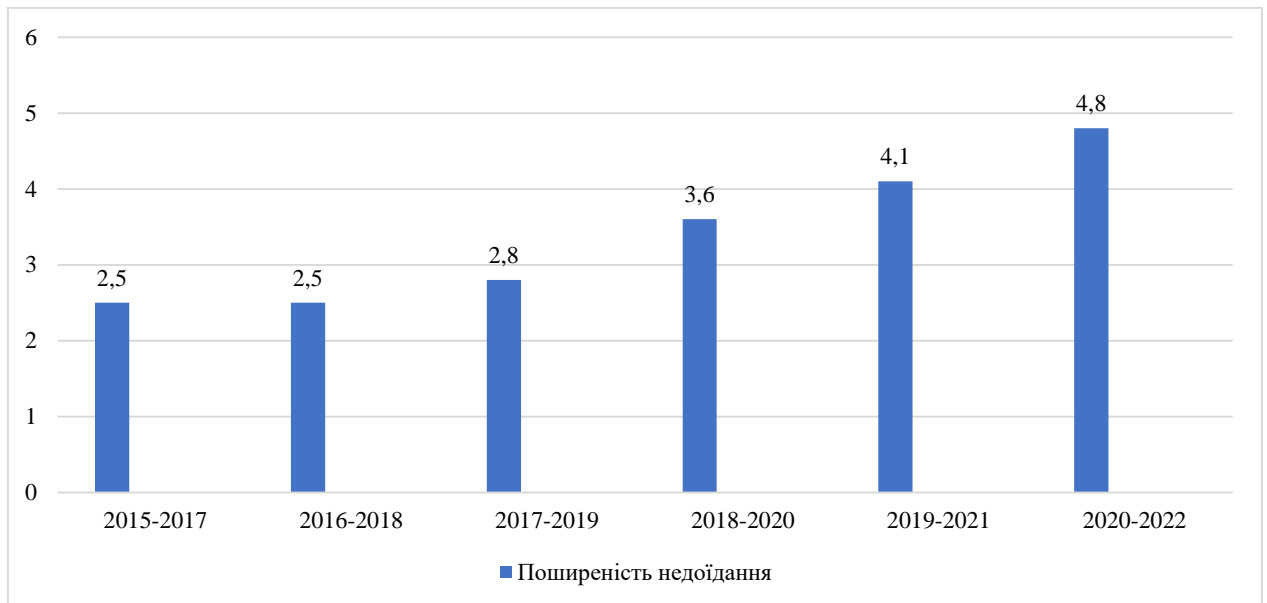


Рис. 3.9. Динаміка поширеності недоїдання в Україні 2015-2022 рр., %

Джерело: побудовано за даними FAO, <https://www.fao.org/faostat/en/#data/FS>

Кількість людей, які страждають від недоїдання в Україні 2020-2022 рр. становить 2 млн осіб. Динаміка цього показника наступна: за останні 5 років чисельність населення, які страждають від голоду збільшилась на 700 тис. осіб (рис. 3.10).

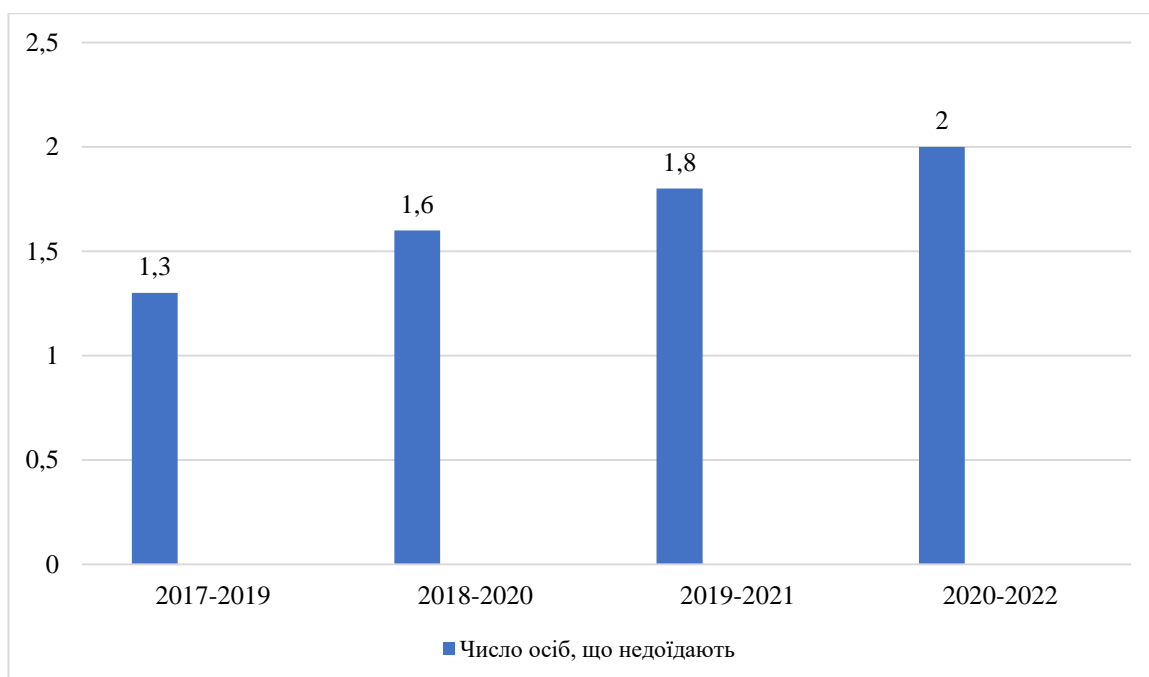


Рис. 3.10. Динаміка чисельності населення, які страждають від недоїдання в Україні 2017-2022 рр., млн осіб

Джерело: побудовано за даними FAO, <https://www.fao.org/faostat/en/#data/FS>

Показник гострої нестачі продовольства в розрізі 2015-2022 рр. охоплює мільйони українців. Лише за останні 2 роки цей показник зріс на 700 тис. осіб, в 2015 року на 800 тис. осіб (рис. 3.11).



Рис. 3.11. Динаміка чисельності населення з гострою нестачею продовольства 2015-2022 рр., млн осіб

Джерело: побудовано за даними FAO, <https://www.fao.org/faostat/en/#data/FS>

Україна посідає останнє місце серед країн Європи у Глобальному індексі продовольчої безпеки та 71-е у світі серед 113 країн за підсумками 2022 року. Economist Impact (Додаток А).

Сьогоднішній показник у розмірі 2 млн осіб, які недоїдають можна щодня зменшувати спільними зусиллями підприємств і держави, шляхом вибудованої співпраці. Одне середнє сільськогосподарське підприємство може зменшити дане число на тисячі осіб. А якщо таких буде десятки, сотні, то проблему вирішити реально і при цьому сформувати потужний аграрний комплекс, який буде отримувати необхідні пільги, дотації, субсидії від держави.

Є думка, що війна зробила нас стійкими і гнучкими у питаннях пошуку шляхів підтримки аграрного виробництва. Але є низка причин вважати, що ми втратили можливість сформувати потужне сільськогосподарське виробництво, яке б дозволило отримувати більші надходження від експорту та зменшити імпорт товарів продовольчого характеру. Аграрний сектор України залишився ресурсним постачальником для країн Європи, Азії та Африки.

Важливо, щоб запрацював процес повноцінного виготовлення готового продукту як для внутрішнього ринку, так і зовнішнього. Лише власне виробництво дозволить Україні мати стійку позицію в світовій економіці і використовувати конкурентні переваги для участі в прийнятті рішень щодо глобальної політики провідних країн світу.

3.2. Соціальна відповідальність підприємств агропромислового комплексу як конкурентна перевага

Впровадження елементів соціальної відповідальності бізнесу в Україні знаходиться на етапі становлення. Головною причиною даного процесу є недостатній рівень розвитку свідомості суспільства, ступінь задоволеності потреб та розуміння важливості інтересів кожного зі стейкхолдерів.

Для різних країн характерні моделі соціально відповідального бізнесу, відповідно до яких бізнес, крім дотримання законів і виробництва якісного продукту, добровільно бере на себе додаткові зобов'язання перед суспільством, вносить значний внесок у поліпшення якості життя людей [168]. За Ф. Котлером дане поняття набуває класичних рис і визначається як: «вільний вибір компанії на користь зобов'язання підвищувати добробут суспільства, реалізуючи відповідні підходи до ведення бізнесу і виділяючи корпоративні ресурси» [169].

Згідно місії та принципів діяльності Європейського Альянсу корпоративної соціальної відповідальності (створений 2006 року) соціальна відповідальність визначається як концепція залучення соціальних і екологічних напрямків у діяльність бізнесу на засадах добровільності та взаємодії між усіма зацікавленими сторонами (групами впливу) [170].

Українському варіанту соціальної відповідальності бізнесу притаманні наступні риси:

- частково сформована концепція соціальної відповідальності бізнесу в Україні, зовсім не відповідає існуючим моделям провідних країн світу (США, Німеччина, Японія, Китай і т.д.);

- питання добровільності постає особливо гостро, адже соціальна відповідальність бізнесу має вимушений характер або заради «піару»;

- висока вагомість особистісного контакту у формуванні програм соціальної політики на рівні держави і регіонів, так і на рівні підприємств;

- мультиваріативність соціальної активності сформованої на основі вирівнювання соціальної необхідності та соціального ефекту;
- наявність розбіжності у поглядах та баченні щодо пріоритетності проблем і рішень з точки зору населення і бізнесу;
- активна підтримка ЗСУ та повна віддача необхідних ресурсів заради перемоги.

Аграрний сектор України, з точки зору реалізації принципів соціальної відповідальності бізнесу, є одним з найголовніших центрів впровадження міжнародних стандартів у сфері охорони праці, екології, використанні інновацій, взаємодії з місцевими контактними групами і реалізації соціальних заходів і програм для підвищення економічного рівня життя місцевого населення. Адже більшість українських агропідприємств співпрацюють з іноземними компаніями, які у договорі на здійснення певної операції (продажу зерна, техніки тощо) обов'язково мають перевірку на відповідність українського підприємства їхнім стандартам праці (який відсоток людей з обмеженими можливостями працює на вашому підприємстві), екології (який рівень забруднення надходить від автомобілів, що використовує фірма, наприклад).

Також соціальна відповідальність бізнесу є показником конкурентоспроможності агропідприємств, особливо зернотрейдерів, у їхній діяльності основним фактором виробництва є земля – орендні земельні відносини. Орендодавці є цільовою аудиторією соціальної відповідальності бізнесу, окрім встановленої орендної плати за земельну ділянку, вони також отримують низку бонусів і переваг і тут починає діяти «невидима рука» А. Сміта, адже місцева громада теж має зиск від наявності декількох аграріїв. Останні влаштовують справжню конкурентну боротьбу у реалізації соціальних заходів і програм для розвитку відповідного населеного пункту. Тому в Україні, аграрний сектор є не лише ВВП-формуючою галуззю, а й сферою, у якій бере свій початок стратегічна соціальна відповідальність бізнесу.

Не менш важливою соціальною відповідальністю бізнесу є для суб'єктів господарювання, які займаються тваринництвом. У них на високому рівні є питання екології. Насамперед, виконання вимог і стандартів розміщення такого підприємства згідно з чинним законодавством, дослідження суспільної думки щодо створення свинокомплексу поблизу їх населеного пункту. З одного боку, це додаткові робочі місця, податкове забезпечення, розвиток інфраструктури, а іншого потрібно слідкувати за доброчесністю виробництва та утилізацією відходів. Тому такі компанії ведуть активну роботу з жителями та органами місцевого самоврядування задля формування лояльності та позитивного іміджу відповідального виробника.

Соціальна відповідальність агропідприємств – цільова діяльність, яка містить стратегічне підґрунтя з метою реалізації правил і принципів стійкого розвитку задля створення максимально можливого соціального ефекту для кожного зі стейкхолдерів.

Проблематика імплементації соціальної відповідальності бізнесу у філософію господарської діяльності українських підприємців полягає у відсутності фундаментального законодавчого базису, який буде стимулювати та сприяти збільшенню соціального ефекту на добровільній основі. Дана точка зору є суміжною з західноєвропейською моделлю соціальної відповідальності бізнесу і відповідно актуалізує активізацію українського ділового середовища для створення фундаментальних постулатів взаємодії усіх представників контактних груп. Модель реалізації заходів соціальної відповідальності бізнесу українськими підприємствами наведена на рис. 3.12.

Розвиток корпоративної соціальної відповідальності трансформувалася в умовах війни в Україні шляхом переорієнтування програм сталого розвитку та благодійної допомоги на потреби армії, екологічної діяльності й підтримки соціально незахищених верств населення.

Зокрема, підприємства, які не зазнали окупації, активно реалізовували фінансову, матеріальну, речову та психологічну підтримку активістам і лавам ЗСУ. Саме тут основні галузі, які формують ВВП України стали головними

центрами з надання палива, техніки, спеціалістів, території та продовольства для українського народу.



Рис. 3.12. Схема реалізації заходів соціальної відповідальності бізнесу
Джерело: авторська розробка

До цієї схеми наведемо приклади серед найбільших латифундистів України та їх соціальних програм і заходів, де використовується інтегрована система інструментів для отримання бажаного соціального та фінансового результату (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Соціальна відповідальність бізнесу ТОП-5 латифундистів України

Назва	Напрями	Проекти
«Кернел»	Довкілля; Умови праці; Співпраця з громадами (освіта, охорона здоров'я, інфраструктура та благоустрій культура та громадські ініціативи, спорт, соціальне підприємництво) Відповідальність за якість продукції.	БФ «Разом з Кернел» (2010) фонд займається фінансовою та матеріальною підтримкою громад, «Зелений офіс», «Стале землеробство», Сертифікація продукції, «Здоров'я громад».
«МХП»	Довкілля; Біобезпека; Етична лінія підтримки; Умови праці; Турбота про рослин, тварин; Якість продукції.	«Посій насіння з МХП», «Лелека», «Соціальний магазин», БФ «Урожай громаді», БФ «Майбутнє для громади», «Культурна спадщина», «Добробут громади», «Лідери змін», «Лікар для села».
«Астарта»	Довкілля; Біобезпека; Етична лінія підтримки; Умови праці; Турбота про рослин, тварин; Якість продукції.	«Моє майбутнє Агро», «Гуманна педагогіка», «ІТ-освіта», «Підйом», «Рід: розвивайся, інтегруйся, дій», «Чисте довкілля», «Естафета добра».
«Контінентал фармерз груп»	Довкілля; Умови праці; Турбота про рослин, тварин; Якість продукції; Співпраця з громадами.	Адресна допомога, армія, медицина, освіта, культура, благоустрій.

Джерело: сформовано автором за матеріалами [171-174].

Згідно статистичних даних найбільшу соціальну підтримку надає «КЕРНЕЛ» – 57 млн грн, значно менше «Астарта-Київ» – 2,89 млн грн. Така різниця обумовлюється специфікою діяльності та масштабом її проведення.

В умовах воєнного стану в Україні розвиток корпоративної соціальної відповідальності трансформувалася шляхом переорієнтування програм сталого розвитку та благодійної допомоги на потреби армії, екологічної діяльності й підтримки незахищених верств населення. Іноземні та вітчизняні

корпорації інтегрували в політику корпоративної соціальної відповідальності програми гуманітарної допомоги та відновлення України.

В умовах зuboжіння населення України додатковими джерелами його підтримки стала соціальна активність підприємств. Соціальна відповідальність бізнесу забезпечує діяльність, що враховує такі неекономічні чинники як соціальний захист працівників, запровадження механізмів контролю якості, екологічно безпечних та енергозберігаючих технологій, надання соціальних благ, благодійна діяльність тощо.

Вплив практик корпоративної соціальної відповідальності на соціально-економічний розвиток організацій детермінований такими характеристиками економіки і суспільства:

- 1) загальний рівень соціально-економічного розвитку і якість інституціонального середовища;
- 2) специфіка ділового і соціального середовища, в якому функціонує або з яким стикається та чи інша компанія;
- 3) диференційований характер зв'язку різних напрямів корпоративної соціальної відповідальності з параметрами економічної ефективності діяльності компаній;
- 4) диференційований характер сили впливу корпоративної соціальної відповідальності на фінансово-економічні результати в коротко- і довгостроковому періодах;
- 5) ціннісні орієнтири власника (власників) і топ-менеджерів.

Сучасна економічна криза на глобальному, національному і локальному рівнях та її соціальні наслідки привернули увагу громадськості до соціальної та етичної поведінки підприємств. Корпоративна соціальна відповідальність корелює з цілями сталого розвитку, що передбачає збалансований соціальний, економічний та екологічний розвиток з урахуванням реалій сьогодення.

Відтак, цілепокладання політик корпоративної соціальної відповідальності полягає: в економічній сфері – у забезпеченні

конкурентоспроможності підприємств за рахунок таких конкурентних переваг як: ефективне управління ризиками, економія коштів, доступ до капіталу, відносини з клієнтами, управління людськими ресурсами та розвиток інноваційного потенціалу; в екологічній сфері – у забезпеченні високих екологічних стандартів та активації екологічних чинників діяльності з раціональним використанням природно-ресурсного потенціалу на засадах циркулярної економіки; у соціальній сфері – у формуванні корпоративного волонтерства, програм соціальної допомоги персоналу та незахищеним верствам населення (рис. 3.13).

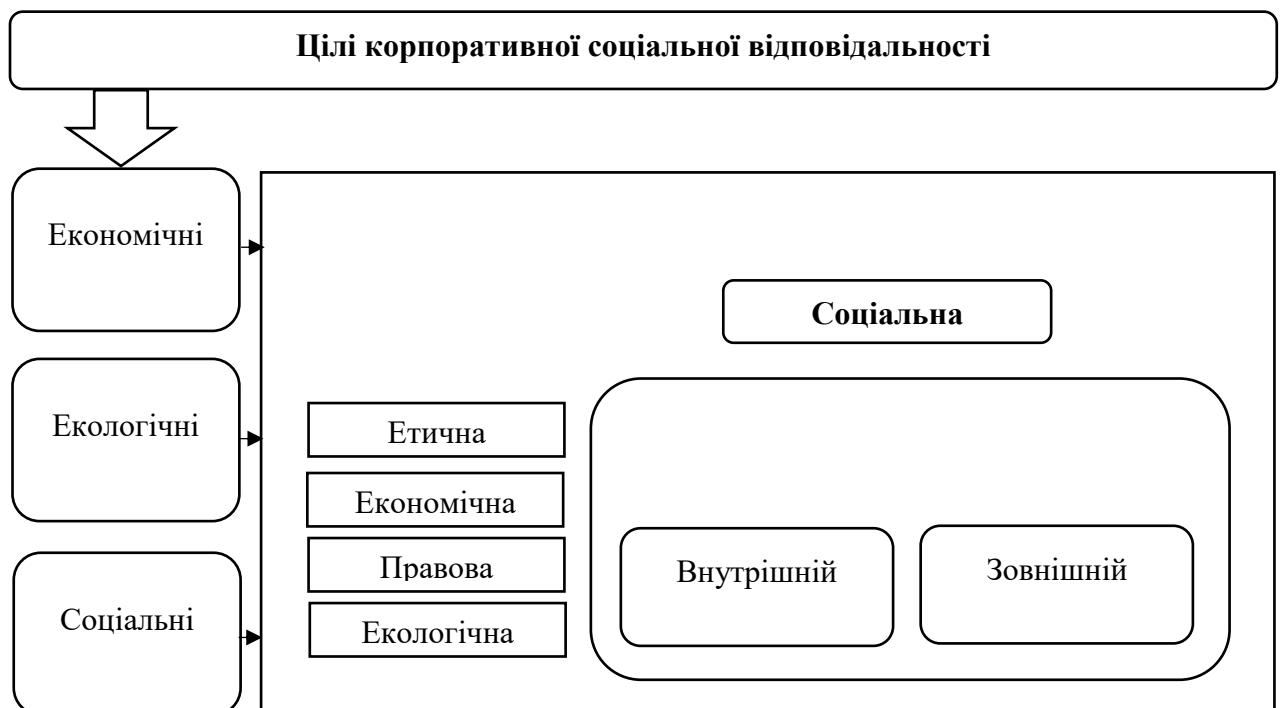


Рис. 3.13. Цілі та виміри корпоративної соціальної відповідальності бізнесу

Джерело: авторська розробка

У межах реалізації цілей відповідальність бізнесу передбачає виконання певних етичних норм, за яких менеджери та підприємства беруть на себе відповідальність за діяльність, що матиме позитивний внутрішній та зовнішній вплив. Менеджери приймають соціально відповідальні рішення, які комплементарно максимізують прибуток та захищають інтереси колективу та суспільства загалом.

Корпоративна соціальна відповідальність має внутрішній та зовнішній вимір, що забезпечує єдність макро- та мікроекономічної політики розвитку підприємств.

Внутрішній вимір ґрунтується на залученні персоналу підприємства до соціально відповідальної політики і передбачає інвестиції в людський капітал, здоров'я та безпеку, управління змінами, застосування кращих екологічних практик.

Ефективна політика корпоративної соціальної відповідальності надає різноманітні конкурентні переваги, зокрема розширений доступ до капіталу та ринків, збільшення продажів і прибутків, економія операційних витрат, підвищення продуктивності та якості, формування людських ресурсів, покращення іміджу та репутації бренду, зростання лояльності клієнтів, оптимізація процесі прийняття рішень і управління ризиками.

Зовнішній вимір корпоративної соціальної відповідальності виходить за межі підприємства та залучає до її реалізації широке коло зовнішніх стейкхолдерів, зокрема ділових партнерів та постачальників, клієнтів, неприбуткові громадські організації, місцеві громади, органи державної влади.

Взаємодія менеджерів із внутрішніми та зовнішніми зацікавленими сторонами дозволяє підприємствам краще передбачати та використовувати переваги швидкої зміни суспільних очікувань та умов діяльності, що стимулюватиме розвиток нових ринків і створить додаткові можливості для зростання.

Тенденція впровадження елементів соціальної відповідальності бізнесу поширюється також на представників середнього і малого підприємництва. Напрями реалізації майже ідентичні: лише відрізняються заходи та проекти, а також масштаби і ресурси.

Проблеми побудови ефективної моделі корпоративної соціальної відповідальності торкнулись усіх без виключення країн Європи та, найбільшою мірою, України.

В умовах війни вітчизняні, іноземні та спільні підприємства, що здійснюють економічну діяльність в Україні, надають такі види благодійної допомоги в межах своїх програм корпоративної соціальної відповідальності:

- 1) забезпечення незахищених верств населення ліками, медикаментами, їжею, товарами першої необхідності;
- 2) надання медичної, соціальної, психологічної, юридичної підтримки;
- 3) забезпечення населення та соціальних об'єктів електроенергією, генераторами та іншими засобами автономного виробництва енергії;
- 4) відновлення та налагодження водо-, тепло-, газопостачання;
- 5) облаштування укриття, бомбосховищ, організація доступу населення до них під час повітряних тривог;
- 6) організація евакуації мирного населення із зон бойових дій;
- 7) матеріальна та соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб;
- 8) зоозахисна діяльність, порятунок та прихисток покинутих тварин;
- 9) проведення онлайн тренінгів, лекцій, майстер-класів на актуальні теми;
- 10) формування корпоративного волонтерства та залучення до волонтерської діяльності широкого кола зовнішніх і внутрішніх стейкхолдерів;
- 11) ліквідація негативних екологічних наслідків воєнних дій та екоциду.

Воєнні дії в Україні призвели до вимушеного катастрофічного зростання кількості мігрантів та біженців до зарубіжних країн, що вплинуло на політику підприємств щодо найму на роботу, благодійної діяльності та соціальної підтримки в межах програм корпоративної соціальної відповідальності.

Підприємства України мають вирішувати проблеми працевлаштування та соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, а також питання ліквідації негативних екологічних наслідків воєнних дій. Основні проблеми внутрішньо переміщених осіб, що можуть бути вирішені в межах реалізації

програм корпоративної соціальної відповідальності, полягають у розробленні заходів щодо соціально-психологічної, правової підтримки населення, яке постраждало внаслідок війни; забезпечення належного обслуговування внутрішньо переміщених осіб, надання їм робочого місця та соціальної підтримки.

Успішність реалізації програм корпоративної соціальної відповідальності на підприємствах взаємопов'язана з корпоративним волонтерством. Надання можливості персоналу працювати волонтерами в робочий час забезпечує винагороду за благодійну діяльність і сприяє дифузії позитивних екстерналій щодо соціальної підтримки незахищених верств населення.

Розвитку корпоративної соціальної відповідальності сприятиме проведення наскрізної диджиталізації управлінських та організаційних процесів, розвиток цифрових навичок та компетентностей персоналу [175]. Цифровізація взаємодії менеджменту підприємств з клієнтами, постачальниками, населенням, громадськими організаціями та місцевими громадами є ефективним інструментом реалізації політики корпоративної соціальної відповідальності.

У межах концепції корпоративної соціальної відповідальності вкрай важливим є формування загальнолюдських, гуманних, європейських цінностей у менеджменті підприємств, що стає рушієм трансформації зовнішнього середовища. Важливого значення набуває розвиток корпоративної культури, орієнтованої на ефективні комунікації, самоосвіту, самовдосконалення, професійний розвиток, взаємодопомогу та прийняття змін.

Програми корпоративної соціальної відповідальності підприємств повинні мати чітке формування цілей та імперативів розвитку в площині реалізації загальнодержавної мети відновлення економіки України та у взаємоузгодженості з досягненням бажаних фінансово-економічних результатів. Необхідним є продукування новітніх інструментів та механізмів

щодо соціальної підтримки персоналу підприємств, клієнтів, стейкхолдерів та поширення соціально-економічного й екологічного ефекту на суспільство на засадах концепції сталого розвитку та цифровізації.

Таким чином, соціальна відповідальність бізнесу постає як ключовий фактор формування необхідного рівня конкурентоспроможності підприємства. І тому українським суб'єктам господарювання важливо розглянути філософію бізнесу з урахуванням інтересів стейкхолдерів. Для цього потрібно здійснити низку реформ і трансформацій, як у законодавчому полі, так і суспільному ладі. Але розпочати варто з формування у свідомості громад розуміння змісту, значимості та мети соціально відповідального бізнесу. Забезпечення комунікативного центру, який дозволить безперервно знаходити напрями та місця реалізації соціальних програм. Формування асоціацій, «партнерських» мереж з метою підвищення поінформованості представників бізнесу про важливість соціальної відповідальності бізнесу. Залучення іноземних спеціалістів для обміну досвідом та координації діяльності вітчизняних підприємців. Загалом потрібно вибудувати чітку систему з людського, інформаційного та соціального капіталу, що дозволить мінімізувати дисперсію заходів соціального характеру, які зовсім не мають відношення до стійкого розвитку та водночас максимізувати соціальний ефект від реалізації спільних проєктів і програм. Перспективним постає дослідження українських концептуальних івентів з залученням іноземних спеціалістів на мезо- та макрорівні.

3.3. Впровадження інноваційних інструментів управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового сектору в умовах продовольчої кризи

Конкурентоспроможність агропромислових підприємств формується з урахуванням їх соціально-економічного становища, продовольчої безпеки, продовольчої забезпеченості та потреб національної і світової економіки у продовольстві.

Для розвитку агропромислового сектору в умовах воєнних дій та прийняття управлінських рішень щодо управління конкурентоспроможністю важливим є розрахунок рівня конкурентоспроможності регіонів та їх рейтингування.

Рейтингова оцінка рівня конкурентоспроможності регіонів проводиться на основі підрахунку відносних відхилень показників кожного регіону від максимальних та мінімальних значень аналогічних показників інших регіонів за формулою (3.1):

$$R_j = \sum_{i=1}^n \frac{P_{ij} - P_{mini}}{P_{maxi} - P_{mini}}, \quad (3.1)$$

де R_j - сума рейтингових оцінок рівня конкурентоспроможності J -го регіону;

P_i - значення i -го показника j -го регіону;

P_{maxi}, P_{mini} - максимальне та мінімальне значення i -го показника рівня конкурентоспроможності.

Для оцінки рівня конкурентоспроможності регіонів використовуються показники, поліпшення яких має позитивне значення.

За результатами розрахунків інтегральна рейтингова оцінка конкурентоспроможності регіонів (I_C) визначається як середнє арифметичне значення суми рейтингових оцінок регіону за двома напрямками: 1) соціальна,

економічна та екологічна ефективність; 2) рівень руйнацій внаслідок воєнних дій (3.2):

$$I_C = \frac{R_J}{2} = \frac{R_{SED} + R_{WR}}{2}, \quad (3.2)$$

де R_{SED} – рейтингова оцінка соціальної, економічної та екологічної ефективності – визначається як середнє арифметичне суми рейтингів регіону за всіма показниками;

R_{WR} – рейтингова оцінка руйнувань у регіонах внаслідок воєнних дій.

Значення варіюються від 0 до 1. Чим вище значення індекса, тим вищим є рівень конкурентоспроможності регіону з урахуванням руйнацій внаслідок воєнних дій.

Описана методика дозволила виявити та ранжувати за рівнем конкурентоспроможності регіони країни, використовуючи статистичні дані за 2020 – 2021 роки та за 2022 рік (за наявності). Зазначене дало змогу максимально врахувати реальний стан / падіння рівня конкурентоспроможності внаслідок воєнних дій у 2022 році.

Напрямок «Соціальна, економічна та екологічна ефективність» для розрахунку рейтингу включає такі показники:

- 1) Індекси сільськогосподарської продукції, %;
- 2) Індекс фізичного обсягу доданої вартості продукції сільського господарства;
- 3) Частка регіонів у загальному обсязі продукції сільського господарства, %;
- 4) Частка капітальних інвестицій в сільське господарство в їх загальному обсязі, %;
- 5) Поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища, грн.;
- 6) Посівні площі, тис. га;

- 7) Кількість зайнятого населення в сільському господарстві, осіб;
 8) Номінальна заробітна плата;
 9) Продуктивність праці на одного зайнятого в сільському господарстві.
 Результати розрахунків наведено у табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Рейтинг конкурентоспроможності регіонів України за напрямом
 «Соціальна, економічна та екологічна ефективність»

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	R _j
Вінницька	0,780	0,558	1,000	0,586	0,023	0,823	1,000	0,523	0,727	0,669
Волинська	0,935	0,908	0,197	0,385	0,018	0,243	0,237	0,336	0,694	0,439
Дніпропет- ровська	0,772	0,569	0,682	0,059	1,000	1,000	0,408	0,242	0,460	0,577
Донецька	0,219	0,802	0,273	0,051	0,389	0,118	0,149	0,379	0,394	0,308
Житомирська	0,798	0,790	0,439	0,414	0,010	0,543	0,186	0,465	0,665	0,479
Закарпатська	0,971	0,818	0,000	0,000	0,015	0,000	0,597	0,311	0,064	0,308
Запорізька	0,205	0,631	0,379	0,303	0,229	0,242	0,481	0,167	0,305	0,327
Івано- Франківська	0,946	0,979	0,136	0,105	0,055	0,116	0,707	1,000	0,631	0,519
Київська	0,754	0,528	0,636	0,314	0,094	0,573	0,032	0,507	0,302	0,416
Кіровоградська	0,828	0,219	0,409	0,890	0,013	0,873	0,380	0,267	0,190	0,452
Луганська	0,253	0,636	0,106	0,912	0,031	0,005	0,000	0,503	0,400	0,316
Львівська	1,000	1,000	0,379	0,110	0,049	0,319	0,856	0,718	0,871	0,589
Миколаївська	0,521	0,348	0,273	0,728	0,064	0,635	0,571	0,230	0,211	0,398
Одеська	0,646	0,000	0,212	0,153	0,060	0,947	0,691	0,000	0,000	0,301
Полтавська	0,962	0,641	0,742	0,329	0,098	0,879	0,521	0,419	0,391	0,554
Рівненська	0,923	0,968	0,212	0,524	0,035	0,250	0,258	0,144	0,827	0,460
Сумська	0,902	0,984	0,561	1,000	0,045	0,544	0,396	0,530	1,000	0,662
Тернопільська	0,918	0,899	0,394	0,697	0,000	0,379	0,544	0,800	0,864	0,611
Харківська	0,399	0,853	0,727	0,300	0,139	0,491	0,720	0,521	0,664	0,535
Херсонська	0,000	0,774	0,455	1,065	0,008	н/а	0,552	0,255	0,381	0,436
Хмельницька	0,862	0,839	0,652	0,720	0,022	0,587	0,575	0,504	0,769	0,614
Черкаська	0,837	0,408	0,576	0,824	0,016	0,585	0,569	0,510	0,380	0,523

Продовження табл. 3.5

Чернівецька	0,883	0,894	0,045	0,102	0,012	0,071	0,409	0,061	0,360	0,315
Чернігівська	0,754	0,965	0,576	0,994	0,026	0,595	0,360	0,569	0,693	0,615
Україна	0,712	0,666	-	0,215	-	-	-	0,424	0,488	0,313

* Рейтинг за показниками:

1. Індекси сільськогосподарської продукції, %;
- 2 Індекс фізичного обсягу доданої вартості продукції сільського господарства;
3. Частка регіонів у загальному обсязі продукції сільського господарства, %;
4. Частка капітальних інвестицій в сільське господарство в їх загальному обсязі, %;
5. Поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища, грн.;
6. Посівні площі, тис. га;
7. Кількість зайнятого населення в сільському господарстві, осіб;
8. Номінальна заробітна плата;
9. Продуктивність праці на одного зайнятого в сільському господарстві.

Джерело: власні розрахунки на основі Додатку Б.

Конкурентоспроможність регіонів за рівнем економічної, соціальної та екологічної ефективності є найвищою у Вінницькій (0,669), Сумській (0,662), Чернігівській (0,615), Хмельницькій (0,614), Дніпропетровській (0,577) областях. До п'ятірки аутсайдерів увійшли Одеська (0,301), Донецька (0,308), Закарпатська (0,308), Чернівецька (0,315), Луганська (0,316), Запорізька (0,327) області.

Визначення рейтингу регіонів за напрямом «Рівень руйнацій внаслідок воєнних дій» ґрунтується на методі витрат і збитків. Тобто, регіон, який поніс найбільші обсяги збитків матиме найменше рейтингове значення (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Рейтинг конкурентоспроможності регіонів України за напрямом «Рівень руйнацій внаслідок воєнних дій»

Регіон	Збитки і втрати, млн дол. США	Рейтинг за обсягами руйнувань
Вінницька	2,034	0,999
Волинська	353	0,557
Дніпропетровська	1,828	0,999
Донецька	2,406	0,999
Житомирська	795	0,000
Закарпатська	45	0,945
Запорізька	3,892	0,997
Івано-Франківська	72	0,911
Київська	2,235	0,999
Кіровоградська	1,554	1,000
Луганська	3,667	0,997
Львівська	384	0,518
Миколаївська	2,072	0,999
Одеська	1,336	1,000
Полтавська	1,985	0,999
Рівненська	484	0,392
Сумська	1,625	1,000
Тернопільська	771	0,030
Харківська	4,192	0,996
Херсонська	3,547	0,997
Хмельницька	1,044	1,000
Черкаська	1,582	1,000
Чернівецька	181	0,774
Чернігівська	2,12	0,999
Україна	40,205	0,951

Джерело: власні розрахунки за даними KSE/

Найгірша ситуація щодо втрат сільського господарства внаслідок воєнних дій у Житомирській, Рівненській, Тернопільській областях.

У загальному підсумку рейтинг конкурентоспроможності регіонів України наведено на рис. 3.14.

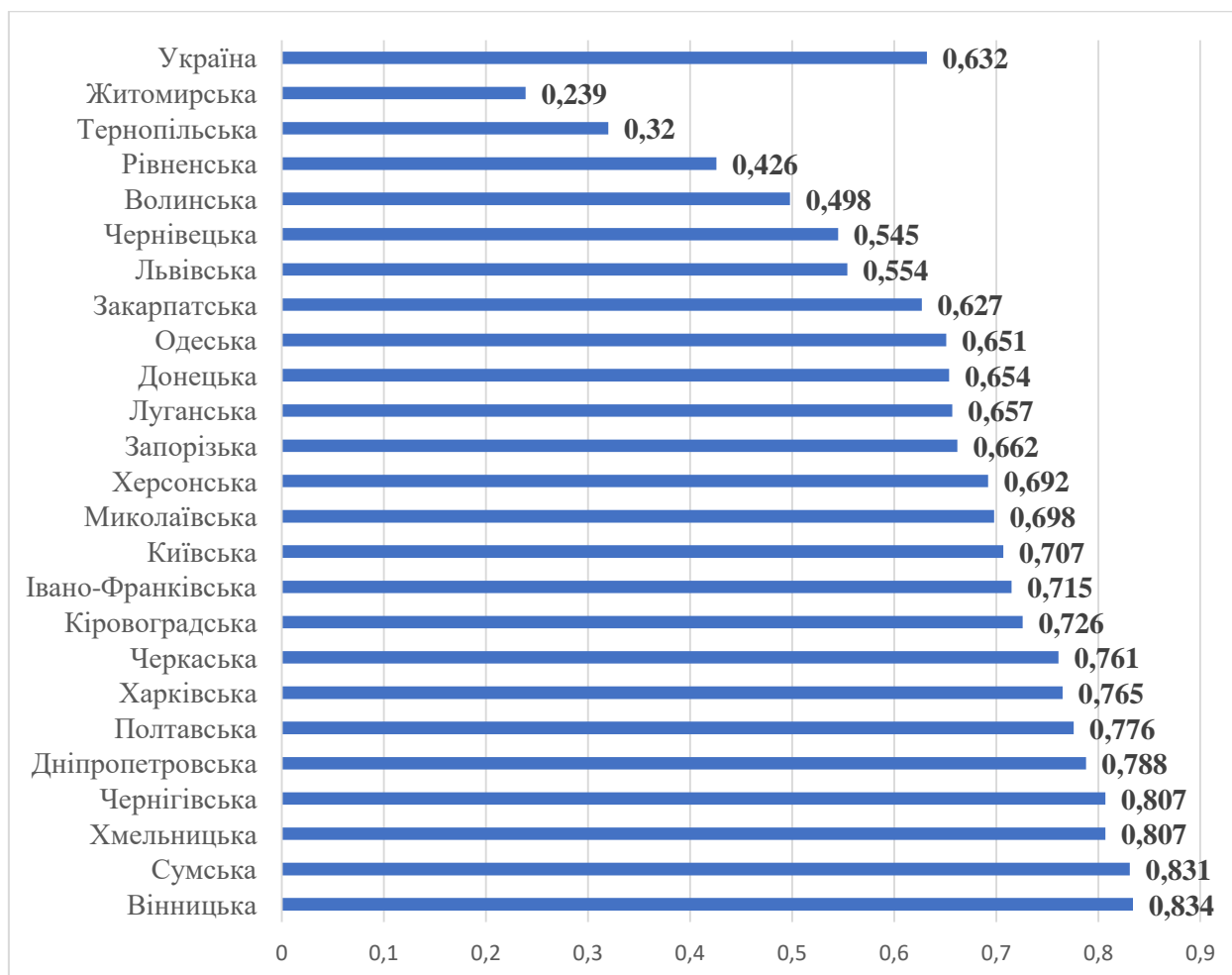


Рис. 3.14. Рейтинг конкурентоспроможності регіонів України

Джерело: власні розрахунки.

З урахуванням втрат сільськогосподарських підприємств у 2022 році внаслідок воєнних дій, загальний рівень конкурентоспроможності агропромислових підприємств регіонів України суттєво знизився в областях, які найбільше постраждали. І навпаки, області, у яких найменші втрати забезпечили мінімальне падіння основних показників, що впливають на рівень конкурентоспроможності.

До п'ятірки лідерів за рівнем конкурентоспроможності агропромислових підприємств регіонів увійшли Вінницька (0,834), Сумська (0,831), Чернігівська (0,807), Хмельницька (0,807), Дніпропетровська (0,788) областях. До п'ятірки аутсайдерів увійшли Житомирська (0,239), Тернопільська (0,320), Рівненська (0,426), Волинська (0,498), Чернівецька (0,545) області.

Механізм управління конкурентоспроможністю агропромислових підприємств в умовах продовольчої кризи можна представити як безперервний процес, що включає сукупність елементів зі стійкими взаємозв'язками (рис. 3.15).

Агропромисловий комплекс визначено на законодавчому рівні як пріоритетний і стратегічно важливий сектор вітчизняної економіки. Основні засади державної аграрної політики спрямовані на забезпечення сталого розвитку, системності та комплексності заходів. Управління здійснюється відповідно до законів України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років», «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», Земельного кодексу України, Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки», розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року» та інших документів. Розроблено проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки на період до 2030 року», у якій передбачені заходи з розвитку сталого сільськогосподарського виробництва.

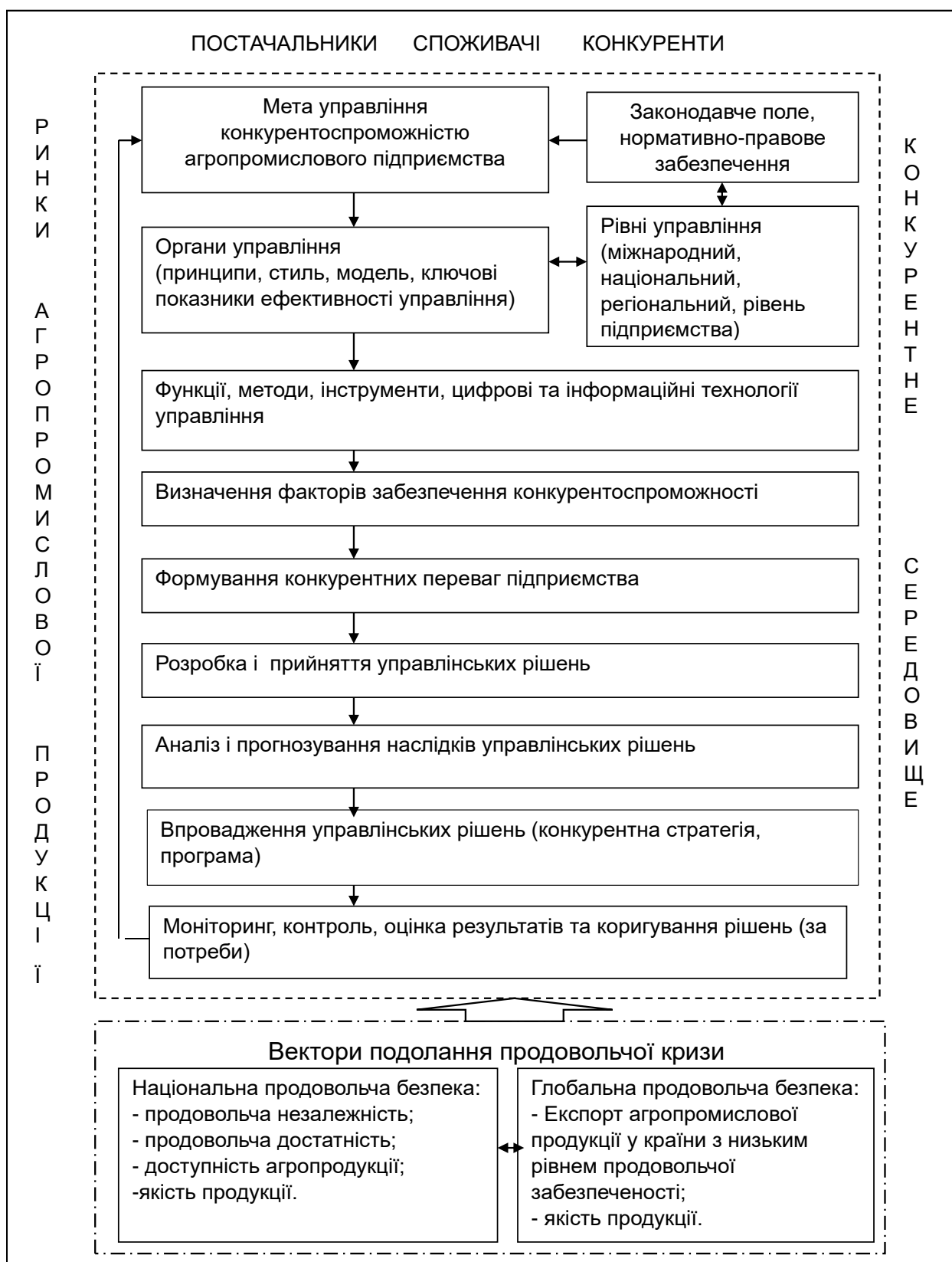


Рис. 3.15. Механізм управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи

Джерело: авторська розробка.

Продовольча та сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй (ФАО) визначила наступні заходи підтримки України у 2023 році:

1) відновлення продовольчої безпеки та самозабезпечення для півмільйона сільських домогосподарств у прифронтових або іншим чином сильно постраждалих районах шляхом забезпечення насінням, кормами та готівкою;

2) відновлення критично важливого виробництва та ланцюжків створення вартості шляхом забезпечення дизель- та газогенераторів, насіння пшениці, ячменю, вівса та гороху, тимчасових та стаціонарних модульних сховищ та інших потреб;

3) зміцнення критично важливих послуг агропродовольчої системи шляхом підтримки тестування та сертифікації альтернативних маршрутів експорту зерна, відновлення ветеринарних послуг, партнерства зі спеціалізованими організаціями для полегшення усунення вибухонебезпечних речовин із сільськогосподарських угідь та проведення оцінки шкоди та збитків [167].

Відновлення продовольчої безпеки на макроекономічному рівні з урахуванням рекомендацій ФАО є наративом для держави та підприємств агропромислового комплексу.

Подолання продовольчої кризи, катастрофічних для економіки наслідків воєнних дій лежить в площині забезпечення продовольчої безпеки (рис. 3.16).

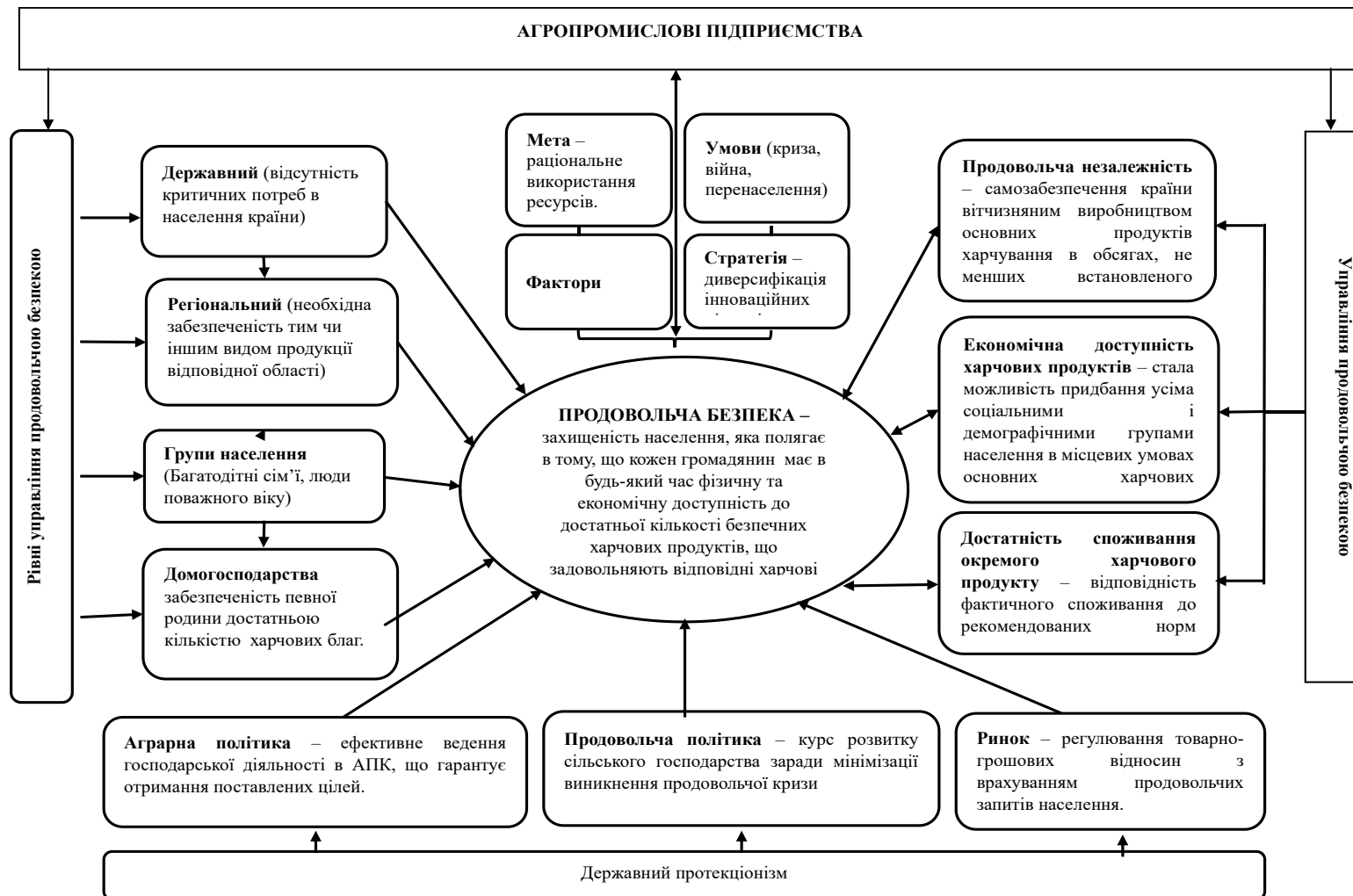


Рис. 3.16. Роль агропромислових підприємств у забезпеченні продовольчої безпеки

Джерело: авторська розробка

Важливим елементом механізму управління конкурентоспроможністю агропромислових підприємств є формування конкурентних переваг підприємства (рис. 3.17).

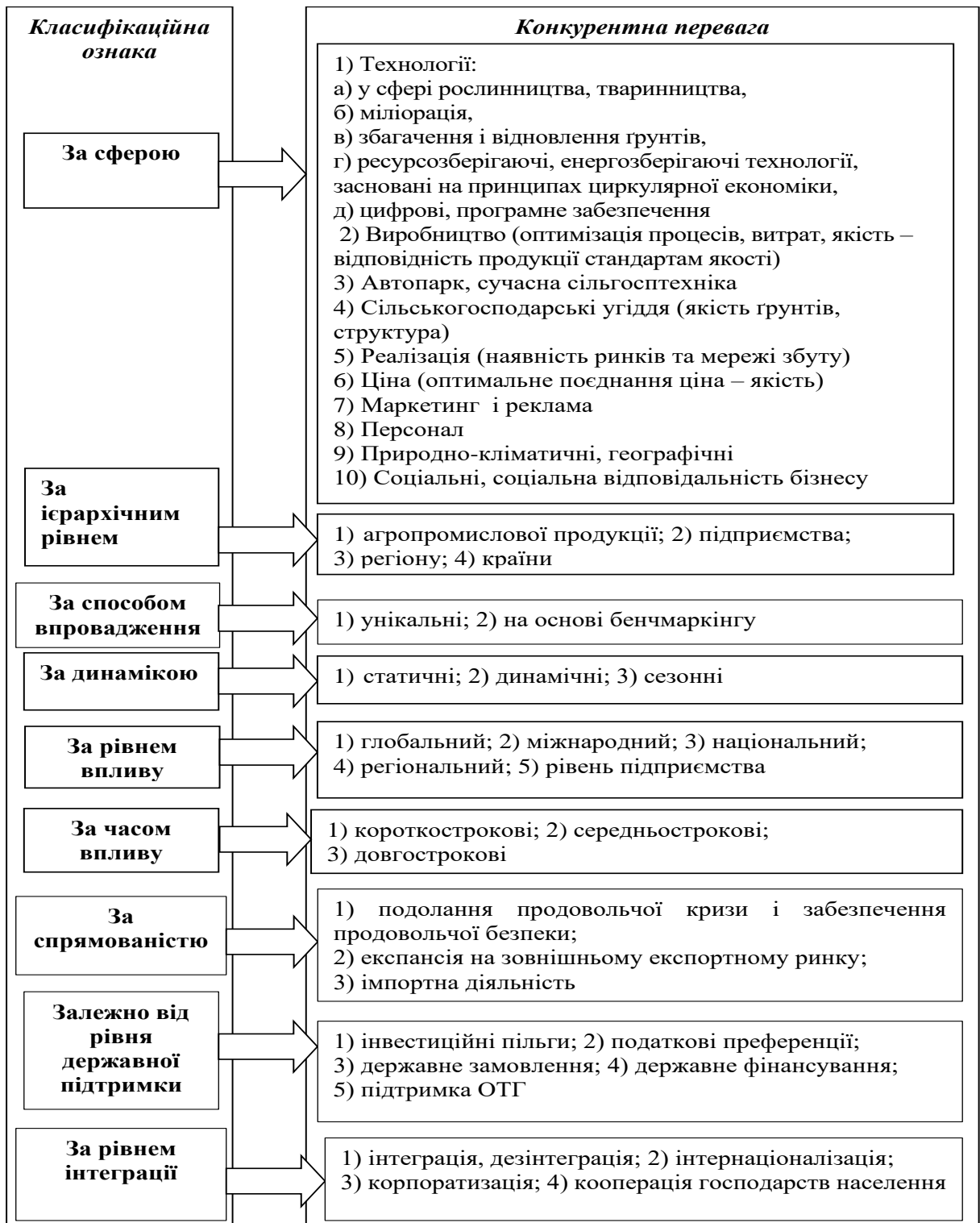


Рис. 3.17. Конкурентні переваги агропромислового підприємства

Джерело: авторська розробка

У сучасних умовах господарювання основними конкурентними перевагами підприємств агропромислового комплексу є наступні:

технології: а) у сфері рослинництва, тваринництва, б) меліорація, в) збагачення і відновлення ґрунтів, г) ресурсозберігаючі, енергозберігаючі технології, засновані на принципах циркулярної економіки, д) цифрові, програмне забезпечення;

виробництво (оптимізація процесів, витрат, якість – відповідність продукції стандартам якості);

автопарк, сучасна сільгосптехніка;

сільськогосподарські угіддя (якість ґрунтів, структура);

реалізація (наявність ринків та мережі збуту);

ціна (оптимальне поєднання ціна – якість);

маркетинг і реклама;

персонал;

соціальна відповідальність бізнесу.

Важливу роль у розвитку сільськогосподарських виробників займає державна підтримка та програми, які покликані забезпечити створення конкурентних переваг. На рис. 3.18 продемонстровано форми державної підтримки аграрного сектора України.

Саме за цими основними напрямками проводиться державна політика з підтримки вітчизняних сільськогосподарських виробників.

Субсидії на закупівлю факторів виробництва є головним інструментом не цінової підтримки. В останні роки обсяг цієї підтримки надавався за конкретними процедурами використання надходжень податку на додану вартість (ПДВ), що мають сплачувати виробники і переробники в аграрному секторі. Наприклад, із заходів переправив ПДВ, що його сплачують переробники молока і м'яса на продукцію переробки, на виробників у тваринництві. Проте, в контексті жорсткої економії бюджету можливу скасування цих податкових пільг. Реалізуються й деякі інші заходи підтримки, мірою необхідності.



Рис. 3.18. Форм державної підтримки аграрного сектора

Джерело: сформовано автором за [176].

Виробники в аграрному секторі уповноважені сплачувати єдиний податок, що вираховується як процент вартості оброблюваної землі. На разі цей податок заміняє три податки – податок на прибуток, земельний податок та збір за спеціальне водокористування, а платники податків в агросекторі мають сплачувати й усі інші податки, передбачені для агробізнесу. Підтримка ринкової ціни охоплює митний захист, не тарифне регулювання торгівлі та різні форми заходів щодо внутрішньої ціни, такі як мінімальна контрольна ціна купівлі, прямі державні закупівлі, а також кредити під

заставу зернових, головним чином через державний Аграрний фонд.

Таким чином, сільськогосподарські виробники демонструють помірні показники фінансових і соціальних критеріїв. Наявні умови та ресурси потребують максимально ефективного використання. Для цього необхідно впроваджувати інновації, дотримуватись стандартів ЄС, формувати власне виробництво готової сільськогосподарської продукції і т.д. Завдяки цьому буде досягнуто необхідний рівень конкурентоспроможності підприємства.

Основними напрямками диверсифікації агропромислового виробництва України задля підвищення конкурентоспроможності є:

1. Створення багатопрофільних агропромислових корпорацій з вирощування сільськогосподарських культур, тваринництва та виробництва продукції кінцевого призначення для харчової промисловості, енергетичного сектору, фармацевтики, оборонної галузі. Створити сільськогосподарські кластери залежно від основних точок тяжіння аграрного виробництва.

2. Створення агрохолдингів, кластерний розвиток (спрямований на розвиток сільськогосподарських видів діяльності), а також розвиток несільськогосподарських видів діяльності дозволять створити додаткові робочі місця, раціонально використати ресурсний потенціал регіонів, покращити соціальні умови та забезпечити соціальну підтримку населенню. Для досягнення успішних та ефективних процесів диверсифікації особливо потрібна підтримка з боку держави, регіону та інвесторів, сукупність яких створить міцний фундамент для подальшого розвитку сучасної економіки деокупованих територій. [177].

3. Формування механізму кооперації фермерських господарств за схемою «виробництво – споживання». Необхідно розвивати напрями, які на сьогодні знаходяться в занедбаному стані: садівництво, ягідництво, тваринництво.

4. Впровадження інноваційних технологій виробництва біопалива з ріпаку. Брати приклад з Західних партнерів і впроваджувати сучасні виробничі технології альтернативних джерел палива. Розвивати напрям

органічного сільського господарства. Формувати підґрунтя для з виробництва м'яса з рослин.

5. Пошук нових форм і методів зберігання збіжжя. До традиційних засобів додати нові та менш матеріаломісткі. Розширювати географію розміщення елеваторів і складських приміщень

6. Розробка комплексу базових напрямів, за якими аграрні підприємства зобов'язуються надавати фінансову чи іншого роду підтримку. Визначити обсяг необхідної «підтримки» залежно від розміру підприємства та його фінансових результатів. Це може бути створення аграрних фондів, які будуть виконувати запити громад і допомагати долати питання бідності, безробіття, голоду.

7. Диджиталізація аграрного сектору: від розподілу земельних ресурсів та їх легального використання до цифровізації використання кожного гектара української землі. Створення цифрових ферм, де управлінець за допомогою гаджетів керує бізнес-процесами та отримує всю необхідну інформацію про стан врожаю, обсяги тваринної продукції.

Висновки до розділу 3

1. Значну загрозу продовольчій безпеці та аграрному сектору України й світу становлять воєнні дії в Україні. Внаслідок воєнних дій завдано руйнацій сільському господарству України, порушено ланцюги поставок української агропромислової продукції країнам-імпортерам, що призвело до дефіциту продовольства та підвищення цін.

2. Близько 735 млн людей спіткав голод у 2022 році за даними FAO. За останні 7 років найбільшу частку серед найменш забезпечених продовольством займають країни Африки. Проблематика з продовольством щороку зростає. Нестача їжі та зростання населення призводить до падіння

рівня розвитку країн, спричиняє бідність, безробіття тощо. Сприятливі умови для проживання та існування належать країнам Північної Америки та Європи. У них показник першочергової продовольчої забезпеченості за останні 5 років зріс на 0,3 %. Порівняно зі світовим (3,1 %) це зовсім не критично. Щодо «лідерів» серед найбідніших та найменш забезпечених країн, то африканські країни беруть пальму першості. Бідність, примітивний спосіб життя, відсутність інвестицій, стрімке зростання чисельності населення, низький рівень розвитку медицини, відсутність комунікацій та цивілізацій, а також кліматичні умови створюють складні умови для виживання збільшують число голодуючих. Країни азійського та латиноамериканського регіонів мають схожі показники продовольчої забезпеченості.

3. Глобальний голод, який вимірюється поширеністю недоїдання, залишався відносно незмінним з 2021 по 2022 рік, але все ще значно перевищує рівень до пандемії COVID-19, вразивши близько 9,2 відсотка населення світу в 2022 році порівняно з 7,9 відсотка в 2019 році. До цього ж додається війна в Україні. Яка зменшила надходження необхідної кількості продовольства до країн Азії, Африки та ЄС. Відкритість та взаємозалежність глобальної економіки спіткала проблема відсутності рішень логістичних питань.

4. Конку rentною перевагою агропромислових підприємств має стати корпоративна соціальна відповідальність, яка корелює з цілями сталого розвитку і передбачає збалансований соціальний, економічний та екологічний розвиток з урахуванням реалій сьогодення.

Відтак, цілепокладання політик корпоративної соціальної відповідальності полягає: в економічній сфері – у забезпеченні конкурентоспроможності підприємств за рахунок таких конкурентних переваг як: ефективне управління ризиками, економія коштів, доступ до капіталу, відносини з клієнтами, управління людськими ресурсами та розвиток інноваційного потенціалу; в екологічній сфері – у забезпеченні

високих екологічних стандартів та активації екологічних чинників діяльності з раціональним використанням природно-ресурсного потенціалу на засадах циркулярної економіки; у соціальній сфері – у формуванні корпоративного волонтерства, програм соціальної допомоги персоналу та незахищеним верствам населення.

5. Основними напрямками диверсифікації агропромислового виробництва України задля підвищення конкурентоспроможності є:

- створення багатопрофільних агропромислових корпорацій з вирощування сільськогосподарських культур, тваринництва та виробництва продукції кінцевого призначення для харчової промисловості, енергетичного сектору, фармацевтики, оборонної галузі;
- формування механізму кооперації фермерських господарств за схемою «виробництво – споживання»;
- впровадження інноваційних технологій виробництва біопалива з ріпаку;
- пошук нових форм і методів зберігання збіжжя; .
- диджиталізація аграрного сектору: від розподілу земельних ресурсів та їх легального використання до цифровізації використання кожного гектара української землі. Створення цифрових ферм, де управлінець за допомогою гаджетів керує бізнес-процесами та отримує всю необхідну інформацію про стан врожаю, обсяги тваринної продукції.

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях автора [160-162; 178 – 181].

ВИСНОВКИ

За результатами дисертаційного дослідження доцільно зробити наступні висновки та надати пропозиції.

1. Сучасна економічна парадигма конкурентоспроможності агропромислових підприємств ґрунтується на необхідності забезпечення населення сільськогосподарськими та харчовими продуктами високої якості за доступними цінами та у необхідному обсязі, формуванні продовольчої незалежності та продовольчої безпеки держави.

Управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу розглядається як комплексна категорія на основі поєднання макро-, мезо- та мікроекономічних підходів і передбачає цілеспрямований вплив менеджменту підприємства на формування конкурентних переваг агровиробників на зовнішньому та внутрішньому ринках сільськогосподарської продукції з метою досягнення оптимального рівня продовольчої безпеки, забезпечення збалансованості економічної, екологічної та соціальної складових сталого розвитку й досягнення оптимального рівня прибутковості.

Агропромисловий комплекс та агропромислові підприємства як об'єкти управління конкурентоспроможністю мають низку особливостей. Зокрема, значний вплив на управління конкурентоспроможністю чинять природні умови, родючість землі, доступність водних ресурсів, переплетіння дії законів економіки з законами природи, використання технологій обробки, добрива, насіння, сезонність, інфраструктура зберігання, транспортна, енергетична інфраструктура, наявність парку сільськогосподарської техніки тощо.

2. У реаліях скорочення земель сільськогосподарського призначення, переривання ланцюгів поставок, порушення логістики, блокування експорту сільськогосподарської продукції ззовні та в умовах продовольчої кризи проблематика забезпечення конкурентоспроможності підприємств

агропромислового комплексу має два виміри: внутрішній – пов’язаний із досягненням прийняттого рівня продовольчої безпеки України та продовольчої незалежності, що полягає у самозабезпеченні внутрішнім виробництвом основних продуктів харчування та їх доступності для населення; зовнішній – полягає в експорті вітчизняної агропродукції (переважно зернових, кукурудзи, ріпаку) до країн з низьким рівнем продовольчої безпеки та до країн, що мають дефіцит балансу харчових продуктів. Формування збалансованого сільськогосподарського виробництва має реалізовуватись як двовекторна модель забезпечення високого рівня конкурентоспроможності підприємств агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи – спрямована на забезпечення внутрішнього ринку та міжнародні ринки збуту.

3. Сільське господарство формує продовольчу, економічну, екологічну й енергетичну безпеки, забезпечує розвиток технологічно пов’язаних галузей, соціально-економічні основи розвитку сільських територій. В Україні аграрний сектор забезпечує в середньому 12 % ВВП і близько 40 % експортних надходжень. Зайнятість населення в сільському, рибному й лісовому господарстві — 17 % від усіх працівників. Станом на 01.01.2020 сільськогосподарські угіддя становили 41 310,9 тис. га (68,5 % від загальної площі земель). Так, рілля становить 32 757,3 тис. га, пасовища — 5250,3 тис. га, сіножаті — 2283,9 тис. га, багаторічні насадження — 852,7 тис. га, перелоги — 166,7 тис. га. Площа орних земель України дорівнює 30 % орних земель Європейського Союзу і 2,1 % — світового банку. В Україні зосереджено близько 25 % найродючіших чорноземів у світі, які в умовах помірного клімату надають українським виробникам значні природні конкурентні переваги й унікальний сільськогосподарський потенціал.

4. Конкурентоспроможність агропромислового підприємства в умовах продовольчої кризи є ключовою проблемою у забезпеченні функціонування національної економіки та світового ринку. За результатами дослідження виявлено, що війна в Україні спровокувала світову кризу у 2022 році,

наслідком якої стало зростання цін на продукти харчування, енергію та добрива, що негативно вплинуло на економіки 74 країн світу, що розвиваються, із загальною чисельністю населення 1,2 млрд

Для розвитку агропромислового сектору в умовах воєнних дій та прийняття управлінських рішень щодо управління конкурентоспроможністю важливим є розрахунок рівня конкурентоспроможності регіонів та їх рейтингування. Рейтингова оцінка конкурентоспроможності агропромислових підприємств регіонів визначена за двома напрямками: 1) соціальна, економічна та екологічна ефективність; 2) рівень руйнацій внаслідок воєнних дій.

Конкурентоспроможність регіонів за рівнем економічної, соціальної та екологічної ефективності є найвищою у Вінницькій (0,669), Сумській (0,662), Чернігівській (0,615), Хмельницькій (0,614), Дніпропетровській (0,577) областях. До п'ятірки аутсайдерів увійшли Одеська (0,301), Донецька (0,308), Закарпатська (0,308), Чернівецька (0,315), Луганська (0,316), Запорізька (0,327) області.

З урахуванням втрат сільськогосподарських підприємств у 2022 року внаслідок воєнних дій загальний рівень конкурентоспроможності агропромислових підприємств регіонів України суттєво знизився в областях, які найбільше постраждали. І навпаки, області, у яких найменші втрати забезпечили мінімальне падіння основних показників, що впливають на рівень конкурентоспроможності.

До п'ятірки лідерів за рівнем конкурентоспроможності агропромислових підприємств регіонів увійшли Вінницька (0,834), Сумська (0,831), Чернігівська (0,807), Хмельницька (0,807), Дніпропетровська (0,788) області. До п'ятірки аутсайдерів увійшли Житомирська (0,239), Тернопільська (0,320), Рівненська (0,426), Волинська (0,498), Чернівецька (0,545) області.

5. До основних проблем підприємств агропромислового комплексу в умовах воєнних дій віднесено: а) окупація населених пунктів та відсутність

доступу до господарств (2653 од. – кількість суб'єктів господарювання агропромислового комплексу, які зазнали збитків); б) втрата робочої сили (мобілізація, добровольчі виклики та переселення – хоча для аграрного сектору, як критичної галузі було дозволено бронювання працівників, таким чином, відсоток мобілізованих трактористів і комбайнерів незначний); в) пошкодження майна (майнові втрати: техніка, склади, ангари, елеватори); г) логістичні перешкоди (руйнування інфраструктури); д) паливна криза (зростання вартості енергоресурсів, відсутність достатньої кількості); е) «блокада портів» – це питання, яке стоїть «ребром» з перших днів війни, вихід рф з «Зернової угоди» ознаменує невизначеність для українського агровиробника; є) мінування полів – для огляду земельних банків щодо наявності мін чи снарядів також потрібен час, у деяких місцевостях із-за цих проблем можливо обмеження в проведенні польових робіт (близько 1 млн га потребує огляду); ж) нереалізоване зерно – агрохолдинги є менш гнучкими до змін в макросередовищі, ніж фермера, адже їм масштаби виробництва потребують змін у всіх складових і переорієнтації на стратегію зниження собівартості та впровадження елементів диференційованого землеробства); з) енергетична криза – осінні обстріли території України привезли до пошуку альтернативних джерел енергії для продовження повноцінного виробничого циклу; и) екоцид українських земель (забруднення найродючіших ґрунтів, руйнація Каховського водосховища, втрата 1,9 млн га – ріллі та 9 тис. га – багаторічних насаджень).

Адаптивні коригуючі заходи агропромислових підприємств включають врахування таких чинників як: скорочення географії ринків збуту зернових, ускладнення логістики та розриву ланцюгів поставок продукції, падіння платоспроможного попиту та стискання ринку, фізичне скорочення площі орних земель, втрату виробничих потужностей та зменшення кількості кваліфікованих працівників, зростання цін на сировину та матеріали, інфляційні процеси, зміни стратегій основних конкурентів та динамічні зміни зовнішнього економічного середовища.

6. В умовах воєнних дій посилюється вплив такої конкурентної переваги як соціальна відповідальність бізнесу.

Впровадження програм корпоративної соціальної відповідальності на агропромислових підприємствах має здійснюватись шляхом цілепокладання: в економічній сфері – забезпечення конкурентоспроможності підприємств за рахунок таких конкурентних переваг як: ефективне управління ризиками, економія коштів, доступ до капіталу, відносини з клієнтами, управління людськими ресурсами та розвиток інноваційного потенціалу; в екологічній сфері – формування високих екологічних стандартів та активації екологічних чинників діяльності з раціональним використанням природно-ресурсного потенціалу на засадах циркулярної економіки; у соціальній сфері – реалізація корпоративного волонтерства, програм соціальної допомоги персоналу та незахищеним верствам населення.

Доведено, що ефективна соціальна відповідальність бізнесу як конкурентна перевага дозволяє забезпечити розширення доступу до капіталу та ринків, збільшення продажів і прибутків, економія операційних витрат, підвищення продуктивності та якості, формування людських ресурсів, покращення іміджу та репутації бренду, зростання лояльності клієнтів, оптимізація процесів прийняття рішень і управління ризиками.

7. Механізм управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу України передбачає формування конкурентних переваг, адаптованих до міжнародного контексту та воєнно-політичних й регіональних умов функціонування національної господарської системи.

Основними напрямками диверсифікації сільськогосподарського виробництва є його переорієнтація на внутрішній ринок збуту продукції кінцевого призначення, залучення малих агрофірм до кооперації сільськогосподарського виробництва, впровадження інноваційних технологій комбінованого виробництва на принципах безвідходності, ресурсоощадності та циркулярної економіки, формуванні програм корпоративної соціальної

відповідальності бізнесу з узгодженням бізнес-стратегій корпорацій із наративами відновлення економіки країни на засадах сталого розвитку;

З метою забезпечення життєздатності агрофірм та їх рентабельності, мінімізації міжнародних ризиків для України санкційного й обмежувального характеру на ринку зернових експортна діяльність підприємств агропромислового комплексу має бути вдосконалена шляхом виходу на нові ринки сільськогосподарської продукції з розширенням товарних позицій експорту на основі впровадження інноваційних технологій безвідходного виробництва й глибокої переробки сировини.

8. В умовах невизначеності агропромислової політики має реалізовуватись як синергія держави, бізнесу та населення у забезпеченні продовольчої безпеки та подоланні продовольчої кризи, що передбачає:

- 1) для держави – створення нормативно-правових, інвестиційних, екологічних, соціальних, економічних та інноваційних передумов та державних програм розвитку пріоритетних сфер агропромислового виробництва;
- 2) для бізнесу – залучення безробітних до збирання урожаю та інших сільськогосподарських робіт, надання соціальних послуг, формування ініціатив «знизу – догори»;
- 3) для населення – залученість у процеси державного управління, державно-приватного партнерства, розвитку територіальних громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254_%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
2. Москаленко О. М. Нова парадигма економічної політики для постпандемічної економіки. *Ефективна економіка*. 2021. № 10. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=9428> (дата звернення: 24.07.2023).
3. Левківський В. М., Антоненко В.Г. Теоретичні засади формування та розвитку міжнародної економічної інтеграції. *Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління*. Серія 1 : Економіка. 2012. Вип. 2. С. 120-124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NvChdieu_2012_2_20.
4. Porter, M. (1980) *Competitive Strategy*, Free Press, New York, 1980.
5. Storper M. *The Regional World: Territorial Development in Global Economy* : N.Y.: Guilford Press, 1997. 338 p.
6. Krugman P. Increasing Returns and Economic Geography. *Journal of Political Economy*. 1991. ol. 99. № 3. P. 483–499.
7. Liargovas, P.; Skandalis, K. Factors affecting firm competitiveness: *The case of Greek industry*. Eur. Inst. J. 2010. 2. P. 184–197.
8. Depperu, D.; Cerrato, D. Analyzing International Competitiveness at the Firm Level: Concepts and Measures; Working Paper No. 32; *Quaderni del Dipartimento di Scienze Economiche e Sociali, Università Cattolica del Sacro Cuore, Piacenza*. 2005. URL: http://dipartimenti.unicatt.it/dises-wp_azzurra_05_32.pdf
9. Akben-Selcuk, E. Factors affecting firm competitiveness: Evidence from an emerging market. *International Journal of Financial Studies*. 2016. 4(2). P. 1-10.
10. Riad A. Ajami, G. Jason G. *Global Business: Competitiveness and Sustainability*. Taylor & Francis Ltd. 2017. 262 p.

11. Buckley, P.J. Problems and developments in the core theory of international business. *Journal of International Business Studies*. 1990. 21(4). P. 657-665.
12. Филюк Г.М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 404 с.
13. Bain, J.S. Barriers to New Competition: Their Character and Consequences in Manufacturing Industries. *Cambridge MA: Harvard University Press*. 1956. P. 99-120.
14. Буркинський Б. В., Галушкіна Т. П., Реутов В. Є. «Зелена» економіка кризь призму трансформаційних зрушень в Україні : монографія. Ін-т проблем ринку та екон.-екол. дослідж. НАН України. Одеса : Підприємство Фенікс, 2011. 348 с.
15. Амоша О.І., Булеєв І.П., Шевцова Г.З. Інноваційне оновлення техніко-технологічної бази промислового виробництва на синергетичних засадах: теорія і практика. *Економіка промисловості*. 2007. №1(36). С. 3-9
16. Вовчок, С. В., Слюсарева Л.В. Сталий та конкурентний розвиток підприємств аграрного сектору економіки. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. № 4. С. 388 – 394.
17. Чіков І. А. Підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств на основі ресурсозбереження. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 10. С. 73-78.
18. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 № 2210-III. URL: https://kodeksy.com.ua/pro_zahist_ekonomichnoyi_konkurenciyi/statja-49.htm.
19. Адамик В., Вербицька Г. Конкуренція і конкурентоспроможність у механізмі сучасного економічного розвитку. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2007. №3. С.7-18.
20. Кріппендорф К. 36 стародавніх китайських стратегій, щоб перемогти конкурента: приховай кинджал за усмішкою : пер. з англ. К. Ю. Дерев'янка. Харків : Віват, 2020. 304 с.

21. Кауфман І. Точка зору політико-економічної критики у Карла Маркса. *Вісник Європи*. 1872. № V. С. 426-436.
22. Marshall A. *Principles of Economics: An Introductory Volume* : 9th Edition. London : Macmillan, 1961. 871 p.
23. Мочерний С. В. Становлення сучасної парадигми економічної теорії. *Соц.-екон. дослідж. в перехід. період. Україна в ХХІ ст.: концеп. та моделі екон. Розв.* : Щорічний наук. пр. 2001. Вип. 23. С. 139-147
24. Панасенко Д. А. Конкурентоспроможність підприємства: сутнісна та функціональна характеристики. *Львівська політехніка* : Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. № 727. 2012. С. 270–275
25. Vykova E.Y. (2018), Balanced system of indicators of strategic management accounting, *Economic development of the state and social stability: materials of the II International Science-Practical Conference* 2018. pp. 219–220.
26. Туган-Барановський М. І. Політична економія: курс популярний. Київ: Вид. Дніпр. 1919. 196 с.
27. Адамик В. Оцінка конкурентоспроможності підприємства. *Вісник ТНЕУ*. 2008. № 1. С. 69–78.
28. Грецький Р. Теоретичні підходи до визначення природи та сутності конкуренції. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2015. № 2. С. 35—38.
29. Edwin G. Dolan, David E. Lindsey *Macroeconomics*. Dryden Press. 1994. 464 p.
30. Пуцентейло П.Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва : навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 344 с.
31. Рудницька О. М. Інноваційна діяльність підприємств в Україні та шляхи її покращення. *Львівська політехніка*. Логістика. 2014. № 811. С. 305-309.

32. Гейєр Г. В. Фінансова вартість брендів і методи її оцінки. *Університетські наукові записки*. 2006. № 3-4. С. 469-475.
33. Porter, M. (1985) *Competitive Advantage*, Free Press, New York, 1985.
34. Hayek F.A. *The Road to Serfdom*. Chicago : University of Chicago Press, 1944. 71 p.
35. Gary H., Prahalad C. K. *Competing for the Future*. *Harvard Business Press*. 1996. 384 p.
36. Schumpeter J.A. *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and the Business Cycle*. 266 p.
37. Dent S., Lane L., Strike T. *Collaboration, Communities and Competition: International Perspectives from the Academy*. Dordrecht, Springer. 2017. 215 p.
38. Рудінська О. В., Шеремет А. І. Ефективний менеджмент як невід'ємний компонент конкурентоспроможності. *Другі економіко-правові студії* : матеріали Всеукр. наук.-практич. конф. молодих вчених. Одеса: Фенікс, 2019. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/26164>
39. O`Sullivan A., Sheffrin S. M. *Economics: Principles in action*. *Upper Saddle River*. New Jersey 07458: Prentice Hall, 2003. 157 p.
40. Якою буде світова економіка в 2050 році – прогноз PwC [Архівовано 4 квітня 2017 у Wayback Machine.] URL: <https://galfinance.info/ekonomika-ta-biznes/2017/03/25/yakoyu-bude-svitova-ekonomika-v-2050-rocz-i-prognoz-pwc/>
41. Wernerfelt, B. Small forces and large firms: Foundations of the RBV. *Strategic Management Journal* 34. 2013. P. 635-643.
42. Worldometer real time world statistics. URL: <https://www.worldometers.info/> (дата звернення 22.07.2023)
43. Коваль Н. В. Соціально-економічна нерівність в Україні та світі: проблеми оцінювання та шляхи їх вирішення. *Економіка та держава*. 2016. № 2. С. 46–50.

44. Власюк О.С., Мокій А.І., Ілляш О.І. Безпека та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації: монографія; за ред. О. С. Власюка. Київ: НІСД, 2017. 384 с.
45. Редзюк Є. Посилення глобальної нестабільності в міжнародній економіці та її вплив на Україну. *Економіст*. 2018. № 8. С. 19–22.
46. Maslow A. A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*. V. 50, No. 4. 1943. P. 370–396.
47. Стрішенець М. М., Павлова О. М., Павлов К. В. Просте товарне виробництво і зародження мануфактур в Україні : монографія. Луцьк : Терен, 2019. 292 с.
48. Gerald J. Cavanaugh: Turgot and the Encyclopédie, in: Diderot Studies, Bd. 10. 1968. P. 23-33.
49. Ricardo D. On the Principles of Political Economy and Taxation. London: John Murray, 1821. 589 p.
50. Kennedy G., Smith A. The invisible hand: from metaphor to myth. *Wayback Machine*. Econ Journal Watch. 2009. vol. 6(2), pages 239-263.
51. Mill J.S. Principles of Political Economy (I): Production. History of Economic Thought Books, McMaster University Archive for the History of Economic Thought. 1848. 544 p.
52. Guttion H., Cournot A. A. International Encyclopedia of the Social Sciences, vol. 3, ed. D.L. Sills (Macmillan Free Press, 1968); R.D. Theocharis, Early Developments in Mathematical Economics (Macmillan, 2nd ed., (983), Chapter 9.
53. Пуцентейло П. Конкуренція як економічна категорія. *Економіка АПК*. 2013. № 4. С. 122-126.
54. Kultury wysokokontekstowe i niskokontekstowe — High-context and low-context cultures: веб-сайт. URL: https://pl.qwe.wiki/wiki/High-context_and_low-context_cultures (дата звернення 22.07.2023)
55. Чіков І. Конкуренція: теоретичні підходи до розуміння сутності поняття. *Агросвіт*. 2019. №10. С. 74-80.

56. Поплавська Ж.В., Поплавський В.Г. Економіко філософські аспекти людського капіталу. *Вісн.НАН України*. 2002. № 12. С. 14-22.
57. Позняк С.В. Конкурентні переваги і конкурентоспроможність. *Актуальні проблеми економіки*. 2002. №1. С. 50-54
58. Оберемчук В.Ф. Конкуренція: поняття, аналіз, стратегія. *Стратегія економічного розвитку України: Наук. зб. Вип. 5*. Київ: КНЕУ, 2001. С. 211-217.
59. Базилевич В.Д. Економічна теорія. Політекономія. Практикум: навч. посіб. / за ред. В.Д. Базилевич. К. : Знання, 2010. 494
60. Наливайка А.П. Мікроекономіка : підручник. К.: КНЕУ, 2011. 446 с.
61. Андрусак Т. Г. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] . ред. кол.: Ю. С. Шемшученко. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2 : Д-Й. С. 281.
62. Про захист від недобросовісної конкуренції. Закон України від 7 червня 1996 року № 236/96-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80>
63. Лісовицький В.М. Мікроекономіка : *Навчальний посібник*. К.: Кондор, 2013. 164 с.
64. Піддубний І. О. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства. Х.: ВД «ІНЖЕК», 2004. 264 с.
65. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації : монографія. К.: КНЕУ, 2004. 273 с.
66. Хруцький В.Є. Сучасний маркетинг. «Фінанси і статистика». 2004. 461 с.
67. Кирчата І.М. Управління конкурентоспроможністю підприємства в глобальному середовищі : Монографія. Харків: ХНАДУ, 2009. 160 с.

68. Клименко С. М. Управління конкурентоспроможністю підприємства: Навчальний посібник. К. : КНЕУ, 2006. 527 с.
69. Тарнавська Н. П. Нові погляди на сутність конкурентоспроможності підприємств. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2010. № 12. С. 57-66.
70. Гончаревич Л.Г. Проблема забезпечення міжнародної конкурентоспроможності в процесі еволюції. *Вісник Донецького Університету*. Сер. В: Економіка і право. Вип. 2. 2007. С. 107-116.
71. Лупак Р. Л., Васильців Т. Г. Конкурентоспроможність підприємства : навч. посіб. Львів, 2016. 484 с.
72. Сіваченко І. Ю., Козак Ю. Г., Єхануров Ю. І. та ін. Управління конкурентоспроможністю підприємств : навч. посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2006. 73 с.
73. Балабанова Л. В. Маркетингова товарна політика в системі менеджменту підприємства : навчальний посібник. Донецьк: ДонДУЕТ, 2006. 262 с.
74. Цобер І.Ю. Аналіз підходів до оцінювання конкурентоспроможності підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. №6(96). С. 151-155.
75. Захаркін О.О. Порівняльна характеристика концепцій управління підприємством в системі його інноваційної діяльності. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. Серія : Економічні науки. 2014. № 4. С. 53-59.
76. Малинка К. С., Бойчук Н. Я. Процес ціноутворення на підприємствах кондитерської галузі в умовах невизначеності ринкової економіки. *Економіка та управління підприємствами*. Випуск 16. 2018. С. 96-101.
77. Гончар О. М. Конкурентоспроможність національної економіки в умовах глобалізації: сутність та ключові фактори. *Науковий вісник*

Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки. 2015. Вип. 15(4). С. 18-21.

78. Демчук, Н. І., Донских, А. С., Ясинский, В. М. Економічна сутність конкурентоспроможності підприємства та шляхи її підвищення. *Економіка і суцільство*. №13. 2017. С. 424-427. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/69.pdf

79. Афанасьєва О. М. Конкурентоспроможність підприємства. Освітньо-інноваційна інтерактивна платформа *Підприємницькі ініціативи* : матеріали IV Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції (5 грудня 2019 р., м. Київ). Київ : КНУТД, 2019. С. 106-108.

80. Діденко Є. О. Управління конкурентоспроможністю юридичної компанії на основі визначення ключових факторів успіху в умовах насиченого конкурентного середовища. *Технології та дизайн*. К. : КНУТД, 2014. №4 (13). URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/td_2014_4_12.pdf.

81. Оболенцева Л. В. Теоретичні основи управління конкурентоспроможністю підприємств промислового регіону. *Соціальна економіка*. 2016. № 2. С. 114-118.

82. Хмеленко І. І. Дослідження підходів щодо управління конкурентоспроможністю підприємства. *Вісник Національного технічного університету ХПИ*. 2010. № 60. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vcpi/TPtEV/2010_60/NTU_XPI_60_2010_9.pdf

83. Войчак А. В. Конкурентні переваги підприємства: сутність і класифікація. *Маркетинг в Україні*. 2005. № 2. С. 50–53.

84. Porter, M.E. *Competitive Strategy. Measuring Business Excellence*, Vol. 1 No. 2. 1997. P. 12-17.

85. Jean-Jacques Lambin *Market-Driven Management: Strategic and Operational Marketing*. Palgrave Macmillan 2007. 496 P.

86. Янковий Д. В. Сучасні методики оцінки конкурентоспроможності підприємства. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип.4 (51). С.183–188.
87. Должанський І. З., Загорна Т.О. Конкурентоспроможність підприємства: навч. посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.
88. Fuior Elena, Zavatki Tatiana and Ion MAXIM Competitiveness of the enterprise: the essence and methods of evaluation. *The yearbook*. 2019. vol. 28(1). P. 33-50. URL: <https://ideas.repec.org/a/zan/ygzier/v28y2019i1p33-50.html>.
89. Porter M.E. *Competitive Advantage of Nations*. New York : Free Press, 1990. 426 p.
90. Thompson A. A., Strickland A. *Strategic management: concepts and situations for analysis*. McGraw-Hill/Irwin. 2003. 450 p.
91. Adem A., Çolak A. & Dağdeviren M. An integrated model using SWOT analysis and Hesitant fuzzy linguistic term set for evaluation occupational safety risks in life cycle of wind turbine. *Safety Science*. 106. 2018. P.184-190.
92. BCG Classics Revisited: The Growth Share Matrix. URL: <https://www.bcg.com/publications/2014/growth-share-matrix-bcg-classics-revisited>
93. Янковий О.Г. Конкурентоспроможність підприємства : оцінка рівня та напрями підвищення : монографія. Одеса: Атлант, 2013. 470 с.
94. Астаф'єва К. О., Аркадьєва В.О. Пропозиції, щодо визначення рівня матеріального стимулювання персоналу підприємства. *Актуальні економіко-правові, соціальні та екологічні аспекти розвитку промисловості та суспільства* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 1-31 березня 2021 року. Кривий Ріг. 2021. С.28-32.
95. David F. R. *Strategic Management-Concepts and Cases*. 9th Edition. USA: Pearson Education, 2003. 694 p.
96. Humphrey S. A. SWOT Analysis for Management Consulting. SRI Alumni Association Newsletter. December. 2005. P. 1-14.

97. Mintzberg H. The Design School: Reconsidering The Basic Premises of Strategic Management. *Strategic Management Journal*. 1990. 11. pp. 171-195.
98. McGee, J., Thomas, H. and Wilson, D. *Strategy: Analysis and Practice*, McGraw-Hill, Maidenhead. 2010.
99. Campbell, D. and Craig, T. (2005) *Organizations and the Business Environment*, 2nd edn, ButterworthHeinemann, Oxford.
100. Lu H., & Zhao L. Integrating GIS and BCG Model for Marketing Strategic Planning. Proceedings of the 11th Annual Conference of Asia Pacific Decision Sciences Institute Hong Kong, June 14-18, 2006, pp. 718-725.
101. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник. К.: КНЕУ, 2013. 779с.
102. Артимонова І.В. Особливості формування і функціонування служби маркетингу на аграрних підприємствах. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2010. № 1. С. 8–85.
103. Єранкін О.О. Періодизація еволюції маркетингу в АПК України та перспективи його розвитку. *Економіка АПК*. 2008. № 1. С. 131-140.
104. Хорунжий М.Й. Завдання національної аграрної політики на сучасному етапі. *Економіка АПК*. 2014. № 2. С. 22-29. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2014_2_4
105. Шульський М. Г., Бодак Г.І. Сучасний стан сільського господарства в Україні. *Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького*. 2011. Том 13. № 2 (48), ч.3. С. 145–148.
106. Воробйов Є.М. Агропромисловий комплекс України: сучасний стан та особливості. *Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*. Вип. 2010. С. 15-20.
107. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL:<http://www.minagro.gov.ua>
108. Присяжнюк М.В., Зубець М.В., Саблук П.Т. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку). за ред. М.В. Присяжнюка та ін. К.: ННЦ ІАЕ, 2011, с. 1008.

109. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року. *Офіційний вісник України*. 2007. № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF#Text>

110. Кирилов Ю.Є., Грановська В.Г. Модель забезпечення конкурентоспроможного розвитку аграрних підприємств: теоретико-методичний аспект. *Економіка АПК*. 2019. № 11. 70 с.

111. Копистко О.В. Теоретичні основи конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції. *Економіка АПК*. 2010. №1. С. 61– 63.

112. Драган О.І. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теоретичні аспекти : монографія. К.: ДАКККіМ, 2006. 160 с.

113. Федосеева Г. С. Формування конкурентних переваг виробників сільськогосподарської продукції України на зовнішніх ринках: теорія, методологія, практика. Кваліфікаційна праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). 2019.

114. Вовчок С. В., Слюсарева Л. В. Сталий та конкурентний розвиток підприємств аграрного сектору економіки. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. № 4. С. 388-394.

115. Бірюков Є.І., Гарафонов О.І., Худолей В.Ю. Управління витратами аграрного підприємства в умовах цифрових трансформацій. *Economic synergy*. №2. 2023. С. 48–61. <https://doi.org/10.53920/es-2023-2-4>

116. Будякова О.Ю., Дьяконов І.О. Біоекономіка: перспективи розвитку агропромислового комплексу України для подолання продовольчої кризи. *Цифрова економіка та економічна безпека*, Випуск № 6(06)/2023. С. 68-74. DOI: DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.6-13>

117. Чайка Т. О. Екологічні наслідки традиційного сільського господарства. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2013. № 3. С. 95-99.

118. Корінець Р. Сільський розвиток: Посібник для фахівців з аграрного та сільського розвитку територіальних громад. Київ, 2023. 158 с.
119. Данько Ю. І., Слюсарєва Л.В. Механізми підвищення конкурентоспроможності та якості продукції підприємств аграрного сектору економіки. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. № 1. С. 379-387.
120. World Economic and Forum, 2019 World Economic Forum. 2019. The Global Competitiveness Report 2014-2015. Geneva: World Economic Forum, Geneva. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf
121. McDonough, Siobhan (27 лютого 2022). What the Russian invasion of Ukraine could mean for global hunger. *Vox* (англ.). Процитовано 1 квітня 2022 URL: <https://www.vox.com/future-perfect/2022/2/27/22950805/russia-ukraine-food-prices-hunger-invasion-war>
122. East Africa's Growing Food Crisis: What to Know. Council on Foreign Relations. URL: <https://www.cfr.org/in-brief/east-africas-growing-food-crisis-what-know>
123. A world of hurt: 2021 climate disasters raise alarm over food security. *Mongabay Environmental News* (амер.). 4 серпня 2021. URL: <https://news.mongabay.com/2021/08/a-world-of-hurt-2021-climate-disasters-raise-alarm-over-food-security/>
124. Oxfam, others: West Africa facing worst food crisis in a decade. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2022/4/5/west-africa-faces-worst-food-crisis-in-a-decade>
125. Олешко А.А. Антикризові програми і плани національних господарств: особливості реалізації та перші результати. *Економіка та держава*. 2010. № 1. С. 23-29.
126. Антикризове регулювання національної економіки: теорія і практика монографія. Національний університет ДПС України. Ірпінь: Видавництво НУД ПСУ, 2012. 350 с.

127. World Development Report 2008: Agriculture for Development URL: <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/978-0-8213-6807-7>

128. Гордєєва Т. Ф. Інтенсивність міжнародної торгівлі як індикатор ступеня міжнародної торговельної інтеграції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 27(1). С. 27–32.

129. Янковська О. І. Особливості інновацій в сільському господарстві. *Економіка. Управління. Інновації*. 2010. № 2. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=eui_2010_2_54

130. Гончаренко Н. І. Міжнародна конкурентоспроможність національної економіки в умовах економічної інтеграції та лібералізації світогосподарських відносин. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Економічна. 2011. № 935. С. 176-180.

131. Проєкт Стратегії продовольчої безпеки на період до 2030 року

132. Пасхавер Б.Й. Сучасний стан продовольчої безпеки. *Економіка АПК*. 2014. № 4. С. 5-12.

133. Скидан О. В. Формування економічної стійкості аграрного підприємства. *Ефективна економіка*. 2014. № 5. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_5_107.

134. Хорунжий М.Й. Аграрна політика : Навч. Посібн.. К.: КНЕУ, 1998. 235 с.

135. Полунєєв Ю. Світова продовольча криза: глобальний голод чи конкурентна перевага для України. *Агросвіт*. 2011. № 16.

136. Act by giving: WFP Executive Director calls for private sector to «step-up» in a world jolted by Europe's war. URL: <https://www.wfp.org/news/act-giving-wfp-executive-director-calls-private-sector-step-world-jolted-europes-war>

137. Note on the impact of the war on food security in Ukraine. URL: <https://www.fao.org/3/cb9171en/cb9171en.pdf>

138. Гавриленко Н. М., Широкий Г. М., Юлдашев Р. Е. Аналітична записка «Світова продовольча криза як наслідок війни РФ проти України». НІСД. 2023.

139. Новіков Д.В. Конкурентоспроможність вітчизняних підприємств як умова ефективного функціонування в інтегрованому бізнес-середовищі *Стан та тенденції розвитку сучасного підприємництва*: монографія. за наук. ред. М.П. Денисенка. К.: ТОВ «ДКС центр», 2019. 464 с. С. 174-186. ISBN: 978-617-7300-42-6.

140. Новіков Д.В. Методи оцінки конкурентоспроможності підприємства. *Науково-практичний журнал «Регіональна економіка та управління»*. 2020. № 1 (27). С. 49-52.

141. Новіков Д.В. Дослідження сутності конкурентоспроможності в умовах економічної інтеграції. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2019. №25, 2018. С. 221-225.

142. М.П. Денисенко, Д.В. Новіков Сучасний стан та перспективи розвитку сільського господарства України. *«Агросвіт»*. 2019. №12. С. 15-21.

143. Новіков Д.В., Мельник А.О., Натрошвілі С.Г. Класифікація методів оцінки конкурентоспроможності підприємства. *Проблеми інтеграції освіти, науки та бізнесу в умовах глобалізації*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 4 жовтня 2019 р. Київ, 2019. С. 73-74 (0,17 д.а.).

144. Новіков Д.В. Ефективність цифрових технологій у аграрному секторі України. *Економіка, менеджмент та аудит: сучасні проблеми, перспективи та напрями розвитку*: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції, 22 лютого 2020 р. Львів, 2020 р. С. 36-39.

145. Новіков Д.В., Мельник А.О. Проблеми та перспективи впровадження big data у сільське господарство. *Сучасні детермінанти*

розвитку бізнес-процесів в Україні Матеріали III Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, 11 квітня 2019 р. Київ, 2019. С. 293-296.

146. Новіков Д.В. Інформаційні технології в сільському господарстві України: проблеми та перспективи. *Аспекти прогнозування економічного та соціального розвитку країни*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 30 січня 2021 р. Дніпро, 2021 р. С. 31-35.

147. Новіков Д.В. Конкурентоспроможність креативної економіки України. *Домінанти соціально-економічного розвитку України в умовах інноваційного типу прогресу*: тези доповідей II Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених, 25 березня 2021 р. Київ, 2021 р. С. 79-82.

148. Новіков Д.В. Перспективи українського ринку землі. *EUROPEAN SCIENTIFIC DISCUSSIONS*: тези доповіді IX Міжнародної науково-практичної конференції, 18-20 червня 2021 р. Рим, 2021 р. С. 27-31.

149. Новіков Д.В. Український ринок землі: проблеми та перспективи. *Прогнозування соціально-економічного розвитку: планування, управління та аналіз*. 31 липня 2021 р. м. Дніпро, 2021р.

150. Олешко А.А., Новіков Д.В. Конкурентні стратегії біотехнологічних підприємств в контексті нових реалій. *Актуальні проблеми менеджменту, фінансів та публічного управління в сучасних глобалізаційних процесах: матеріали IX Міжнародної науково-практичної інтернет конференції*, 17 березня, 2022 р, м. Ірпінь.

151. Статистичний щорічник України – 2021. Державна служба статистики України. 2021.

152. Кирилюк, І., Трохименко, А. Особливості ціноутворення на продукцію АПК. *Економіка та суспільство*, (26). 2021. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-34>

153. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. Постанова КМУ від 17 жовтня 2013 р. № 806-р [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013- %D1 %80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80#Text)

154. Шубравський О.В. Виклики та наслідки агропродовольчої спеціалізації України у світовій економіці : колективна монографія. НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Електрон. дані. К., 2023. 254 с. Режим доступу: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/Vyklyky-ta-naslidky-ahroprodovol'choi-spetsializatsii-Ukrainy>

155. Гадзало Я.М., Лузан Ю.Я Зовнішньоекономічна діяльність та результативність функціонування аграрного сектору економіки України. *Економіка АПК*. 2021. № 4. С. 12-17.

156. На агропродовольчу продукцію припадає близько 41 % у загальному експорті України. URL: http://profapk.org.ua/news/news_apk/3106.html

157. Про холдингові компанії в Україні. Закон України від 15 березня 2006 року № 3528-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3528-15#Text>

158. Худолей В.Ю. Вплив агрохолдингів на розвиток села в умовах децентралізації економіки. *Modeling the development of the economic systems*. (3). 2022. С. 187–197. <https://doi.org/10.31891/mdes/2022-5-27>

159. Про фермерське господарство. Закон України від 19 червня 2003 року № 973-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>

160. Novikov D. Staff Training for Important Branches of Ukrainian National Economy. *Інноваційні тенденції підготовки фахівців в умовах полікультурного та мультлінгвального глобалізованого світу*: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, 9 квітня 2019 р. Київ, 2019. С. 259-261.

161. Новіков Д. В. Аграрне виробництво в умовах воєнного стану: проблеми та можливості їх вирішення. *Інноватика в освіті, науці та бізнесі: виклики та можливості*: матеріали III Всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, м. Київ, 17 листопада 2022 року. Т. 2. Київ : КНУТД, 2022. С. 161-166.

162. Новіков Д.В. Заходи підвищення конкурентоспроможності

українських товаровиробників на світовому ринку в нових реаліях. *Домінанти соціально-економічного розвитку України у нових реаліях: тези доповіді Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та студентів*, 30 березня 2023 р. Київ: КНУТД, 2023. С. 187-188.

163. Огляд збитків та втрат в АПК України. URL: <https://kse.ua/ua/oglyad-zbitkiv-ta-vtrat-v-apk/>

164. Agricultural War Damages, Losses, and Needs Review Issue 3 April 24, 2023 KSE Agrocenter. URL: <https://agrocenter.kse.ua>

165. Огляд продовольчої безпеки та політики в Україні. Передмова і методологія. https://kse.ua/wpcontent/uploads/2022/07/Foreword-to-the-series-andmethodology_eng.pdf

166. ФАО: Нові можливості для українського АПК. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/fao-novi-mozhlyvosti-dlya-ukrayinskoho-apk>

167. FAO. 2022. Ukraine: Rapid Response Plan, March–December 2022 – Supporting agricultural production to bolster food availability and access. Rome. <https://doi.org/10.4060/cb9457e>

168. Акімова І. Соціальна відповідальність бізнесу: розуміння та впровадження. К. : Видавн. компанія «КІТ», 2005. 41 с.

169. Kotler Ph., Lee N. Corporate social responsibility: doing the most good for your company and your cause / translated from English. S. Yarynych. Kyiv : Standard, 2005. 302 p.

170. Воробей В. Соціальна відповідальність бізнесу. Українські реалії та перспективи. Інформ.-аналіт. матеріал. URL: www.svb.org.ua.

171. Корпоративна соціальна відповідальність. URL: <https://www.mhp.com.ua/uk/pro-kompaniiu/korporatyvna-sotsialna-vidpovidalnist>

172. Корпоративна соціальна відповідальність. URL: <https://cfg.com.ua/csr/>

173. Сталий розвиток. URL: <https://astartaholding.com/stalyj-rozvytok/>

174. Політика сталого розвитку і корпоративної соціальної відповідальності. URL: <https://www.kernel.ua/ua/sustainable-development/>

175. Олешко А.А., Гороховець Є.В. Інформаційно-комунікаційні технології та людський розвиток. Інвестиції практика та досвід. 2019. №16. С. 16-19.

176. Павлова Г. Є. Державна підтримка як складова системи державного регулювання аграрного сектора економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. № 11. 2013. С. 18-21.

177. Гарафонова, О., Жосан, Г., Худолей, В., Тюхтенко, Н., Тимків, І., Рябець, Н. Стратегічна модель та потенційні джерела фінансування повоєнної ревіталізації сільськогосподарських підприємств деокупованих територій. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 2(49). С. 207–218. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.2.49.2023.3983>

178. Новіков Д.В. Концепція соціальної відповідальності бізнесу в аграрному секторі України. *Підприємництво та інновації*. 2020. №13. С. 89-94. (0,5). (*Index Copernicus*).

179. Новіков Д.В. Соціальна відповідальність агропідприємств – головна конкурентна перевага. *Менеджмент, маркетинг, підприємництво: проблеми та перспектива розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 13 червня 2020 р. Одеса, 2020 р.* С. 64-67.

180. Конкурентні стратегії біотехнологічних підприємств в контексті нових реалій. *Актуальні проблеми менеджменту, фінансів та публічного управління в сучасних глобалізаційних процесах: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної інтернет конференції, 17 березня, 2022 р., м. Ірпінь*

181. Oleshko, A., Novikov, D., & Petrivskiyi, Business Corporate Social Responsibility in the Economic Recovery of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. 9(3). P. 162-166.

ДОДАТКИ

Глобальний індекс продовольчої безпеки 2022

Ранг	Країна	Індекс	Доступність	Корисність	Якість і безпека	Стійкість і адаптація
1	Фінляндія	83.7	91.9	70.5	88.4	82.6
2	Ірландія	81.7	92.6	70.5	86.1	75.1
3	Норвегія	80.5	87.2	60.4	86.8	87.4
4	Франція	80.2	91.3	69.0	87.7	70.3
5	Нідерланди	80.1	92.7	70.7	84.7	69.2
6	Японія	79.5	89.8	81.2	77.4	66.1
7	Канада	79.1	88.3	75.7	89.5	60.1
7	Швеція	79.1	91.9	68.3	85.0	68.3
9	Об'єднане Королівство	78.8	91.5	71.6	77.6	71.1
10	Португалія	78.7	90.0	77.0	79.8	64.5
11	Швейцарія	78.2	89.2	76.8	73.5	69.5
12	Австрія	78.1	91.3	67.1	81.2	69.7
13	Сполучені Штати	78.0	87.1	65.1	88.8	69.4
14	Данія	77.8	92.1	63.2	89.1	63.8
14	Нова Зеландія	77.8	91.6	67.7	73.1	75.1
16	Чеська Республіка	77.7	91.3	69.4	76.3	70.3
17	Бельгія	77.5	92.6	64.6	88.4	61.0
18	Коста-Ріка	77.4	83.0	73.0	79.2	73.3
19	Німеччина	77.0	87.9	67.0	79.9	70.8
20	Іспанія	75.7	89.0	63.1	81.2	66.4
21	Польща	75.5	87.4	63.8	81.5	66.7
22	Австралія	75.4	93.3	61.1	84.0	58.8
23	Об'єднані Арабські Емірати	75.2	86.7	73.8	81.3	55.2
24	Ізраїль	74.8	88.6	67.2	87.4	52.2
25	Чилі	74.2	82.4	68.8	77.0	66.6
25	Китай	74.2	86.4	79.2	72.0	54.5
27	Італія	74.0	89.5	68.7	75.9	57.3
28	Сінгапур	73.1	93.2	77.8	69.7	44.3
29	Болгарія	73.0	85.8	66.5	79.5	56.6
30	Катар	72.4	88.6	72.9	71.7	51.0
31	Греція	72.2	88.5	58.3	80.8	57.3
32	Казахстан	72.1	78.0	67.2	76.3	65.4
33	Уругвай	71.8	80.0	65.6	73.8	65.8
34	Угорщина	71.4	86.7	63.3	74.4	57.0
35	Оман	71.2	88.6	64.3	73.2	53.6
36	Словаччина	71.1	89.1	55.3	77.9	57.6
37	Перу	70.8	79.7	58.6	75.2	68.1

Продовження Додатка А

38	Бахрейн	70.3	91.3	60.1	76.3	47.3
39	Південна Корея	70.2	76.8	71.5	71.5	58.5
40	Панама	70.0	84.4	63.3	69.7	58.3
41	Малайзія	69.9	87.0	59.5	74.7	53.7
41	Саудівська Аравія	69.9	83.2	67.2	71.6	53.7
43	Мексика	69.1	76.0	60.0	78.9	60.2
43	Росія	69.1	77.8	61.4	78.7	56.6
45	Румунія	68.8	85.1	60.6	77.9	47.1
46	В'єтнам	67.9	84.0	60.7	70.2	52.2
47	Йорданія	66.2	85.3	59.8	55.4	58.9
48	Еквадор	65.6	70.8	59.3	69.4	62.0
49	Туреччина	65.3	58.4	65.3	78.5	61.2
50	Кувейт	65.2	80.0	62.9	67.8	45.5
51	Бразилія	65.1	63.0	58.6	83.9	56.3
52	Болівія	65.0	71.6	61.6	71.7	53.2
52	Домініканська Республіка	65.0	73.4	65.0	65.3	53.5
54	Аргентина	64.8	62.0	63.4	85.5	49.4
55	Білорусь	64.5	67.8	61.9	69.0	58.5
56	Спаситель	64.2	72.5	71.2	71.5	38.1
57	Марокко	63.0	74.6	42.9	73.1	60.0
58	Гватемала	62.8	65.2	56.7	61.3	67.9
59	Південна Африка	61.7	63.4	60.1	66.1	56.9
60	Гондурас	61.5	59.8	61.9	64.9	60.0
61	Сербія	61.4	81.5	49.3	72.6	37.0
62	Туніс	60.3	74.5	54.1	58.8	49.7
63	Індонезія	60.2	81.4	50.9	56.2	46.3
64	Колумбія	60.1	64.6	54.6	63.3	56.9
64	Таїланд	60.1	83.7	52.9	45.3	51.6
66	Азербайджан	59.8	78.1	56.2	54.5	44.6
67	Філіппіни	59.3	71.5	55.2	65.3	41.8
68	Алжир	58.9	66.8	57.3	54.7	54.2
68	Індія	58.9	59.3	62.3	62.1	51.2
70	Парагвай	58.6	74.3	47.0	76.3	32.8
71	Україна	57.9	66.6	48.1	71.3	43.5
72	М'янма	57.6	62.1	53.5	64.4	49.0
73	Узбекистан	57.5	52.7	56.4	64.6	57.9
74	Непал	56.9	52.7	70.9	57.8	46.2
75	Таджикистан	56.7	59.8	56.3	56.5	53.1
76	Нікарагуа	56.6	64.4	50.2	57.5	52.7
77	Єгипет	56.0	65.2	54.2	45.9	55.8
78	Камбоджа	55.7	74.3	54.5	54.0	33.9

Продовження Додатка А

79	Шрі Ланка	55.2	61.0	57.2	55.0	45.3
80	Бангладеш	54.0	52.1	61.5	58.4	43.9
81	Лаос	53.1	59.7	51.8	51.7	47.0
82	Кенія	53.0	41.7	52.5	68.8	52.6
83	Гана	52.6	59.9	52.4	50.5	45.1
84	Пакистан	52.2	59.9	58.3	49.4	37.7
85	Малі	51.9	53.4	48.7	56.8	48.8
86	Сенегал	51.2	57.9	47.8	53.9	43.5
87	Ботсвана	51.1	69.0	40.5	57.3	32.9
88	Руанда	50.6	48.4	51.8	50.3	52.7
89	Буркіна Фасо	49.6	49.5	49.8	52.8	46.4
90	Танзанія	49.1	45.8	58.7	50.2	41.7
91	Бенін	48.1	50.5	53.6	48.1	38.9
91	Малаві	48.1	33.6	52.9	52.0	58.2
93	Уганда	47.7	48.3	41.0	45.1	57.0
94	Мозамбік	47.3	42.6	49.4	41.8	56.5
95	Берег Слонової Кістки	46.5	54.2	42.1	44.1	43.2
96	Камерун	46.4	50.4	31.9	56.5	47.0
97	Нігер	46.3	42.8	41.7	47.0	55.5
98	Йти	46.2	45.7	51.0	42.3	45.4
99	Гвінея	45.1	37.0	49.0	39.8	56.9
100	Ефіопія	44.5	32.9	44.7	59.3	44.9
101	Ангола	43.7	35.5	43.5	43.9	54.6
102	Замбія	43.5	26.8	46.7	54.2	51.6
103	Чад	43.2	50.1	40.0	44.7	35.9
104	Конго (Дем. Республіка)	43.0	46.9	40.6	43.5	40.1
105	Судан	42.8	35.2	48.2	53.9	35.7
106	Венесуела	42.6	41.8	36.7	51.5	41.4
107	Нігерія	42.0	25.0	39.5	55.6	53.7
108	Бурунді	40.6	32.5	41.4	52.4	38.6
108	Мадагаскар	40.6	39.5	43.0	34.9	44.9
110	Сьєрра-Леоне	40.5	36.6	35.5	41.8	49.8
111	Ємен	40.1	46.4	26.9	48.7	37.8
112	Гаїті	38.5	32.8	49.6	37.9	34.2
113	Сирія	36.3	32.0	26.6	50.8	38.4

Додаток Б

Рейтинг регіонів за виробництвом сільськогосподарської продукції

	Індекс виробництва сільськогосподарської продукції у 2022 році	Рейтинг регіонів
Вінницька	81,7	0,780
Волинська	97,0	0,935
Дніпропетровська	80,9	0,772
Донецька	26,5	0,219
Житомирська	83,5	0,798
Закарпатська	100,5	0,971
Запорізька	25,1	0,205
Івано-Франківська	98,1	0,946
Київська	79,2	0,754
Кіровоградська	86,5	0,828
Луганська	29,8	0,253
Львівська	103,4	1,000
Миколаївська	56,2	0,521
Одеська	68,5	0,646
Полтавська	99,7	0,962
Рівненська	95,8	0,923
Сумська	93,7	0,902
Тернопільська	95,3	0,918
Харківська	44,2	0,399
Херсонська	4,9	0,000
Хмельницька	89,8	0,862
Черкаська	87,3	0,837
Чернівецька	91,9	0,883
Чернігівська	79,2	0,754
Україна	75,0	0,712

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики

Продовження додатка Б

Рейтинг регіонів за ВДВ сільського господарства

	Індекс ВДВ сільського господарства у 2020 році	Рейтинг регіонів
Вінницька	85,2	0,558
Волинська	100,4	0,908
Дніпропетровська	85,7	0,569
Донецька	95,8	0,802
Житомирська	95,3	0,790
Закарпатська	96,5	0,818
Запорізька	88,4	0,631
Івано-Франківська	103,5	0,979
Київська	83,9	0,528
Кіровоградська	70,5	0,219
Луганська	88,6	0,636
Львівська	104,4	1,000
Миколаївська	76,1	0,348
Одеська	61	0,000
Полтавська	88,8	0,641
Рівненська	103	0,968
Сумська	103,7	0,984
Тернопільська	100	0,899
Харківська	98	0,853
Херсонська	94,6	0,774
Хмельницька	97,4	0,839
Черкаська	78,7	0,408
Чернівецька	99,8	0,894
Чернігівська	102,9	0,965
Україна	89,9	0,666

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики

Продовження додатка Б

Рейтинг регіонів за часткою сільськогосподарської продукції у ВРП

	Частка регіонів у загальному обсязі продукції сільського господарства у 2020 році	Рейтинг
Вінницька	8	1,000
Волинська	2,7	0,197
Дніпропетровська	5,9	0,682
Донецька	3,2	0,273
Житомирська	4,3	0,439
Закарпатська	1,4	0,000
Запорізька	3,9	0,379
Івано-Франківська	2,3	0,136
Київська	5,6	0,636
Кіровоградська	4,1	0,409
Луганська	2,1	0,106
Львівська	3,9	0,379
Миколаївська	3,2	0,273
Одеська	2,8	0,212
Полтавська	6,3	0,742
Рівненська	2,8	0,212
Сумська	5,1	0,561
Тернопільська	4	0,394
Харківська	6,2	0,727
Херсонська	4,4	0,455
Хмельницька	5,7	0,652
Черкаська	5,2	0,576
Чернівецька	1,7	0,045
Чернігівська	5,2	0,576

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики.

Продовження додатка Б

Рейтинг регіонів за часткою капітальних інвестицій в сільське господарство

	у % до загального обсягу у регіоні	Рейтинг
Вінницька	22,4	0,586
Волинська	15,3	0,385
Дніпропетровська	3,8	0,059
Донецька	3,5	0,051
Житомирська	16,3	0,414
Закарпатська	1,7	0,000
Запорізька	12,4	0,303
Івано-Франківська	5,4	0,105
Київська	12,8	0,314
Кіровоградська	33,1	0,890
Луганська	33,9	0,912
Львівська	5,6	0,110
Миколаївська	27,4	0,728
Одеська	7,1	0,153
Полтавська	13,3	0,329
Рівненська	20,2	0,524
Сумська	37,0	1,000
Тернопільська	26,3	0,697
Харківська	12,3	0,300
Херсонська	39,3	1,065
Хмельницька	27,1	0,720
Черкаська	30,8	0,824
Чернівецька	5,3	0,102
Чернігівська	36,8	0,994
Україна	9,3	0,215

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики.

Продовження додатка Б

Рейтинг регіонів за витратами на охорону навколишнього природного
середовища

	Витрати на охорону навколишнього природного середовища по регіонах у 2020 році	Рейтинг
Вінницька	400793,9	0,023
Волинська	328115,3	0,018
Дніпропетровська	14245958,9	1,000
Донецька	5581495,7	0,389
Житомирська	216262,6	0,010
Закарпатська	283958,6	0,015
Запорізька	3317777,0	0,229
Івано-Франківська	854291,1	0,055
Київська	1408231,4	0,094
Кіровоградська	254414,1	0,013
Луганська	512719,4	0,031
Львівська	771487,4	0,049
Миколаївська	977772,1	0,064
Одеська	923031,5	0,060
Полтавська	1460922,2	0,098
Рівненська	569711,8	0,035
Сумська	713904,7	0,045
Тернопільська	72604,4	0,000
Харківська	2041843,1	0,139
Херсонська	192799,2	0,008
Хмельницька	380269,3	0,022
Черкаська	303974,6	0,016
Чернівецька	242608,9	0,012
Чернігівська	440794,4	0,026
Україна	36495741,6	

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики.

Продовження додатка Б

Рейтинг регіонів за обсягами посівних площ

	Посівні площі тис. га	Рейтинг
Вінницька	1631,5	0,823
Волинська	613,0	0,243
Дніпропетровська	1943,4	1,000
Донецька	391,6	0,118
Житомирська	1140,4	0,543
Закарпатська	185,7	0,000
Запорізька	610,7	0,242
Івано-Франківська	388,5	0,116
Київська	1192,3	0,573
Кіровоградська	1719,5	0,873
Луганська	193,1	0,005
Львівська	746,0	0,319
Миколаївська	1300,6	0,635
Одеська	1849,1	0,947
Полтавська	1730,7	0,879
Рівненська	623,7	0,250
Сумська	1141,4	0,544
Тернопільська	851,8	0,379
Харківська	1047,6	0,491
Херсонська	н/а	н/а
Хмельницька	1216,8	0,587
Черкаська	1214,0	0,585
Чернівецька	309,2	0,071
Чернігівська	1231,8	0,595
Україна	23404,6	

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики.

Продовження додатка Б

Рейтинг регіонів за кількістю зайнятого населення у сільському господарстві

	Кількість зайнятого населення (у віці 15–70 років; тис. осіб)	Рейтинг
Вінницька	198,8	1,000
Волинська	74,7	0,237
Дніпропетровська	102,5	0,408
Донецька	60,4	0,149
Житомирська	66,4	0,186
Закарпатська	133,2	0,597
Запорізька	114,3	0,481
Івано-Франківська	151,1	0,707
Київська	41,3	0,032
Кіровоградська	98	0,380
Луганська	36,1	0,000
Львівська	175,3	0,856
Миколаївська	129	0,571
Одеська	148,5	0,691
Полтавська	120,9	0,521
Рівненська	78	0,258
Сумська	100,6	0,396
Тернопільська	124,6	0,544
Харківська	153,3	0,720
Херсонська	125,9	0,552
Хмельницька	129,7	0,575
Черкаська	128,7	0,569
Чернівецька	102,6	0,409
Чернігівська	94,6	0,360
Україна	2692,7	

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики.

Продовження додатка Б

Рейтинг регіонів за рівнем номінальної заробітної плати у сільському
господарстві

	Номінальна заробітна плата у 2021 році, грн	Рейтинг
Вінницька	12515	0,523
Волинська	11033	0,336
Дніпропетровська	10287	0,242
Донецька	11375	0,379
Житомирська	12050	0,465
Закарпатська	10831	0,311
Запорізька	9696	0,167
Івано-Франківська	16287	1,000
Київська	12389	0,507
Кіровоградська	10483	0,267
Луганська	12354	0,503
Львівська	14052	0,718
Миколаївська	10195	0,230
Одеська	8374	0,000
Полтавська	11688	0,419
Рівненська	9511	0,144
Сумська	12567	0,530
Тернопільська	14706	0,800
Харківська	12493	0,521
Херсонська	10392	0,255
Хмельницька	12364	0,504
Черкаська	12407	0,510
Чернівецька	8855	0,061
Чернігівська	12880	0,569
Україна	11733	0,424

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики.

Продовження додатка Б

Рейтинг регіонів за кількістю продуктивністю праці у сільському
господарстві

	Продуктивність праці у 2020 році на 1 зайнятого у сільськогосподарському виробництві у постійних цінах 2016 року, тис. грн	Рейтинг
Вінницька	1084,8	0,727
Волинська	1053,4	0,694
Дніпропетровська	831,4	0,460
Донецька	768,7	0,394
Житомирська	1025,6	0,665
Закарпатська	455,0	0,064
Запорізька	683,4	0,305
Івано-Франківська	993,3	0,631
Київська	681,2	0,302
Кіровоградська	574,8	0,190
Луганська	773,7	0,400
Львівська	1221,3	0,871
Миколаївська	594,4	0,211
Одеська	394,2	0,000
Полтавська	765,7	0,391
Рівненська	1179,0	0,827
Сумська	1343,7	1,000
Тернопільська	1214,3	0,864
Харківська	1025,1	0,664
Херсонська	755,9	0,381
Хмельницька	1124,0	0,769
Черкаська	754,6	0,380
Чернівецька	736,3	0,360
Чернігівська	1051,9	0,693
Україна	857,2	0,488

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики.



**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ТЕХНОЛОГІЙ ТА ДИЗАЙНУ**

вул. Мала Шияновська, 2, м. Київ, 01011, тел./факс: 280-05-12, тел. 256-84-23
E-mail: knutd@knutd.edu.ua Web: http://www.knutd.edu.ua Код ЄДРПОУ 02070890

10.05.2023 № *05-77/765*

На № _____ від _____

*Про впровадження результатів
дисертаційної роботи*

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Новікова Дмитра Вікторовича
на тему: «Управління конкурентоспроможністю підприємств
агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи»
на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю
051 «Економіка» (галузь знань – 05 «Соціальні та поведінкові науки»)**

Основні положення та результати дисертаційного дослідження Новікова Дмитра Вікторовича на тему: «Управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи» використані при виконанні науково-дослідних робіт Київського національного університету технологій та дизайну МОН України:

«Інтелектуалізація соціально-економічного розвитку в постпандемічному суспільстві» (державний реєстраційний номер 0120U114581), у межах якої здобувачем розроблено напрями підвищення конкурентоспроможності підприємств агропромислового комплексу України з урахуванням її позиціонування у глобальній продовольчій програмі;

«Цифрова економіка як передумова структурних, інтеграційних трансформацій вітчизняних бізнес-процесів в умовах глобалізації» (державний реєстраційний номер 0119U103116) – здобувачем запропоновано інструменти впровадження інноваційних технологій комбінованого виробництва в агропромисловому секторі, заснованих на принципах біоекономіки.

Теоретичні результати й науково-практичні рекомендації дисертаційного дослідження Новікова Дмитра Вікторовича на тему: «Управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи» впроваджено в освітній процес Київського національного університету технологій та дизайну МОН України при викладанні дисциплін «Макроекономічний розвиток країн» і «Економіка та управління корпораціями».

Проректор
з наукової
та інноваційної діяльності,
д.е.н., професор

Людмила ГАНУЩАК-ЄФІМЕНКО



ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «УІФК-АГРО»
P/p UA56380805000000026001612042 в АТ «РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ» МФО 380805
ЄДРПОУ 34821667,

Україна, Київська область, Баришівський район, с. Коржі, вул. Промислова, 40/1
тел./факс 04576-2-24-92 електронна адреса: sekretar@uifk-agro.com.ua

Вих. № 67/1 від 16 Березня 2023 року

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Новікова Дмитра Вікторовича
на тему: «Управління конкурентоспроможністю підприємств
агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи»

Результати дисертаційного дослідження Новікова Д. В. використані у практичній діяльності при вдосконаленні державно-приватного партнерства між старостинськими округами Баришівської ОТГ та ТОВ «УІФК-АГРО» надання соціальних послуг; впровадження енергозберігаючих технологій; вирішення продовольчих запитів.

Впровадження практичних рекомендацій Новікова Д. В. дозволило підвищити конкурентоспроможність агрофірми за рахунок зростання соціальної відповідальності бізнесу.

ТОВ «УІФК-АГРО», поряд із орієнтацією на потреби реальних та потенційних споживачів і партнерів, реалізує свою відповідальність перед громадою, розуміє суспільні інтереси і намагається їх задовольнити. Соціально відповідальне ставлення та активна соціальна позиція товариства забезпечили конкурентні переваги щодо оптимізації доходів і витрат, лояльності споживачів, підвищення мотивації персоналу, доступу до соціально-відповідальних інвестицій, брендування розвитку аграрного бізнесу, відновлення територій та проведення комплексних дій щодо рекультиватії порушених земель.

Новіков Д, В., маркетолог/в.о. начальника земельного відділу, приймав активну участь у соціальних заходах товариства: Відновлюємо рівень життя на селі», організації дитячих спортивних змагань, впровадженні співпраці медичних закладів з ТОВ «УІФК-АГРО», «Борщ-фест».

Директор



Д. ТРАЙС

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ
«УАГРОХОЛДИНГ»
01001, м. Київ, вул. Михайлівська, будинок 10
P/p UA453808050000000026006540131 в АТ «РАЙФФАЙЗЕН БАНК»
МФО 380805 Код ЄДРПОУ 40182850

Вих. № 05/2 від 19.12. 2022 року

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Новікова Дмитра Вікторовича
на тему: «Управління конкурентоспроможністю підприємств
агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи»

Результати дисертаційного дослідження Новікова Д. В. на тему: «Управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи» мають практичне значення для фінансово-економічної та організаційно-управлінської діяльності ТОВ «УАГРОХОЛДИНГ».

Практичні рекомендації щодо удосконалення конкурентної стратегії агропромислового підприємства, запропоновані Дмитром Новіковим, полягають у розробленні коригуючих заходів, що враховують сучасні реалії та прогнозовані сценарії ескалації продовольчої кризи, а саме: скорочення географії ринків збуту зернових, ускладнення логістики та розриву ланцюгів поставок продукції, падіння платоспроможного попиту та стискання ринку, фізичне скорочення площі орних земель, втрату виробничих потужностей та зменшення кількості кваліфікованих працівників, зростання цін на сировину та матеріали, інфляційні процеси, зміни стратегій основних конкурентів та динамічні зміни зовнішнього економічного середовища.

Директор



А.В. ОЛЕНЦЕВИЧ

**ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ
«КАПІТАЛ-АГРОІНВЕСТ»**
07545, Київська область, Баришівський район, с. Волошинівка, вул. Миру, буд. 23
Р/р UA433808050000000026008658162 в АТ «РАЙФФАЙЗЕН БАНК»
МФО 380805 Код ЄДРПОУ 40447895

Вих. № 64/1 від 16 лютого 2022 року

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Новікова Дмитра Вікторовича
на тему: «Управління конкурентоспроможністю підприємств
агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи»**

Положення дисертаційного дослідження здобувача ступеня доктора філософії спеціальності 051 Новікова Д. В. на тему: «Управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу в умовах продовольчої кризи» мають практичне значення та використані в виробничо-господарській діяльності ТОВ «КАПІТАЛ-АГРОІНВЕСТ».

Результати економічного обґрунтування, проведеного Новіковим Д. В., щодо впровадження інноваційних технологій комбінованого виробництва, що ґрунтується на принципах безвідходності, ресурсощадності та циркулярної економіки в межах реалізації цілей Європейської зеленої угоди (European Green Deal) та, відповідно, зеленої трансформації агропромислового виробництва України, використовуються ТОВ «КАПІТАЛ-АГРОІНВЕСТ» у господарській діяльності.

Директор



А. ЦАЙН

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

монографії:

1. Новіков Д.В. Конкуренентоспроможність вітчизняних підприємств як умова ефективного функціонування в інтегрованому бізнес-середовищі *Стан та тенденції розвитку сучасного підприємництва*: монографія. за наук. ред. М.П. Денисенка. К.: ТОВ «ДКС центр», 2019. 464 с. С. 174-186. (1,1 д.а).

публікації у зарубіжних та наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз:

2. Oleshko, A., Novikov, D., & Petrivskyi, Business Corporate Social Responsibility in the Economic Recovery of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. 9(3). P. 162-166. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-3-162-166>. (0,5 д.а.). *Особистий внесок автора: запропоновано впровадження програми корпоративної соціальної відповідальності як конкурентної переваги підприємства (0,2 д.а.). (WoS)*

3. Новіков Д.В. Концепція соціальної відповідальності бізнесу в аграрному секторі України. *Підприємництво та інновації*. 2020. №13. С. 89-94. (0,5). (*Index Copernicus*).

4. Новіков Д.В. Методи оцінки конкурентоспроможності підприємства. *Науково-практичний журнал «Регіональна економіка та управління»*. 2020. № 1 (27). С. 49-52; (0,5 д.а.). (*Index Copernicus*).

5. Новіков Д.В. Дослідження сутності конкурентоспроможності в умовах економічної інтеграції. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2019. №25, 2018. С. 221-225 (0,4 д.а.).

6. М.П. Денисенко, Д.В. Новіков Сучасний стан та перспективи розвитку сільського господарства України. *«Агросвіт»*. 2019. №12. С. 15-21. (0,5 д.а.). *Особистий внесок автора: запропоновано заходи з підвищення рівня конкурентоспроможності АПК України (0,2 д.а.).*

2. *Опубліковані праці апробаційного характеру:*

7. Новіков Д.В., Мельник А.О. Основні тенденції розвитку сільськогосподарського ринку України. *Сучасні тенденції соціально-гуманітарного розвитку України та світу* матеріали науково-практичної конференції, 27 вересня 2019 р. Львів, 2019. с. 101. (0,1 д.а.).

8. Новіков Д.В., Мельник А.О., Натрошвілі С.Г. Класифікація методів оцінки конкурентоспроможності підприємства. *Проблеми інтеграції освіти, науки та бізнесу в умовах глобалізації*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 4 жовтня 2019 р. Київ, 2019. С. 73-74 (0,17 д.а.).

9. Новіков Д.В. Ефективність цифрових технологій у аграрному секторі України. *Економіка, менеджмент та аудит: сучасні проблеми, перспективи та напрями розвитку*: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції, 22 лютого 2020 р. Львів, 2020 р. С. 36-39. (0,15 д.а.).

10. Новіков Д.В. Соціальна відповідальність агропідприємств – головна конкурентна перевага. *Менеджмент, маркетинг, підприємництво: проблеми та перспектива розвитку*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 13 червня 2020 р. Одеса, 2020 р. С. 64-67. (0,4 д.а.).

11. Новіков Д.В., Мельник А.О. Проблеми та перспективи впровадження big data у сільське господарство. *Сучасні детермінанти розвитку бізнес-процесів в Україні* Матеріали III Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, 11 квітня 2019 р. Київ, 2019. С. 293-296. (0,1 д.а.).

12. Novikov D. Staff Training for Important Branches of Ukrainian National Economy. *Інноваційні тенденції підготовки фахівців в умовах полікультурного та мультилінгвального глобалізованого світу*: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, 9 квітня 2019 р. Київ, 2019. С. 259-261. (0.12).

13. Новіков Д.В. Інформаційні технології в сільському господарстві України: проблеми та перспективи. *Аспекти прогнозування економічного та*

соціального розвитку країни: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 30 січня 2021 р. Дніпро, 2021 р. С. 31-35. (0,13 д.а.).

14. Новіков Д.В. Конкурентоспроможність креативної економіки України. *Домінанти соціально-економічного розвитку України в умовах інноваційного типу прогресу: тези доповідей II Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених, 25 березня 2021 р. Київ, 2021 р. С. 79-82. (0,1 д.а.).*

15. Новіков Д.В. Перспективи українського ринку землі. *EUROPEAN SCIENTIFIC DISCUSSIONS: тези доповіді IX Міжнародної науково-практичної конференції, 18-20 червня 2021 р. Рим, 2021 р. С. 27-31. (0,18 д.а.).*

16. Новіков Д.В. Український ринок землі: проблеми та перспективи. *Прогнозування соціально-економічного розвитку: планування, управління та аналіз. 31 липня 2021 р. м. Дніпро, 2021р. (0,18 д.а.)*

17. Олешко А.А., Новіков Д.В. Конкурентні стратегії біотехнологічних підприємств в контексті нових реалій. *Актуальні проблеми менеджменту, фінансів та публічного управління в сучасних глобалізаційних процесах: матеріали IX Міжнародної науково-практичної інтернет конференції, 17 березня, 2022 р, м. Ірпінь (0,1 д.а.)*

18. Новіков Д. В. Аграрне виробництво в умовах воєнного стану: проблеми та можливості їх вирішення. *Інноватика в освіті, науці та бізнесі: виклики та можливості: матеріали III Всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, м. Київ, 17 листопада 2022 року. Т. 2. Київ : КНУТД, 2022. С. 161-166. (0,5 д.а.)*

19. Новіков Д.В. Заходи підвищення конкурентоспроможності українських товаровиробників на світовому ринку в нових реаліях. *Домінанти соціально-економічного розвитку України у нових реаліях: тези доповіді Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та студентів, 30 березня 2023 р. Київ: КНУТД, 2023. С. 187-188. (0,1 д.а.).*